

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 73

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2017

УДК 316.42(043)
ББК 60.5
С 54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В. П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О. В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В. І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В. Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України (Київ); **Жоль К. К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І. М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О. Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А. С.**, д. соц. н., проф. (Кривий Ріг); **Марчук М. Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В. М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т. О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Онищук В. М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н. О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В. І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В. А.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Романенко Ю. В.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Сіднів Л. М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В. О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Хижняк Л. М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н. М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Шавкун І. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н. Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В. М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Яковенко Ю. І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Покатаєва О. В.** д. е. н., д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф.

Заступники: **Сіднів Л. М.**, д. філос. н., проф., **Белькова С. В.**, к. н. соц. ком., доц.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 7 від 29 березня 2017 р.

Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з наказом МОН України від 21 грудня 2015 р. № 1328.

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі rtf.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: назва рубрики, УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню цієї проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, а. 312.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Абдуллаева Шафаят Юсиф Кизи</i> ПОЗИТИВНА УСТАНОВКА КАК ВНУТРЕННЯЯ ПОЗИЦИЯ ЛИЧНОСТИ	6
<i>В. М. Мельничук</i> ПРОФЕСІОНАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ	13
<i>Я. С. Пилипенко</i> ОБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ ТА ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ГЛОБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ	23
<i>В. Н. Щербина</i> ТРАНСФОРМАЦИИ ГОСУДАРСТВА-НАЦИИ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ «ТЕОРИИ ПОКОЛЕНИЙ» (<i>начало</i>)	34

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЇ

<i>В. А. Бойко</i> ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ АНАЛІЗУ	55
<i>Ya. V. Zoska, O. M. Ivats</i> MAN IN THE CONTEXT OF CONSUMER IN CONDITION OF FORMING INFORMATION SOCIETY IN UKRAINE	66
<i>Я. Я. Львова</i> КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ	82
<i>І. В. Мецан</i> ЕМОЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	90
<i>Муц Луай Файсал</i> ЧИТАННЯ У ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ	100
<i>O. Orlova, A. Surmina</i> FORMING THE CATEGORY OF DAILY AND EVENT IN MODERN THEATER OF SOCIOLOGY	106
<i>В. А. Полторак</i> ЧИ Є СПЕЦИФІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ, ЩО СКЛАЛИСЯ СЬОГОДНІ, НЕСПОДІВАНИМИ?	113
<i>К. О. Скляренко, А. Є. Стриж</i> АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДНУ ІМ. О. ГОНЧАРА ЯК ПРОЯВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ	119
<i>М. В. Стригуль</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКОНОМІЗМУ та КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ: ЕМПІРИЧНІ ОБГРУНТУВАННЯ	127

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>М. П. Бліхар</i> ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	136
<i>В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко</i> АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТА ПЕРШОКУРСНИКА ДО НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ.....	148
<i>Ю. В. Мосаєв</i> СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В РОЗРІЗІ СВІТОВИХ ПЕРШОСТЕЙ З ФУТБОЛУ 1986–1990 РОКІВ.....	157
<i>М. В. Туленков, С. С. Яремчук</i> ФЕНОМЕН СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	164

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

<i>А. О. Жовнір</i> УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАОСВІТИ ТА ФОРМУВАННЯ МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯНИНА ТА ДЕРЖАВИ.....	178
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	194

ТЕОРИЯ ТА ИСТОРИЯ СОЦИОЛОГИИ

УДК 159.923:316.6

АБДУЛЛАЕВА ШАФАЯТ ЮСИФ КЫЗЫ

ПОЗИТИВНАЯ УСТАНОВКА КАК ВНУТРЕННЯЯ ПОЗИЦИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье в рамках социально-психологического подхода рассматривается процесс формирования позитивной установки личности в контексте ее внутренней позиции. При этом подчеркивается, что внутренняя позиция личности играет ключевую роль как среди других компонентов протекания данного процесса, так и в формировании поведенческих стратегий социальной жизни и деятельности человека в целом.

Ключевые слова: личность, процесс формирования позитивной установки личности, структура позитивной установки, внутренняя позиция личности, психологические характеристики личности.

Содержание и роль установки в процессе жизнедеятельности человека, как показывает анализ, остаются предметом острых научных дискуссий с момента возникновения данного феномена. И хотя само понятие установки прочно вошло в понятийно-категориальный аппарат современного социально-психологического знания, тем не менее, до настоящего времени среди исследователей так и не сложилось достаточно четкого понимания его сущностно-содержательных и структурно-функциональных характеристик, а также места, роли и назначения установки в процессе становления и развития человека и общества.

Несмотря на то, что понятие установки (от англ. attitude) было введено в научный оборот известным социологом Г. Спенсером в работе «Основные принципы» (1862 г.), оно не получило достаточно широкого распространения в научных исследованиях. И только в начале XX в. социологи У. Томас и Ф. Знанецкий для описания субъективных значений социально-поведенческих тенденций использовали термин «социальная установка». Обнаруженный ими феномен был настолько важным, что известный психолог М. Ярошевский в данном контексте, в частности, отмечал, что «новый факт не просто вводился в науку, чтобы охарактеризовать его, нужно было рассмотреть некоторые принципиальные определения, относящиеся к психической деятельности» [10, с. 8].

Затем понятие установки стало употребляться в различных значениях, и даже на сегодня не существует единой точки зрения относительно трактовки данного феномена. Рассматривая концептуальную эволюцию понятия установки, важно отметить, что данная проблема исследовалась учеными в контексте трех основных направлений: 1) в физиологическом

аспекте – концепция установки Д. Узнадзе); 2) в контексте ценностей; 3) в социальном аспекте.

Что касается концепции известного социального психолога Д. Узнадзе, то в ней делается акцент на том, что установка существует вне сознания. При этом он пишет, что «в дополнении к сознательным психическим процессам в известном понимании существуют и “подсознательные” процессы, и это не мешает им играть важную роль. Эту роль играет установка, которая была выявлена нами у участников, которые были под гипнозом. Во время наших экспериментов установка ни разу не выступала как содержимое сознания. Несмотря на это, установка, без сомнения, обладала способностью оказывать на них влияние, например, равные шары принимались испытуемыми как шары с разными размерами. Следовательно, наш сознательный жизненный опыт может быть под определенным влиянием установки, но он совсем не отражает содержание сознания» [6, с. 28–32].

Между тем, исследователь Д. Узнадзе рассматривал установку как событие, способное изменяться под действием определенных условий, в частности он считал, что «установка в значимой степени зависит от образовавшейся, выявленной и зафиксированной ситуации. В таком случае мы должны признать, что установка не относится к категориям неизменным» [7, с. 261]. Если учитывать тот факт, что установка меняется в зависимости от постоянно изменяющихся условий, то значит, она не является врожденным явлением. Отсюда следует, что, поскольку условия, которые создают установку, являются в принципе бесконечными, то и человеческие установки также могут быть бесконечными. При этом установка, по Д. Узнадзе, возникает вследствие совпадения потребности и ситуации: «Вся динамичность ситуации субъекта установки является подготовкой к деятельности в определенной ситуации. Установка характеризуется двумя факторами: потребностью субъекта и соответствующей ей ситуацией» [6, с. 69]. Когда какая-либо потребность субъекта сталкивается с ситуацией, которая может ее удовлетворить, у человека проявляется подготовка к определенной активности. Это и есть установка, которая не зависит от сознания. Таким образом, «субъект установки не может быть взят как отдельный акт сознания, он относится к общему состоянию человека» [6, с. 167]. Исходя из этого, можно заключить, что субъект всегда заранее направлен, и такая установка определяет характер его восприятия и поведения.

Анализ результатов многочисленных социально-психологических исследований различных аспектов установки, которые проводились во второй половине XX – начале XXI в. представителями отечественной научной психологической школы Ф. Бассиным, Т. Т. Иосибадзе, Т. Ш. Иосибадзе, А. Прангишвилли, А. Шерозия, Ш. Надирашвили [1; 3; 4] и другими, позволяет сделать следующие обобщения: 1) установка – это фактор, создающий систему; 2) в человеке могут быть противоречащие друг другу установки; 3) связь между сознанием и подсознанием образует-

ся посредством установки; 4) установка – это процесс на уровне подсознания, и сознание, являющееся активным процессом, требует ее; 5) установка является отражением не объекта, а отношения к объекту.

К другому направлению исследований установки в системе ценностных ориентаций относятся исследования У. Томаса и Ф. Знанецкого, которые впервые не только дали определение самому понятию установки, но также изучили ее в контексте аксиологической перспективы. Они рассмотрели установку как субъективное отношение индивида к социальной группе, в которую он входит, и оценили ее под углом индивидуального сознания [5, с. 112–124]. По их мнению, «установка является процессом индивидуального сознания индивидуума в социальной жизни и характеризует его возможную деятельность» [5, с. 24]. Более того, ученые считают, что, поскольку установка является индивидуальной схожестью социальных ценностей, постольку деятельность в любой форме и есть связью между ними. А так как ценность есть связь между деятельностью и индивидуальным сознанием, то она, в свою очередь, отличается от естественных вещей. Следовательно, если установка связана с деятельностью, а точнее с социальным миром, то она тоже будет отличаться от физического состояния.

Целью статьи является осуществление концептуальной реконструкции позитивной установки в контексте внутренней позиции личности, а также определение места, роли и назначения установки в процессе становления и развития человека в современном обществе.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что первоначальный анализ установки как социально-психологического явления был осуществлен известным американским социологом Г. Олпортом, который отмечал: «Для того, чтобы понять социальное поведение, мы должны рассмотреть не только стимул и реакцию, но подготовку к реакции в нервной системе... Установка дает направление определенному режиму поведения. Именно поэтому мы совершаем некоторые поступки, а иногда сдерживаем себя и не совершаем их. Например, мы координируем свою реакцию в соответствии с поведением других. Установка или подготовка к реакции являются основными детерминантами социального поведения» [11, с. 349].

Наряду с этим, существуют и другие точки зрения на сущность и функциональную роль установки в процессе формирования социального поведения. Так, в отличие от социальных психологов Л. Дуба, И. Шайна и Д. Кемпелла, которые, солидаризируясь с Г. Олпортом, рассматривали установку как подготовку личности к ответной реакции, другие исследователи, например, Ж. Де Флёр и Ф. Уестай, не соглашались с его позицией, что установка является подготовительным состоянием ответной реакции индивида на воздействие внешних факторов [2, с. 46–58].

Вместе с тем, в дальнейших исследованиях более предметно стали изучаться отдельные структурные компоненты и функции установки как важного фактора социального поведения личности. В этом контексте за-

служивает внимания исследование Д. Катца и Н. Шотланда, в рамках которого они выделили составляющие когнитивного компонента установки, их иерархию и отношение к структуре последней. При этом аффективный компонент в структуре установки, по мнению ученых, выполнял роль оценочного, а остальные компоненты – когнитивный и конативный – строились на его основе. Причем конативный компонент по своим функциональным качествам позволял определять отношения личности к объектам деятельности [2, с. 84–85].

Что касается изучения функций установки в аспекте внутренней позиции личности, то наибольшего внимания здесь заслуживает ориентационный подход У. МакГуира, в рамках которого он выделяет четыре основные функции позитивной установки, формирующие внутреннюю позицию личности в процессе социального поведения, а именно: адаптивную функцию, функцию экономии знаний, экспрессивную функцию и функцию эгозащиты [5, с. 33–34].

Необходимо также отметить, что во второй половине XX ст. стало формироваться третье направление исследований в сфере установки, главной задачей которого было получить ответ на вопрос: «Как, почему и при каких условиях изменяются установки?». Проведенные в рамках данного направления экспериментальные исследования Д. Лапьера, а следом за ним А. Уиркера и А. Кислера показали, что «результаты, полученные в реальных условиях, существенно отличаются от результатов, полученных в лабораторных (искусственных) условиях, а причины такого несоответствия между вербальным (в первом случае) и невербальным (во втором случае) обращением установки связаны с ее зависимостью от сложившейся ситуации» [5, с. 122–125]. При этом авторы данных исследований попытались также установить наличие связи установки с наблюдаемыми переменными. Исходя из того, что установки личности зависят от ее жизненного опыта, ученые предположили, что, если определить причины изменений, то можно будет активно влиять на процесс формирования установки. В результате исследователи пришли к выводу, что установки как внутренние мотиваторы поведения имеют свойство направлять внешние реакции индивидов [5, с. 207–208].

Следует также отметить, что среди исследователей данного научного направления важное место принадлежит американскому социальному психологу М. Рокичу, который, анализируя проблему диспозиционной регуляции социального поведения, показал, что разным уровням иерархических отношений соответствуют разные виды таких установок: 1) установки значения; 2) установки цели; 3) установки операции. *Установки значения*, считает исследователь, состоят из трех компонентов: информационного, эмоционально-оценочного и подготовительного к поведению. *Установки цели*, судя по названию, создаются с определенной целью и носят относительно стабильный характер. *Установки операции* создаются в процессе

формирования прогноза ситуации для ее разрешения, основываясь на имеющемся опыте [5, с. 36–37].

В этой связи в специальной литературе продолжается научный дискурс в отношении роли и места установок в процессе регуляции социального поведения. Например, американский исследователь Дж. Сарнофф отмечает, что «установка индивида к объекту играет особую роль, которая уменьшает напряженность мотивов и нейтрализует противоречия между ними» [5, с. 12]. Другие американские ученые М. Смит, Ж. Брунер и Р. Вайт, которые объясняют установку с точки зрения Я-концепции, показали, что у человека есть Я-установка, а все другие его установки находятся внутри Я-установки [5, с. 38]. Наряду с этим, известные американские аналитики М. Шериф и К. Голенд считают, что «социальные установки изменяются на основе установок обучения» [5, с. 44]. В то же время российский психолог П. Шихиров, критикуя данную позицию, подчеркивает, что «американская школа в основном отрицает социальную сторону установок» [8, с. 169]. Хотя, ради справедливости, следует заметить, что, на самом деле, американская научная школа, начиная с У. Томаса и Ф. Знанецкого, определяла установку исключительно в рамках социального контекста.

В этой связи особо следует отметить весомый вклад в развитие теории социальной установки известного российского социолога В. Ядова. Изучая центральные и периферийные установки, он доказал, что периферийные установки легко изменяются, а для изменения центральных установок требуются более сильные аргументы и причины. Однако ученый считал, что центральные установки личности также могут подвергаться существенным изменениям, в результате воздействия которых человек может испытывать глубокое и серьезное психологическое потрясение [9, с. 5–8].

Проведенный анализ позволяет констатировать, что позитивная установка личности содержит в себе не только позитивное освоение мира, то есть позитивное мышление, но также позитивное толкование и позитивное оценивание. Это дает основание для определения структуры позитивной установки личности, которая включает в себя следующие основные компоненты: позитивное восприятие, позитивное мышление и позитивное оценивание. Что касается факторов, формирующих позитивную установку личности, то среди них наиболее значимыми являются позитивные эмоции, позитивные свойства характера, а также позитивная поддержка со стороны социальных институтов. Если же расчленить структурные компоненты позитивной установки на более мелкие части, то в качестве таких более мелких структурных элементов будут выступать убеждения личности, ее мысли, ценности и потребности, а также внутренние устремления и мотивы, которые фактически и принимают участие в формировании внутренней позиции человека.

В заключении важно отметить, что установка личности играет важную роль в жизнедеятельности человека, которая не только охватывает его

психологическую структуру, формирующую поведенческие стратегии индивидов и социальных групп, но является также ключевым фактором, обеспечивающим состояние готовности человека к ответным реакциям с целью удовлетворения своих жизненно важных потребностей и реализации индивидуальных и групповых интересов.

Результаты проведенного анализа дают возможность сформулировать следующие **выводы**:

1) позитивная установка, являясь ключевым инструментом внутренней подготовки личности к социальной жизнедеятельности, выполняет в этом процессе адаптивную, экспрессивную и эго-защитную функции; позитивная установка тесно связана с убеждениями, мыслями и мотивами человека, а ценности, потребности, внутренние устремления и диспозиция личности составляют базовые элементы ее установки;

2) периферийные позитивные установки личности могут легко изменяться, в то время как для изменения ее центральных позитивных установок, связанных с убеждениями личности, нужны более сильные аргументы, которые могут оказывать на нее разрушительное воздействие;

3) позитивная установка содержит в себе такие структурные основания, как позитивное восприятие, позитивное мышление и позитивное оценивание, на базе которых возникают позитивные эмоции, позитивные свойства характера, а также позитивная поддержка личности со стороны социальных институтов; разделение структурных компонентов позитивной установки на более мелкие части позволяет выделить убеждения личности, ее мысли, ценности, потребности и мотивы;

4) позитивная установка как ключевой фактор внутренней позиции человека играет важнейшую роль в формировании поведенческих стратегий индивидов и социальных групп, направленных на удовлетворение их жизненно важных потребностей и реализацию индивидуальных, групповых и общественных интересов.

Список использованной литературы

1. Бассин А. О перспективах дальнейшего развития научных исследований в психологии: к проблеме бессознательного и собственно психологической закономерности / А. Бассин, А. Прангишвили, Н. Шерозия // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 5–12.

2. Иосебадзе Т. Т. Проблема бессознательного и теория установки школы Д. Узнадзе; Т. Т. Иосебадзе, Т. Ш. Иосебадзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – 456 с.

3. Надирашвили Ш. А. Закономерности формирования и действия установки различных уровней / Ш. А. Надирашвили // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т. 1. – С. 111–122.

4. Прангишвили А. С. Установка как неосознаваемая основа психического отражения / А. С. Прангишвили // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – Т. 4. – С. 112–138.

5. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд. – Москва: Политиздат, 1990. – 494 с.

6. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1961. – 358 с.
7. Узнадзе Д. Н. Основные положения теории установки. Труды / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1977. – Т. 6. – С. 263–326.
8. Шихирев П. Н. Современная социальная психология США / П. Н. Шихирев. – Москва : Наука, 1979. – 372 с.
9. Ядов В. А. Размышления о предмете социологии / В. А. Ядов // Социологические исследования. – 1990. – № 2. – С. 3–18.
10. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии / М. Г. Ярошевский // Теоретические проблемы развития психологической науки. – Москва : Политиздат, 1971. – 368 с.
11. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт ; [пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева] ; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. – Москва : Смысл, 2002. – 462 с.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2017.

Абдуллаєва Шафаят Юсиф кизи. Позитивна установка як внутрішня позиція особистості

У статті в межах соціально-психологічного підходу розглянуто процес формування позитивної установки особистості в контексті її внутрішньої позиції. При цьому відзначено, що внутрішня позиція особистості відіграє ключову роль як серед інших компонентів перебігу цього процесу, так і у формуванні поведінкових стратегій соціального життя й діяльності людини в цілому.

Ключові слова: особистість, процес формування позитивної установки особистості, структура позитивної установки, внутрішня позиція особистості, психологічні характеристики особистості.

Abdullayeva Shafayat Yusif. Positive Attitude as an Inner Position of a Personality

In the article within the framework of the socio-psychological approach the process of a positive attitude forming of a personality in the context of its inner position is considered. It is emphasized that the inner position of a personality on the basis of a positive attitude contributes to the formation of its behavioral strategies with the aim of satisfying of the vital needs in general.

However, the content and role of a positive attitude in the process of human activity still remain the subject of scientific discussions. Although the concept of the attitude has firmly become a categorical device of modern socio-psychological knowledge, there has not been a clear understanding among the researchers of the essence-content and structural-functional characteristics of the attitude, as well as its place, role and purpose in the process of formation and development of man and society.

Therefore, the conceptual reconstruction of a positive attitude in the context of the inner position of a personality, implemented in this article, will make it possible to model the processes of the formation and development of man in modern society in a more practical way. In addition, the article details the structure and functions of a positive attitude that ensures the preparation of a personality for social life. It also contributes to the person's formation of positive perception, thinking and evaluation of the surrounding reality, which could serve as a basis for the positive emotions and character features, and as a result for the positive social activity of a personality in the realization of individual, group and public interests.

Key words: personality, forming process of a positive attitude of a personality, structure and functions of a positive attitude, inner position of a personality, psychological characteristics of a personality.

УДК 316.662.23

В. М. МЕЛЬНИЧУК

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розкрито сутність поняття «професіоналізм» з погляду соціології в історичній ретроспективі. Проаналізовано соціальні передумови виникнення професій на початкових етапах розвитку соціальних спільнот. Розглянуто категорію «особа професіонала» з позицій соціологічної науки. Визначено механізм становлення професіонала як особливого типу. Доведено, що прізвища деяких людей були пов'язані за характером та змістом їх трудової діяльності. Проаналізовано фактори розвитку професій у Стародавньому світі (Китай, Греція), у добу Середньовіччя, де професіоналізм отримав новий імпульс у зв'язку з поширенням християнства, у Новий час, де людина буржуазної епохи, особистість, яка стала суб'єктом капіталістичних виробничих відносин, найманим працівником і яка розвине ці відносини до сучасного їх стану. Доведено, що на сучасному ринку праці для виконання певного типу роботи необхідні загальні та спеціальні теоретичні знання, уміння, навички, а також відповідні здібності й особливості особистості. Зазначено, що через науково-технічний прогрес професіоналізм набув іншого татунку, і багато нових професій з'явилося на заміну старим. Розкрито онтологічну сутність понять «професія» і «професіонал». Оцінено вплив науково-технічного прогресу на розвиток окремих професій, деяких з них уже не існує. Охарактеризовано професійні функції професіоналів. З'ясовано, що на роль професії претендують найбільш давні та шановані заняття, у яких велике значення має професійна компетенція, етичний кодекс, механізм внутрішньо-професійного контролю, особливої професійної культури тощо. Доведено, що праці зарубіжних та українських учених кілька десятиліть тому мають актуальність у наш час.

Ключові слова: професія, професіоналізм, професіонал, соціальний тип, соціальні спільноти, майстерність, ринок праці, особистість.

Останніми роками на тлі економічного та політичного розвитку українського суспільства простежується певна динаміка в розвитку трудових і професійних відносин, поступово заповнюються прогалини в системі ціннісних орієнтації особистості. У сучасній Україні в трудовій мотивації особистості стійкої тенденції набуває прагнення до професійного вдосконалення й професійного зростання. Однією з найважливіших рушійних сил соціальної динаміки стає професіоналізм як складне, багатоаспектне явище, що передбачає посилення соціальної активності особистості та збільшення ступеня її відповідальності як за власну долю, так і за ефективність економічних процесів у суспільстві.

Разом з тим актуальність дослідження проблеми професіоналізму людини в будь-якій сфері діяльності зумовлена не тільки зростанням значущості суб'єктивного чинника професіоналізму, професійної досконалості особистості, її ініціативності, діловитості, творчого мислення, а й об'єктивними особливостями розвитку професійних явищ у трансформа-

ційному суспільстві: змінами у сфері економіки, удосконаленням професійної структури суспільства, зміною професійних пріоритетів і переваг.

Пріоритетними чинниками творчого та прогресуючого розвитку будь-якого суспільного організму й сучасної цивілізації загалом є професіоналізм і моральність. Необхідні умови такого розвитку – професійна досконалість особистості, заснована на досягненнях сучасної науки, освіти й соціальної практики, і духовно-моральна висота людини, її етичні цінності, які втілені в соціальній діяльності та визначають змістовно-життєве цілепокладання. Як основні принципи трудової діяльності висуваються необхідність постійного оновлення знань і освоєння нових професій. Серед найбільш затребуваних якостей працівника виділяються широкий професійний профіль, динамізм, творчість, здатність до грамотної оцінки, соціальна відповідальність.

Будучи найважливішою соціальною характеристикою особистості і якістю людської трудової діяльності, професіоналізм являє собою не тільки психологічну та етичну, але головним чином соціально-філософську проблему. У професійній діяльності реалізується не тільки й не стільки індивід, скільки цілепокладаючий і мотивований суб'єкт, включений до системи різноманітних соціальних зв'язків і відносин. Професійний розвиток особистості не зводиться лише до вдосконалення її внутрішніх психологічних структур: професіоналізація особистості є невід'ємною складовою її соціального й культурного розвитку. Практичне вирішення питань професіоналізму та професійного розвитку людини багато в чому залежить від можливостей філософського осмислення цих проблем, вивчення яких для вітчизняної соціологічної науки набуває, таким чином, особливої значущості.

Розвиток соціологічної науки відбувається сьогодні в процесі її діалогу із суміжними соціально-гуманітарними дисциплінами. У межах такого діалогу обговорюють як загальний концептуальний вигляд сучасного й майбутнього суспільства, так і стани та тенденції розвитку окремих його сфер, провідне місце серед яких посідає професійна. Унаслідок цього здійснюється взаємне збагачення категоріального апарату наук поняттями, які раніше вважали специфічними [11, с. 11]. Саме до таких категорій належить феномен професіоналізму, який відповідає всім критеріям соціального факту за Е. Дюркгеймом, оскільки він об'єктивно існує, має масовий характер і стабільність проявів, а також характеризує усталену систему взаємодій, що знаходить своє відображення в діяльності різноманітних офіційних та неофіційних інститутів, тобто може виступати як об'єкт (і предмет) аналізу і для соціологів.

Метою статті є вивчення феномена професіоналізму в контексті соціально-історичного дискурсу.

Феномен професіоналізму й споріднені з ним явища досить активно розглядали науковці, які представляють різні галузі науки. Так, аналіз по-

няття «професія» ми знаходимо в працях як класичних соціологів: К. Маркса, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, П. Сорокіна, М. Вебера, Т. Парсонса, так і сучасних – С. Г. Струмліна, В. Г. Подмаркова, О. І. Шкаратана, Г. Н. Соколової, В. М. Шубкіна, В. І. Паніотто, Г. А. Чередніченка. Суттєвий внесок у розвиток цього поняття зробили Є. О. Клімов, Г. С. Никифоров, А. В. Петровський та ін.

Ще більш широко представлені в науковій літературі дослідження, пов'язані з аналізом проблеми професійної діяльності. Значну увагу приділяли їй психологи: О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, К. А. Абульханова-Славська, А. К. Маркова. Проте особливе значення для нашого дослідження мають праці соціологів, а саме: учення про професійний комплекс Т. Парсонса, про професійну етику та професійний дух Е. Дюркгейма, теорія життєвого шансу П. Бурдьє, а також доробки в галузі цієї проблематики сучасних науковців І. І. Чанглі, М. І. Дряхлова, А. І. Кравченка, В. О. Томілова, Ж. Т. Тощенко, А. С. Афоніна, В. І. Верховіна, Ю. П. Аверіна та ін.

Поняття «професіоналізм» досі концептуально не досліджено належним чином. Істотним недоліком його інтерпретації є його психологізація – професіоналізм трактують як виключно психологічну якість особистості, що характеризує її самореалізацію у сфері обраної професії [6, с. 117], і цілком знехтувано соціологічними основами терміна. Адже досягнення певного рівня професіоналізму – змістовна характеристика соціальної діяльності людини. Але діяльність у цьому випадку розглядають лише як процес реалізації певної ділової, професійного завдання – в аспекті професійного досвіду. Таке розуміння звужує поняття «професіоналізм», обмежуючи його лише сферою професійних компетенцій фахівця.

Розгляд професіонала як персоніфікованого носія певного виду діяльності закріпився в науковій літературі одночасно з визнанням професіоналізму як форми діяльності, що домінує, лише в середині XVIII ст. [9, с. 98]. Аналіз історії соціологічної думки засвідчує, що й до того часу при характеристиці особистості виділяли риси, пов'язані з родом занять і формою діяльності, але оцінювали їх по-різному й рідко вважали визначальними щодо особистості.

На перших етапах розвитку первісних спільнот, коли професій ще не було, існував статевий розподіл обов'язків: чоловіки були мисливцями, жінки – збирачами. Поступово й дуже повільно почали виокремлюватись люди, які мали певні здібності та набували майстерність у виготовленні знарядь для мисливства й рибальства, а також для оборони та нападу, тобто зброї, що була необхідна у відносинах з агресивними або, навпаки, занадто слабкими сусідами.

Спочатку були розподілені обов'язки: одні працювали в полі, інші пасли худобу, а дехто ходив на полювання. Поступово всі ці обов'язки відокремлювалися один від одного. З усього натовпу виділилися майстри, які вміло робили зброю або ліпили горщики. Це започаткувало перший обмін

товарами й послугами. Наприклад, «ти мені м'ясо, а я тобі хліб». Пізніше почали з'являтися здібні люди в будівництві та обробці каміння, глини й піску, виготовленні скребків, обробці шкір і бавовни. Усім таким майстрам давали «прізвиська», які набагато пізніше, вже за часів Середньовіччя, поступово ставали прізвищами: Коваль, Гончар, Тесляр, Скляр тощо [7, с. 98].

Крім того, соціальне життя в племені вимагало різноманітних дій, які із часом усе більше ускладнювались. Крім мисливства та збиральництва, необхідні були такі соціальні дії, як підтримка порядку, відправлення релігійних ритуалів, управління й прийняття рішень у складних ситуаціях, лікування хворих та інвалідів, нагляд за дітьми. Вожді, шамани й лікарі ще не набули статусу професіоналів, але без такої специфічної діяльності окремих особистостей виживання племені було під загрозою.

В умовах рабовласницьких відносин трудова діяльність мас була підпорядкована інтересам певних осіб, які володіли владою та правом на насильство щодо рабів [2, с. 138], що позначалося й на професійній орієнтації. Соціально-історичний тип раба передбачав диференціацію за родом занять, трудовими здібностями, кваліфікацією та іншими ознаками (що визначало ціну раба), ступінь володіння якими давала можливість рабу вижити, визначала його життєдіяльність в умовах рабства. Тому можна сказати, що соціальний тип раба вже включав диференціацію за професіями. Саме в рабовласницькому суспільстві зустрічаються одні з перших згадок про професії: хлібороб, будівельник, ткач, швець, поети, майстри різного начиння, рапсоди, мисливці тощо [8, с. 111].

Уже в Стародавньому світі склалися основи ставлення до професії. Попередниками ремісничих цехів були громади орфіків, піфагорійці. Згідно з Піфагорійським статутом, філософ (тобто «люблячий мудрість») повинен вести певний спосіб життя, що включає утримання від м'ясної їжі, щоденні вправи в запам'ятовуванні найважливіших істин, підтримання гарної фізичної форми, щоденний самозвіт у моральності скоєного. Піфагорійці мали уявлення про значущість колегіальності, взаємної допомоги, професійної таємниці, вірності обов'язку, турботу про престиж громади [4, с. 241–242].

Також у Стародавньому світі так званий «професіоналізм» був пов'язаний з освіченістю, широтою кругозору. Ще Арістотель у «Політиці» звернув увагу, що серед причетних до медицини є три типи людей: практикуючий лікар, творчий дослідник, який знайомить практика зі своїми висновками, і просто освічена в медицині людина. І додає, що такий поділ існує в інших спеціальностях [1, с. 27].

Арістотель, наприклад, стверджував, що заняттям, яке сприяє розвитку особистості, її здібностей, узагалі тим, що є гідним вільної людини, є тільки політика. Що стосується решти сфер діяльності, то ідеалом вважали «аристократичний дилетантизм», у свою чергу, професіонал мав низький соціальний статус [3, с. 14].

Професіоналізм у Середньовіччі отримав новий імпульс у зв'язку з поширенням християнства. Будівництво храмів, їх облаштування вимагало зодчих і ковалів, склярів і живописців, срібних справ майстрів тощо. У цій необхідності «працювати для Бога» (а не для себе) – і корінь високої якості вироблених виробів, і причина поширення професійних технологій у просторі культури. Суворе дотримання зразку «Божого дому», «писання Ліка» зумовило канонічність й інших ремесел, усієї культури. Авторитет майстра в ремісничій спільноті (цеху) ґрунтувався на паралелі з авторитетом Творця і був передумовою для формування ставлення до праці як до «творіння», пов'язаного з особливою ретельністю та старанням. Середньовіччя формує традицію монотеїстичної культури [12, с. 4].

Майстерність у Середньовіччі – оцінка професійної та духовної зрілості людини, заснована на пріоритеті моральних якостей. Майстер – це не тільки кращий професіонал, а й Учитель, Наставник (вихователь), Хранитель Рецепт, той, чий авторитет беззаперечний, кому довірені честь і доля всього професійного цеху. Цінність майстерності, що формувалася в Середньовіччі, підготувала значення, що надається професіоналізму в культурі наступної епохи – Нового часу [13, с. 38].

Новий час формує людину буржуазної епохи, особистість, яка стала суб'єктом капіталістичних виробничих відносин, найманим працівником і яка розвине ці відносини до сучасного їх стану. Людина Нового часу успадковує активність перетворювального ставлення до світу людини епохи Відродження, але він більш складний та суперечливий. Новий час орієнтував людину на пошук досвідчених, експериментальних удосконалень критеріїв життєвого світу. «Плодоносний досвід» (у філософії Ф. Бекона – досвід експериментальної роботи) створює культуру промислової революції, інноваційну за духом. Ці тенденції створюють нову потребу епохи – потребу в особистості певного типу – професіонала. Кордоном дихотомії виконавець/професіонал стає звернення індивіда до продукування досвіду нового типу – інновативного досвіду.

Зародження ідеї професіоналізму та професійної компетенції пов'язано з появою концепції особистості «возрожденческого» типу – вільної, яка самостійно визначає своє місце в світі. Професійне покликання визначено вільним вибором особистості, але воно не є іманентним по своїй суті – воно трансцендентно та іманентно – дано Богом і прийнято людиною як вільний вибір. Природне начало, належність за народженням відходять у минуле. Людина усвідомлює себе, своє Я як вільний суб'єкт. Саме професійне покликання стає підставою професіоналізму. Так складається особливе світоставлення, назване М. Вебером «етикою капіталізму»: «уявлення про професійний обов'язок, про зобов'язання, які кожна людина повинна відчувати та відчуває щодо своєї «професійної» діяльності, у чому б вона не полягала й незалежно від того, чи сприймається вона індивідом як використання його робочої сили або його майна (як «капіталу»), – це уявлення

характерно для «соціальної етики» капіталістичної культури, а в певному сенсі має для неї й конституційне значення» [5, с. 551].

При цьому, на відміну від Античності, професійна належність відігравала важливу роль, але справжніми професіями визнавали лише «вільні», тобто творчі, професії. Свого розвитку такий підхід набув значно пізніше, на сучасному етапі розвитку соціологічної науки, коли під час вивчення професійних типів особистості основний акцент стали робити виключно на інтелектуальних прошарках суспільства (учителі, лікарі, юристи, учені, керівники), на основі чого формулювали висновки про природу професій і особи професіонала (прикладом такого підходу можна вважати міркування із цієї проблеми Т. Парсонса). З другого боку, існує певна кількість наукових концепцій, які певним чином абсолютизують професіоналізм. Так, у концепції «первісного капіталізму» А. Фергюсона, а також у дослідженнях К. Бюхнера діяльність первісного мисливця або рибалки вважається типовою професійною діяльністю тільки тому, що тут має місце розподіл «часу праці» і «часу життя».

За словами К. Зайфарта, процес інституціалізації професіоналізму проходить за схемою «ремесло – спеціальність – професія», у результаті чого формується «інший людський тип, який забезпечує соціальний авторитет персоніфікованого ним знання» [15, с. 200]. Цей людський тип відповідає категорії «професіонал».

Сучасне визначення професії як соціально значущого, відповідного потребам суспільства та інтересам особистості виду діяльності, для виконання якої необхідні загальні та спеціальні теоретичні знання, уміння, навички, а також відповідні здібності й особливості особистості, не припускає ототожнення цього поняття з іншими, близькими йому за змістом, такими як: заняття, рід трудової діяльності, сукупність трудових функцій, спеціальність тощо. Професіонал як носій такої діяльності повинен бути суспільно значущою постаттю, що поєднує в собі якості, якими не володіють індивіди, які персоніфікують зазначені категорії трудової діяльності. Такі якості визначають механізм професійної та соціокультурної ідентифікації особистості.

Сучасний ринок праці – неймовірно рухлива система: сьогодні ми спостерігаємо ажіотажний попит на фахівців у галузях, яких ще 10–20 років тому не існувало в принципі, і ніхто не міг передбачити їх появу. З іншого боку, цілий ряд професій і ремесел пішли в небуття у зв'язку з технічним прогресом, механізацією й автоматизацією побуту або просто зміною звичок людей. Тепер лише архівні фото можуть розповісти, якими дивними, але абсолютно законними способами люди заробляли собі на життя лише 100 років тому. Деякі із цих професій були надзвичайно небезпечні для здоров'я й життя, інші передбачали необмежене використання дитячої праці. Серед професій, які припинили існувати у зв'язку з відсутністю необхідності, такі: монтажник кеглів у боулінгу, людина-будильник,

слухач ефіру, щуролов, палій ліхтарів, гуртівник колод, оператор комутатора, викрадач трупів, лектор у робочих цехах тощо [14].

Як бачимо, більшість професій зникли в результаті науково-технічного прогресу.

Чимало дослідників (А. Деркач, Н. Кузьміна, Є. Климов та ін.) характеризують професіоналізм у діяльності як сукупність знань, умінь, навичок, що дають змогу виконувати відповідні професійні функції. Серед них можна виділити такі:

- відповідні потребам обсяг знань та загальний інтелектуальний рівень;
- досить тривалий строк навчання та підготовки;
- відповідність функцій, що виконуються, системі загальносоціальних цінностей;
- адекватна мотивація, спрямована на досягнення кінцевої мети;
- бажання служити людям;
- почуття корпоративної єдності.

Розкриваючи онтологічну сутність понять «професія» і «професіонал», сучасний соціолог В. Л. Погрібна, резюмуючи еволюцію поглядів соціологів різних часів і теоретичних спрямувань, від К. Маркса, Г. Спенсера і Е. Дюркгейма до В. Подмаркова, В. Шубкіна та В. Паніотто стверджує, що професія – це соціальний механізм диференціації та спеціалізації трудової діяльності на видовому та внутрішньовидовому рівні, який функціонує як засіб розвитку змісту праці [10, с. 192]. Звідси висновок, що на роль професії претендують найбільш давні та шановані заняття, в яких велике значення мають професійна компетенція, етичний кодекс, механізм внутрішньопрофесійного контролю, особливої професійної культури тощо. У зв'язку із цим картина професійного простору являє собою набір різноманітних видів діяльності: частина з них тяжіє до так званих «повноцінних» професій, інші – до «простих» професій (мало- або некваліфікованої праці, де не потрібна спеціальна освіта, немає привілеїв, професійних асоціацій тощо).

Висновки. Як бачимо, феномен професії існує вже тисячі років, і немає підстав розглядати попередні форми лише як підготовку до професій сучасного типу. Особливість нинішньої ситуації полягає в тому, що процес професіоналізації охопив практично всі сфери трудової діяльності, унаслідок чого професія стала універсальним соціальним інститутом, а належність до професійної групи – головним засобом соціальної ідентифікації (на відміну від родової, племінної, етнічної, релігійної, класової тощо).

Для конститування професії необхідні принаймні дві умови: з одного боку, певне відокремлення діяльності (як мінімум, на видовому рівні), чітка міра диференціації діяльності, а з іншого – закріплення цієї діяльності за окремою соціальною групою, яка використовує її як джерело засобів

до існування. Отже, професія виступає як трудова діяльність, що є неможливою без відповідної теоретичної та практичної підготовки.

У свою чергу, професіоналізм є інтегральною характеристикою соціально значущих професійно-особистісних якостей спеціаліста, а також результатом його професійної праці, який відображає рівень його професійної компетентності, досвіду, загальної культури, знань та вмінь, моральної позиції.

Аналіз наукової літератури та соціальних проблем і практик щодо становлення професіоналізму свідчить, що досліджувана нами категорія професіоналізму повинна бути спрямована на становлення професіонала як активного суб'єкта професійної діяльності.

Проведене теоретичне дослідження та отримані результати дають змогу зробити висновок щодо мети дослідження. Разом з тим дослідження не вирішує проблеми в повному обсязі. Предметом подальших наукових пошуків може бути розгляд феномена професіоналізму із соціально-філософської точки зору, розмежування понять «професіонал», «умілець», «фахівець», виокремлення соціальних аспектів професіоналізму як складової соціально-професійної мобільності.

Зауважимо, що проблему професіоналізму вивчало багато науковців у галузі психології та педагогіки, проте питання професіоналізму як особливого соціального феномена сьогодні досі відкрите.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
2. Батенин С. С. Человек в его истории / С. С. Батенин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 295 с.
3. Брончиева Э. З. Профессионал как социокультурный тип : автореф. дис. ... канд. социол. наук / Э. З. Брончиева. – Москва, 1992. – 25 с.
4. Букреев В. И. Этика права. От истоков этики и права к мировоззрению / В. И. Букреев, И. Н. Римская. – Москва : Юрайт, 1998. – 335 с.
5. Вебер М. Смысл свободы от оценки в социологической и экономической науке / М. Вебер // Избранные произведения. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 547–601.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
7. Мельничук В. М. Теоретичні передумови вивчення процесу професійного самовизначення особистості в соціології: від античності до кінця XVIII ст. / В. М. Мельничук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Соціологія. – 2015. – Т. 258. – Вип. 246. – С. 97–101.
8. Платон. Государство. Законы. Политика / Платон ; предисл. Е. И. Темнова. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.
9. Погрібна В. Л. Соціологічний підхід у правоохоронній акмеології: постановка проблеми / В. Л. Погрібна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – № 5. – С. 96–105.
10. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алеута, КНТ: ЦУЛ, 2008. – 336 с.

11. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму як галузь соціології: онтологічні, епістемологічні, практичні аспекти (на прикладі діяльності органів внутрішніх справ України) : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04 / В. Л. Погрібна ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2009. – 35 с.

12. Помпеев Ю. А. История и философия отечественного предпринимательства / Ю. А. Помпеев. – Санкт-Петербург : [б. и.], 2002. – 272 с.

13. Протанская Е. С. Профессиональная этика: Моральная пропедевтика делового поведения / Е. С. Протанская. – Санкт-Петербург : Алетей, 2003. – 287 с.

14. Профессии, которых больше нет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://diletant.media/articles/25606301/>.

15. Seyfarth C. Gesellschaftliche Rationalisierung und die Entwicklung der Intellektualenschichten: Zur Weiterführung eines zentralen Themes Max Webers / C. Seyfarth // Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns. Stuttgart. – 1981. – S. 189–223.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2017.

Мельничук В. М. Професіоналізм в контексті соціально-історического дискурсу

В статті розкрито сутність поняття «професіоналізм» з точки зору соціології в історическій ретроспективі. Проаналізовані соціальні передумови виникнення перших професій на початкових етапах розвитку соціальних спільнот. Розглянута категорія «личність професіонала» з позицій соціологіческої науки. Визначено механізм становлення професіонала як особого типу. Доведено, що прізвища деяких людей були пов'язані з характером і змістом їхньої трудової діяльності. Проаналізовані фактори розвитку професій в Давньому світі (Китай, Греція), в епоху Середньовіччя, де професіоналізм отримав новий імпульс в зв'язі з поширенням християнства, в Нове вілля, де людина буржуазної епохи, людина, яка стала суб'єктом капіталістических виробнических відносин, наймним працівником і яка розв'язує ці відносини до сучасного їхнього стану. Доведено, що на сучасному ринку праці для виконання певного типу роботи потрібні загальні і спеціальні теоретическі знання, вміння, навички, а також відповідні здібності і особливості людини. Зазначено, що завдяки науково-техніческому прогресу професіоналізм отримав нову форму, і багато нових професій з'явились на заміну старим. Розкрито онтологіческу сутність понять «професія» і «професіонал». Оцінено вплив науково-техніческого прогресу на розвиток окремих професій, деякі з яких перестали існувати. Охарактеризовані професіональні функції професіоналів. Визначено, що на роль професії претендують самі давні і шановані заняття, в яких велике значення має професіональна компетенція, етическій кодекс, механізм внутрішньопрофесіонального контролю, особливості професіональної культури і тому подібне. Доведено, що роботи зарубіжних і вітчизняних учених декілько десятиліть тому мають актуальність в наше вілля.

Ключеві слова: професія, професіоналізм, професіонал, соціальний тип, соціальні спільноти, майстерство, ринок праці, людина.

Melnichuk V. M. Professionalism in the Context of Socio-Historical Discours

The article reveals the essence of the concept of «professionalism» from the point of view of sociology in historical perspective. Analyzed the social background of the first professions in the initial stages of the development of social communities. Considered the category of «professional identity» from the standpoint of sociological science. The mechanism of formation of the professional as a specific type. It is proved that the names of

some people were associated with the nature and content of their work. Analyzed the factors of the development of professions in the Ancient world (China, Greece), The middle ages in an era where professionalism has received a new impetus in connection with the spread of Christianity, in modern times, where the man of the bourgeois era, the person who is the subject of capitalist relations of production, the employee, and which will develop these relationships to their contemporary status. It is proved that in the modern labour market for a particular type of work required in General and special theoretical knowledge, abilities, skills, and relevant skills and personality characteristics. Noted that through the scientific-technical progress the professionalism acquired another variety, and a lot of new professions appeared to replace the old. Disclosed ontological essence of the concepts «profession» and «professional. Evaluated the impact of scientific and technological progress on the development of individual professions, some of them perately to exist. A number of trades and crafts fell into oblivion due to technical progress, mechanization and automation of the home, or just a change in habits of people. Characterized by professional functions of professionals. It was found that the role of the profession claim the most ancient and honorable occupations in which the great importance of professional competence, a code of ethics, the mechanism unotron control specific occupational culture and the like. Picture of professional space is a set of various activities: some of them tends to the so-called «full» professions, others in «ordinary» professions. It is proved that the practices of foreign and national scientists several decades ago have relevance in our time.

Key words: *profession, professionalism, professional, social type, social community, skills, the labour market, personality.*

УДК 316.254:316.48:316.483:303.44

Я. С. ПИЛИПЕНКО

ОБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ ТА ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ГЛОБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

У статті розглянуто структуру глобального конфлікту з погляду двох підходів: об'єктивістського та інтерпретативного. Об'єктивістський підхід акцентує увагу на об'єктивному складі конфлікту. Інтерпретативний підхід акцентує увагу на суб'єктивному зрізі вимірювання конфлікту через інтерпретацію. Встановлено, що основними структурними елементами глобального конфлікту є: суб'єкти, предмет, об'єкт, умови, стадії та етапи. Підкреслено необхідність використання обох підходів при дослідженні структури глобального конфлікту, адже інтерпретативний підхід розширює предметне поле, а об'єктивістський підхід верифікується через процеси, які реально відбуваються.

Ключові слова: структура, глобальний конфлікт, суб'єкт, предмет, об'єкт, умови, об'єктивістський підхід, інтерпретативний підхід.

Визначивши зміст понять «конфлікт» та «глобальний конфлікт», необхідно встановити специфіку глобального конфлікту. Для цього потрібно визначити основні структурні елементи конфлікту та їх специфічні відмінності від структурних елементів глобального конфлікту.

Структуру глобальних конфліктів вивчали Н. Гришина, О. Дорохіна, С. Здіорук, А. Здравомислов, О. Русецький та ін.

Структура конфлікту являє собою його основні змістовні елементи. Зміст глобального конфлікту можна розглядати з позиції об'єктивних процесів, тобто законів та закономірностей, які не залежать від свідомості й водночас розглядаються як рух соціальної матерії. З іншого боку, зміст глобального конфлікту розуміється як взаємозв'язок суб'єктів, найчастіше цей підхід визначають як інтерпретативний, тим самим підкреслюючи вагомість свідомості та цілепокладання суб'єктів.

У сучасній постнекласичній раціональності все частіше намагаються розглядати єдність цих підходів. З іншого боку, крайня форма інтерпретативного підходу – це постмодерністський підхід. Тому ми будемо розглядати об'єктивістський та інтерпретативний підходи до змісту глобальних конфліктів й можливості їх об'єднання.

Отже, **метою статті** є дослідження структури глобальних конфліктів за допомогою об'єктивістського та інтерпретативного підходів.

Згідно з об'єктивістським підходом, при дослідженні структури глобального конфлікту необхідно абстрагуватися від будь-яких індивідуальних проявів та залишити поза увагою причинно-наслідковий зв'язок структурних елементів конфлікту.

При використанні інтерпретативного підходу основна увага зосереджена на інтерпретації взаємозв'язків між елементами глобального конф-

лікту. Інтерпретативний підхід дослідники застосовують при визначенні основних дефініцій глобального конфлікту, кожен з них інтерпретує глобальний конфлікт по-своєму, що призводить до викривлення його суті та виникнення псевдоконфлікту.

Так, інтерпретативний підхід досліджують О. Русецький та О. Дорохіна, які вважають, що «на формування визначення конфлікту впливають такі негативні чинники, як примітивізація сприйняття, інтерпретації та визначення конфлікту і, зокрема, зведення його доетнізованих складових, що створює додаткові проблеми» [5, с. 17]. Як приклад такого зведення конфлікту автори наводять Цхинвальський конфлікт, який називають «грузино-російським», «грузино-осетинським», «російсько-американським». Те саме ми можемо спостерігати при описуванні конфлікту на сході України, який часто визначають як гібридну війну.

Для запобігання виникненню псевдоконфлікту необхідно інтерпретувати об'єктивний зміст конфлікту, визначити сторони та суб'єктів конфлікту, знайти головний предмет й об'єкт конфліктної взаємодії, умови виникнення та етапи перебігу, тобто визначити основні структурні елементи конфлікту.

Важливим елементом у структурі глобального конфлікту є його суб'єкти та учасники. Адже саме від їх прагнень, ресурсів та можливостей залежить вирішення конфлікту. У дослідженнях глобальних конфліктів дуже часто простежується помилкове ототожнення понять «сторони», «суб'єкти» та «учасники» конфлікту. Усі ці поняття взаємозалежні, але не однозначні. Застосування об'єктивістського підходу спрямоване на визначення об'єкта, сторін, взаємодії суб'єктів та учасників глобального конфлікту.

Р. Дарендорф вважає, що будь-який конфлікт зводиться до «відносин двох елементів». Навіть якщо в конфлікті бере участь кілька груп, між ними утворюються коаліції, і конфлікт знову набуває біполярної природи [2, с. 142]. Автор використовує структурний підхід, оскільки визначає елементи як неподільні частини конфлікту та розглядає компоненти як групи учасників конфлікту, об'єднаних спільними інтересами. У цьому питанні, якщо групи мають цілісність у діяльності, то можна їх визначати як суб'єктів конфлікту.

Суб'єкт конфлікту – це активний учасник, здатний створити конфліктну ситуацію й впливати на хід конфлікту залежно від своїх інтересів [5, с. 21]. Оскільки в цьому визначенні суб'єкт конфлікту тлумачиться як активний учасник, то втрачається сутнісна характеристика суб'єкта як того, хто пізнає та здійснює діяльність. Суб'єкти конфлікту діють усвідомлено, на відміну від учасників конфлікту, які можуть бути активними, проте не будь-яка активність є діяльністю, адже активність учасників може бути неусвідомленою, соціокультурною поведінкою або будь-якою іншою соці-

альною поведінкою, яку можна диференціювати за різними ознаками (наприклад масштабність).

Інтерпретативний підхід безпосередньо застосовують у визначенні рольової специфіки суб'єктів. Суб'єкти конфлікту виконують головну роль і є головними дійовими особами, або є учасниками глобального конфлікту, або є об'єктами, навіть якщо вони пізнають, але не здійснюють перетворювальної діяльності. Проте їх позиції в будь-якому разі визначають динаміку конфлікту, частіше за все, саме від суб'єктів залежить вирішення конфлікту.

Інтерпретація суб'єктів глобального конфлікту змінюється залежно від етапів та стадій конфлікту. У латентній стадії конфлікту відбувається виявлення основних суб'єктів. Перехід з латентної стадії в стадію саме конфлікту відбувається внаслідок певного інциденту, який створюється суб'єктом-конфліктогеном. Ескалацію конфлікту провокують суб'єкти-драйвери. А саме завершенням конфлікту займаються «суб'єкти вирішення конфлікту» або «суб'єкти вирішення антагоністичного конфлікту».

«Сторони» як поняття у своєму складі в категоріальному контексті включають поняття «суб'єкт». Суб'єктом є індивід, група, яка має цілісний характер, або суспільство. До складу поняття «сторона конфлікту» долучаються актори (якщо ми підкреслюємо соціально-культурний або поведінковий характер) та учасники конфлікту, які можуть бути більш масштабним суб'єктом.

Учасниками конфлікту є «той, хто своїми безпосередніми діями залучений у конфліктну взаємодію, часто не цілком усвідомлюючи свою роль, дійсний характер того, що відбувається, і наслідки» [5, с. 22]. Якщо одна з головних характеристик суб'єкта – це цілепокладання, то головна характеристика учасника конфлікту – це включення до соціальної взаємодії.

Учасники конфліктів залучаються до конфлікту випадково або примусово, а можуть свідомо брати в ньому участь. Можливою є також ситуація, в якій учасники стають головними суб'єктами конфліктної взаємодії. Учасники конфлікту можуть сприяти запобіганню конфліктному протистоянню або його вирішенню, а можуть сприяти його загостренню. Хоча головну роль у конфлікті відіграють його суб'єкти, не потрібно недооцінювати вплив інших учасників конфліктного протистояння.

У глобальному конфлікті суб'єкти представлені країнами, групами країн або різноманітними об'єднаннями. Так, на початку Першої світової війни основні суб'єкти були представлені двома союзами країн: Антантою та Троїстим союзом, проте, з ходом війни кожен із цих союзів залучив на свою сторону інших учасників, також змінювався склад і всередині цих союзів (з Троїстого союзу вийшла Італія та почала боротьбу на боці Антанти). Усе це свідчить про те, що однією зі специфічних рис глобального конфлікту є полісуб'єктність (яка визначається тим, що в глобальному

конфлікті присутня велика кількість суб'єктів, які є різнорівневими, – це окремі особистості, партії, групи, країни, міжнародні об'єднання) і складність відносин між основними та неосновними учасниками глобального протистояння.

Критеріями поділу учасників на основних та неосновних є усвідомленість залучення до конфліктної взаємодії, сили, які були вкладені в його розвиток, або ступінь сприяння вирішенню конфлікту.

Під час аналізу суб'єктів конфлікту застосовують як інтерпретативний, так і об'єктивістський підходи. Об'єктивістський підхід акцентує увагу на об'єктивному змісті конфлікту, інтерпретативний підхід подає суб'єктивний зріз вимірювання конфлікту через інтерпретацію.

Коректне визначення суб'єктів та учасників конфлікту, їх цілей, прагнень та ресурсів має значення при аналізі глобального конфлікту, оскільки це істотно впливає на хід подій глобального конфлікту.

Не менш важливими складовими в будь-якому глобальному конфлікті є об'єкт та предмет. Об'єктом може виступати будь-який елемент соціальної дійсності, на який спрямована діяльність суб'єкта. Специфікою об'єкта конфлікту є те, що «цей елемент повинен знаходитись на перетині інтересів різних суб'єктів, які прагнуть до одноособового контролю над ним» [5, с. 24]. Згідно з об'єктивістським підходом, об'єктом глобального конфлікту є певний дефіцитний ресурс, а саме територія, природні ресурси (наприклад нафта), світовий вплив або влада. Ці ресурси завжди цікавлять різних суб'єктів глобального суспільства та провокують конфлікти між ними.

Так, під час Першої світової війни територія була об'єктом конфлікту: Німеччина прагнула розширити свої території, а Франція – повернути собі території Ельзасу та Лотарингії. Територіальні суперечки мали місце й під час Другої світової війни. Природні ресурси також є поширеним об'єктом глобальних конфліктів. Так, під час Першої світової війни Англія прагнула захопити території Туреччини для володіння нафтовими родовищами. Об'єктом такого відомого глобального конфлікту, як Холодна війна, була влада та боротьба за лідерство у світі.

Під предметом конфлікту О. Русецький та О. Дорохіна розуміють об'єктивно існуючу або мислиму (уявну) проблему, що є причиною розбрату між сторонами [5, с. 24]. Тобто предметом є та суперечність, для вирішення якої суб'єкти вступають у конфліктну взаємодію. Предмет конфлікту – це певна сторона об'єкта, на якій сконцентровано увагу суб'єктів.

Водночас визначення об'єкта та предмета певного глобального конфлікту викликає в дослідника труднощі. Це пов'язано з тим, що суб'єкти не завжди відкрито висловлюють свою мету участі в конфлікті, крім цього, глобальні конфлікти характеризуються полісуб'єктністю, що викликає накладання одних суперечностей на інші. Отже, виникає складність у визначенні дійсних об'єкта та предмета глобального конфлікту для подолання

якої необхідним є застосування інтерпретативного підходу, який дає змогу аналізувати індивідуальні потреби кожного із суб'єктів.

Суб'єкти, вступаючи в конфлікт, діють у певних умовах, тож ще однією обов'язковою складовою конфлікту є умови. Н. Гришина під умовами конфлікту розуміє «обставини або фактори, які визначають характеристики конфлікту й можливість його виникнення» [1, с. 184]. Тим самим, умови конфлікту вона розподіляє на дві групи: умови виникнення та умови перебігу. Варто додати, що вирішення конфлікту також відбувається за певних умов, тому ми пропонуємо розглядати ще таку групу умов, як умови вирішення конфлікту.

Р. Тертон виділяє такі умови виникнення конфліктів:

1. Технічні умови конфлікту.
2. Політичні умови.
3. Соціальні умови
4. Психологічні умови [6, с. 328].

Технічні умови виникнення глобального конфлікту доцільніше розглядати з позицій об'єктивістського підходу, адже ці умови не залежать від свідомості та є об'єктивними.

Конфлікт може виникнути лише в тому випадку, коли його протилежні сторони мають лідерів, тобто глобальний конфлікт представлений суб'єктами. Адже саме суб'єкти задають напрям розвитку конфлікту, можуть спричинити його загострення або, навпаки, уповільнити його хід. Крім цього, необхідною є наявність певних цілей у суб'єктів. Усе це є необхідними технічними умовами для виникнення конфлікту. Що стосується глобального конфлікту, то для нього характерна велика кількість учасників конфлікту та декілька суб'єктів. Тобто кожна зі сторін конфлікту може бути представлена двома або більше рівноправними лідерами, що, зрештою, призводить до того, що кожен із суб'єктів може мати, крім загальної, свою власну мету.

Під політичними умовами виникнення конфлікту Р. Тертон розуміє застосування влади лідерами та усвідомлення нерівності іншими [6, с. 328]. На його думку, політичні умови представлені владними відносинами та на будь-якому рівні можуть виникати в умовах усвідомлення залежності від влади та ступеня нерівності. У глобальному конфлікті ці умови ускладнюються наявністю великої кількості учасників та суб'єктів. Для аналізу цих умов необхідно застосовувати інтерпретативний підхід, який у цьому випадку дасть змогу встановити специфіку владних відносин.

З погляду інтерпретативного підходу, соціальні умови являють собою налагодження комунікації між учасниками, розподілення певних ролей між ними, залучення більшої кількості учасників до кожної зі сторін конфлікту. Специфічною рисою глобального конфлікту є те, що локальні суб'єкти дуже часто стають залежними від глобальних гравців, а місцеве населення не добровільно залучається до конфлікту.

Згідно з інтерпретативним підходом, психологічні умови виникнення конфлікту включають емоційний настрій суб'єктів, їх орієнтацію на протисторова та енергетику всіх учасників конфлікту. Тобто для виникнення конфлікту необхідний належний настрій його учасників, якщо суб'єкти та учасники конфлікту вже сформували сторони, налагодили комунікацію, але орієнтовані на мирне вирішення суперечності, то конфліктна взаємодія може й не розпочатися. У глобальному конфлікті емоційні настрої учасників та суб'єктів однієї сторони можуть бути полярно різними, що часто спричиняє зміну складу кожної зі сторін, що конфліктують.

На нашу думку, така типологія умов виникнення конфлікту не є повною, особливо якщо враховувати специфіку глобального конфлікту, то необхідним є виділення ще таких умов, як економічні та культурні.

Економічна нерівність є об'єктивним явищем, що дає змогу розглядати економічні умови виникнення з боку об'єктивістського підходу. Економічні умови виникнення глобальних конфліктів визначаються економічною нерівністю та економічними кризами. Це спричинене тим, що економічний розвиток країн є нерівномірним. Держави, які усвідомлюють свою економічну перевагу, прагнуть підкорити собі країни, економічно менш розвинені. В історії були випадки, коли, навпаки, країни з низьким рівнем економічного розвитку об'єднувалися проти більш розвинених країн з метою зруйнувати їх економіку та підняти власну.

Культурні умови виникнення конфлікту включають розбіжності в культурних нормах, цінностях, переконаннях. Глобальні конфлікти характеризуються тим, що їх суб'єктами виступають носії кардинально різних культурних цінностей. Тож умовою виникнення глобального конфлікту може виступати непорозуміння та неможливість вирішення суперечності мирним шляхом у зв'язку з різними культурними особливостями суб'єктів. Застосовуючи об'єктивістський підхід до визначення культурних умов виникнення глобальних конфліктів, ми можемо встановити розбіжності в культурних нормах та цінностях. Проте носіями цих культурних норм і цінностей є суб'єкти, які усвідомлюють ці розбіжності, а це викликає необхідність застосування інтерпретативного підходу.

Згідно з об'єктивістським підходом умовами виникнення глобального конфлікту є технічні – ті, без яких існування конфлікту взагалі неможливо, та економічні, які виникають як об'єктивне явище. Політичні, соціальні, психологічні та культурні умови можна частково розглядати в межах об'єктивістського підходу, проте їх повне визначення потребує застосування інтерпретативного підходу, адже ці умови залежать від конкретних суб'єктів глобального конфлікту.

Розвиток глобального конфлікту відбувається за певних умов, які належать до другої групи – умови перебігу конфлікту. Умови перебігу конфлікту – це мікро- та макросередовище, у якому розвивається конфлікт, со-

ціальне оточення його учасників, яке істотно впливає на розуміння змістовної сторони конфлікту, його цілей і мотивів [4, с. 257].

Отже, умовами перебігу глобального конфлікту є таке:

1. Просторові умови включають у себе сферу виникнення конфлікту, його територіальне розміщення й переміщення, форми його прояву, основні та неосновні фронти розвитку.

2. Часові умови – це початок конфліктної взаємодії, тривалість конфлікту, тривалість участі в конфлікті глобальних гравців та неосновних учасників, час здійснення окремих операцій і тривалість кожного етапу розвитку конфлікту, завершення конфлікту.

3. Психологічні умови складаються з психологічного стану та емоційного настрою кожного суб'єкта та учасника конфлікту й настрою сторони, що конфліктує.

4. Соціальні умови – це рівень залученості інтересів усіх учасників конфлікту, тип і рівень спілкування між суб'єктами та учасниками, ступінь налагодженості комунікації між сторонами конфлікту та між суб'єктами та учасниками кожної зі сторін конфлікту.

Визначення умов перебігу глобального конфлікту потребує об'єднання об'єктивістського та інтерпретативного підходів: просторові й часові умови характеризуються об'єктивністю, а психологічні та соціальні вже потребують усвідомлення й інтерпретативного аналізу.

Третьою групою умов конфлікту є умови вирішення конфлікту. Для того щоб конструктивно вирішити конфлікт, необхідно забезпечення всіма суб'єктами таких умов: зниження конфліктної взаємодії, об'єктивне обговорення конфлікту, орієнтація на вирішення конфлікту та вибір оптимальної стратегії вирішення конфлікту, яка задовольняє інтереси всіх сторін.

Аналізуючи умови виникнення, перебігу та вирішення глобального конфлікту необхідним є застосування і об'єктивістського, і інтерпретативного підходів. Адже є об'єктивні умови, які не залежать від індивідуальних особливостей суб'єктів, а є такі умови, які потребують урахування їх індивідуальних потреб та можливостей.

Складним і неоднозначним у визначенні є такий структурний елемент конфлікту, як етапи конфлікту. Аналізуючи один і той самий глобальний конфлікт, дослідники можуть по-різному визначати його етапи. Саме тому інтерпретація етапів конфлікту є особливо складною частиною його аналізу.

При застосуванні об'єктивістського підходу ми спрямовуємо дослідження на визначення основних етапів через які зазвичай проходить будь-який конфлікт. Так, Н. Гришина вважає, що конфлікт проходить через такі етапи розвитку:

1. Виникнення об'єктивної конфліктної ситуації (або доконфліктної ситуації).

2. Усвідомлення ситуації як конфліктної.

3. Конфліктна взаємодія (або власне конфлікт).

4. Розв'язання конфлікту [1, с. 186]. Дійсно, будь-який конфлікт починається з виникнення конфліктної ситуації, але чи завжди ця ситуація є об'єктивною. Конфліктна ситуація передуює виникненню конфлікту, але вона може бути об'єктивною, коли конфлікт виникає поза волею і бажанням суб'єктів, а може бути суб'єктивною, коли конфлікт виникає через навмисні прагнення суб'єктів.

Детальніше етапи конфліктів визначає С. Здіорук. На його думку, основні етапи або фази конфлікту можуть бути представлені таким чином:

1. Вихідний стан справ; інтереси сторін, конфлікту.
2. Ініціююча сторона – причини й характер її дій.
3. Ступінь готовності до переговорного процесу.
4. Відсутність взаєморозуміння.
5. Мобілізація ресурсів у відстоюванні своїх інтересів.
6. Використання сили чи погрози силою (демонстрація сили).
7. Мобілізація контрресурсів.
8. Тупикова ситуація, її саморуйнівний вплив.
9. Усвідомлення безвихідної ситуації; пошук нових підходів.

10. Переосмислення, переформулювання власних інтересів з урахуванням досвіду тупикової ситуації та розумінням інтересів «ворожої» сторони.

11. Новий етап соціальної взаємодії [3, с. 93]. Хоча ця послідовність є більш детальною, вона все одно має певні неточності. Переговорний процес скоріше виникає вже перед завершенням конфлікту, ніж перед його початком. Тупикова ситуація, частіше, з'являється після переговорного процесу, коли суб'єкти конфлікту під час переговорів так і не дійшли згоди.

Крім цього, неточності цієї класифікації етапів конфлікту виявляються в тому, що не завжди завершення конфлікту супроводжується переосмисленням власних інтересів з урахуванням інтересів «ворожої» сторони, адже одна зі сторін може просто «відійти в бік» на певний час, доки не набереться сил для відновлення конфлікту.

Специфікою глобальних конфліктів є те, що вони найчастіше бувають довготривалими й можуть то розвиватись, то згасати на якийсь час, а потім знову динамічно протікати.

На нашу думку, використовуючи об'єктивістський підхід, загальні етапи розвитку глобального конфлікту можна подати таким чином:

1. Передконфліктний етап. Він включає визначення причин конфлікту, пошук основними глобальними гравцями союзників, створення провокацій, інцидент, що призводить до розгортання відкритої конфліктної боротьби.

2. Етап конфлікту. Цей етап починається з розвитку конфлікту, його ескалації та закінчується досягненням критичної точки, подальші дії після якої можуть розвиватися в таких напрямках: зниження інтенсивності, що

призводить до вирішення конфлікту; конфлікт залишається на критичному рівні або конфлікт «заморожується» на деякий час.

3. Етап вирішення конфлікту. Вирішення конфлікту може бути різним і призводити до різних наслідків.

Вирішення глобального конфлікту може відбуватися у формі ухилення або пристосування. Проте такі стратегії не є ефективними, адже вирішення глобального конфлікту таким шляхом може бути тимчасовим. У тому випадку, коли результат глобального конфлікту не влаштовує якусь зі сторін або якогось окремого учасника, існує велика ймовірність того, що в подальшому після його завершення відбудеться початок якогось нового протистояння. Так, Німеччину не влаштовували результати Першої світової війни, де вона вимушена була підписати Версальській договір, умови якого були не вигідні для Німеччини. Саме це спонукало її до нападу та розв'язання Другої світової війни.

Найефективнішим є такі стратегії у вирішенні конфлікту, як співробітництво (сумісно вироблене рішення з максимальним урахуванням інтересів та потреб обох сторін) та компроміс (урегулювання конфлікту через взаємні поступки). Проте, вирішення конфлікту таким шляхом потребує великої роботи обох сторін і є неможливим, якщо хоч якась зі сторін не налаштована на взаємну працю. Отже, на практиці таке вирішення глобальних конфліктів зустрічається дуже рідко.

Висновки. Структуру конфлікту розкрито з погляду двох підходів: об'єктивістського та інтерпретативного. Специфікою об'єктивістського підходу є те, що він потребує абстрагування від будь-яких індивідуальних проявів, залишає поза увагою причинно-наслідковий зв'язок структурних елементів. Інтерпретативний підхід сприяє тому, що основна увага зосереджується на інтерпретації взаємозв'язків між елементами.

При дослідженні структури глобального конфлікту об'єктивістський підхід акцентує увагу на об'єктивному складі конфлікту. Інтерпретативний підхід акцентує увагу на суб'єктивному зрізі вимірювання конфлікту через інтерпретацію.

При застосуванні об'єктивістського підходу структуру глобального конфлікту розглянуто з позиції об'єктивних процесів, законів та закономірностей, які не залежать від свідомості.

Інтерпретативний підхід визначає структуру конфлікту, як взаємозв'язок компонентів глобального конфлікту, зосереджуючись на взаємозв'язку суб'єктів, вагомості свідомості та їх цілепокладанні.

Використовуючи лише об'єктивістський підхід, дослідження структури глобального конфлікту може звестись до жорсткого детермінізму, або навіть фаталізму. Дослідження структури глобального конфлікту лише за допомогою інтерпретативного підходу, який не враховує об'єктивні закони та закономірні характеристики, може призвести до викривлення конфлікту або увести в сферу абстракції.

Необхідність об'єднання інтерпретативного та об'єктивістського підходів при дослідженні структури глобальних конфліктів зумовлена тим, що інтерпретативний підхід розширює предметне поле за допомогою різноманітних вимірів, зрізів, контекстів, а об'єктивістський підхід верифікується через процеси, які реально відбуваються.

Список використаної літератури

1. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 544 с. – (Серия «Мастера психологии»).
2. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Ральф Дарендорф ; пер. с нем. В. М. Степанкова // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
3. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – Москва : Аспект-Пресс, 1996. – 317 с.
4. Новіков Б. В. Основи адміністративного менеджменту / Б. В. Новіков, Г. Ф. Сініок, П. В. Круш. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 560 с.
5. Псевдоконфликты и квазимиротворчество на Кавказе / под ред. А. Русецкого, О. Дорохиной. – Тбилиси, 2009. – 278 с.
6. Turton R. Behaviour in a business context / Richard Turton. – London : Chapman & Hall, 1991. – 374 p.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2017.

Пилипенко Я. С. Объективистский и интерпретативный подходы к изучению структуры глобального конфликта

В статье рассматривается структура глобального конфликта с точки зрения двух подходов: объективистского и интерпретативного. Объективистский подход акцентирует внимание на объективном составе конфликта, интерпретативный подход акцентирует внимание на субъективном срезе измерения конфликта через интерпретацию. Установлено, что основными структурными элементами глобального конфликта являются: субъекты, предмет, объект, условия, стадии и этапы. Подчеркивается необходимость использования двух подходов при исследовании структуры глобального конфликта, ведь интерпретативный подход расширяет предметное поле, а объективистский подход верифицируется через процессы, которые реально происходят.

Ключевые слова: структура, глобальный конфликт, субъект, предмет, объект, условия, объективистский подход, интерпретативный подход.

Pilipenko Ya. The Objectivist and Interpretative Approaches to the Study of the Structure of Global Conflict

The article deals with the structure of the global conflict from the point of view of two approaches: the objectivist and the interpretative. The objectivist approach focuses on the objective part of the conflict. Interpretative approach focuses on the subjective measurement slice through the interpretation of the conflict. The author examines the causes of pseudo-conflict. It is assumed that in order to prevent the emergence pseudo-conflict necessary to interpret the objective meaning of the conflict, the parties identify and actors of the conflict, to find the main subject and the object of conflict interaction, conditions of occurrence and course of steps, that is, to identify the main structural elements of the conflict.

It was found that the main structural elements of a global conflict are: subjects, subject, object, conditions, stages and steps.

Discusses the relationship and differences between concepts such as the «subject», «party», «position», «participants». The author focuses on the fact that the interpretation of

the subjects of global conflict varies depending on the phases and stages of the conflict. The latent stage of conflict comes the manifestation of the main actors. The transition from the latent stage to the stage of the conflict it is due to a certain incident that created the subject-contentious. Escalation of the conflict provoked subjects drivers. Namely the completion of the conflict involved «actors to resolve the conflict» or «antagonistic agents solve the conflict».

Particular attention is given to the conditions of the conflict from the perspective of objectivist and interpretive approaches. Terms of conflict are divided into three groups: conditions for the occurrence, the conditions and flow conditions of the permit.

By the terms of the emergence of global conflicts are technical, political, social, psychological, economic and cultural. Terms of occurrence of the conflict consist of spatial conditions, timing conditions, psychological and social.

By the terms of resolution of the conflict include: reduction of conflict interaction, objective discussion of the conflict, focus on the solution of the conflict and the choice of optimal strategy for resolving the conflict that meets the interests of all parties.

It is emphasized that the phases of the conflict are unique to each individual global conflict. The objectivist approach helps identify common stages of global conflicts. These include: the pre-conflict stage (the causes, find allies, the incident), the stage of the conflict (the development of the conflict escalation and reduction of intensity), the stage of conflict resolution.

Conflict resolution can be different and lead to different consequences. The main forms of conflict resolution are a evasion, adaptation, cooperation and compromise.

In applying the objectivist approach, the structure of global conflict is seen from the perspective of objective processes, laws and regularities which are independent of consciousness.

Interpretative approach defines the structure of the conflict, as the relationship of components of a global conflict, focusing on the relationship of subjects, the weight of consciousness and goal-setting. It emphasizes the need to use two approaches in the study of the structure of a global conflict, because the interpretive approach extends the subject field, and the objectivist approach is verified through processes that actually occur.

Key words: *structure, global conflict, subject, matter, object, conditions, objectivist approach, interpretative approach.*

УДК 316.2

В. Н. ЩЕРБИНА

**ТРАНСФОРМАЦИИ ГОСУДАРСТВА-НАЦИИ
УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ
«ТЕОРИИ ПОКОЛЕНИЙ» (начало)**

В статье рассматривается проблема исторической обусловленности национального транзита народа Украины. Автор применяет как познавательный инструмент расширенную версию «теории поколений». Анализ смены поколений исходит из наличия производительной и потребительной фаз цикла глобального воспроизводства форм национально-государственной организации жизни народов. Делается вывод о завершении столетнего цикла национально-государственного развития народа Украины и формировании первого поколения нового цикла. Обосновывается необходимость формирования ценностей и норм нового поколения народа Украины, которые бы соответствовали требованиям новой – «производственной» фазы глобального воспроизводства.

***Ключевые слова:** народ, государство, нация, социальная трансформация общества, теория поколений, исторические циклы, цикл глобального воспроизводства.*

Сталкиваясь с рассуждениями об Украине в публичном пространстве, удивляешься тому, насколько многообразны смыслы, в которых употребляют применительно к ним такие понятия, как «общество», «нация», «народ», «страна», «государство». Рациональное и внятное определение общего, которое связывает жизни миллионов людей, превратилось в какую-то странную задачу – как бы его не определяли, всегда находится другое и даже альтернативное истолкование. Среди прочего, эта ситуация – следствие сложившейся в последние годы специфической культуры экспертного сообщества, действующего в таких форматах коммуникаций, которые предполагают возможность произвольного пользования понятиями. Сферы научного и публицистического словоупотребления были объединены в практиках общественной коммуникации еще во времена «перестройки». Рассуждения о реалиях общества и человека «на кислых щах», без глубокого погружения в предмет стали постепенно доминировать не только в массовом сознании (что вполне естественно), но и проникать в профессиональные гуманитарные среды. Апеллировавшая к идеалам научно-философского познания дисциплинарность, опиравшаяся при этом на идеологию как ценность и цензуру как норму в тогдашних «общественных науках», была буквально сметена демократическим форматом публичной дискуссии. Из-под открывшегося тогда «железного занавеса» в головы гуманитариев хлынул мощный свет «настоящего» знания об обществе, «лишенного идеологической предвзятости». Все это знание оказалось простым и понятным на уровне обывательского здравого смысла. У гуманитариев же вместо «новой исторической общности – советского народа» в ка-

честве аудитории оказалось «общество потребления», жаждущее «демократического транзита». Общаться с таким здравым смыслом удобнее всего стало на языке метафор и соответствующих желаниям представлений о действительности. С тех пор метафоричность и публицистический стиль описания жизни общества стали нормой, оттеснив понятийно-категориальный познавательный инструментарий. Причин трансформации сферы знаний об обществе было много – от его схоластического характера до несоответствия интересам возникших социальных групп понятий и категорий тогдашнего исторического материализма. Любой вопрос общественной жизни, любую проблему с тех пор принято рассматривать обязательно как предмет дискуссии, открытой для любых участников и в любой постановке. Особую роль сыграла трансформация форматов медиа. Общественное событие попадает в сферу общественного внимания не иначе как скандал, катастрофа или предмет спора. Коммуникация в новых медиа и социальных сетях сформировала в дискурсе относительно общественных процессов фигуру анонимного участника, а также нового носителя компетентности – медиафигуру «блогера». Это еще больше трансформировало процесс рефлексии общественных процессов, постулировав естественность бесконечного умножения информационных сообщений, способов их видения и популярность как заменитель истинности. Популярность ориентирована всегда на интерес, а не на отражение сущности, поэтому фейк (обман) и манипуляция правдой стали скорее нормой, чем исключением новой медиасреды. Однако даже тысячекратно повторенная ложь не становится истиной – и это проявляется в практиках жизни общества. Практики изучения общественных процессов на основе научной этики, с применением научного понятийного аппарата, в этой ситуации были вытеснены из сферы публичного дискурса. Получаемое в рамках научных процедур знание об обществе стало применяться в лучшем случае как один из аргументов в публичной дискуссии, но не как основание видения самого общества и его трансформаций.

Такая специфика видения социальных процессов характерна не только для современной Украины, но это не отменяет её влияния на жизнь общества. Это влияние выражается сегодня в том, что место относительно рациональной утопии заняла фантазмагория, опираясь на которую, люди действуют, порождая последствия своих действий уже как новую, еще более гротескную, неведомую для себя реальность, в которой предстоит им жить.

Кроме прочего, произвольность словоупотребления отражает специфику и историческую новизну самого предмета – современная Украина представляет собой переходный социум, находящийся в состоянии исторического транзита от одной национально-государственной формы организации жизни народа к следующей. Понятия, отражающие устойчивые реалии, расплываются в своих значениях по мере роста неопределенности самих

этих реалий. В ситуации кризиса социальных институтов присутствует множество социальных практик самого разного свойства – возникает новая, находящаяся в состоянии еще не в полной мере определенных исторических перемен, общность людей. Эта общественная реальность содержит множество противоречивых свойств, которые отражаются противоречащими между собой понятиями и представлениями. К тому же не следует забывать, что знание о предмете зависит не только от него самого, но и от специфики интереса к нему, от применяемых познавательных средств. Сложившееся многообразие интересов проявляет себя в наличии значительного множества конфликтующих между собой, зачастую непоследовательных, фрагментарных, а то и внутренне противоречивых представлений о том, что же такое современная Украина как историческая общность. Сфера публичной коммуникации – одна из сфер культурной гегемонии, поэтому в переходном обществе она конфликтна по определению.

Для внешнего наблюдателя Украина – это «страна», крупная территория в Европе, выделяемая по географическому положению и природным условиям, а в политическо-географическом отношении – территория, имеющая определенные границы, обладающая государственным суверенитетом, языком и культурой. Так сложилось, что во внутренних дискуссиях, говоря об «украинском обществе», чаще всего, их участники опираются на представления об исторически издревле существующем «украинском народе-нации», понимаемом в качестве некоторого самобытного «сверхорганизма», оформившегося в виде государства и получившего политическую независимость. В рамках бытующих натуралистических представлений этот исторический субъект обладает своими «естественными» пространственными (территория) и временными (история) определенностями, своей собственной «волей» и «памятью».

В других случаях «общество» или «народ» понимается социологически, то есть как некоторая «формула совместной жизни», сложившаяся система отношений между людьми, которая характеризуется своими компонентами, структурой, функциями и динамикой. Эта система организована в виде общественных институтов, осуществляющих контроль, управление и направленных на удовлетворение потребностей населения. Качественная определенность этой формы выводится чаще всего не из реалий жизни, а из понятий о демократии, обществе, человеке и современной эпохе. Поэтому реальное обустройство жизни народа предстает как нечто, не соответствующее нормативному порядку. В этом смысле часто отождествляют государство как бюрократический механизм в лице конкретной «чиновной рати» и народ в целом, выделяя иногда при этом еще и «гражданское общество» в лице организованных вне государственной системы разнообразных «общественных активистов», опять же представляющих народ в целом. В остатке мыслятся лишённые социальной активности фигуры

«маленьких украинцев» – реципиентов деятельности государственных и негосударственных социальных акторов.

Первый и второй взгляды часто противопоставляются: говоря об Украине, одни считают её этнонациональным образованием, другие – политической нацией, третьи отмечают необходимость перехода от «этнической нации» к «политической».

В рассуждениях на эту тему можно также встретить популярное ныне представление об Украине как о множестве различного рода обособленных агентов деятельности, объединенных динамически меняющимися сетевыми связями и отношениями. Тогда Украина предстает как сетевое сообщество, «страна городов», сеть гражданских самоуправляемых общин, отягощенных несовершенной паразитарной государственностью.

Все эти три подхода часто комбинируются в различных эклектических построениях, объясняющих прошлое, настоящее и будущее Украины. Например, говоря о народе, имеют в виду «совокупное тело», на которое активно воздействует «элита» как обладающая наилучшими качествами его часть, в результате чего возникает государство как система общественной организации и трансформируются общественные институты, а во всем этом процессе действуют еще и независимые исторические личности и активисты. Эта картина вполне приятна внутреннему взору и многое из происходящего позволяет как-то воспринимать, но с точки зрения практической имеет сугубо декоративный характер. Один лишь вопрос о том, кто именно является элитой, сразу же проявляет недостаточность такого подхода.

Буйное цветение подходов и взглядов – нормальное явление для общества в состоянии неустойчивости и метаморфоз. Все бы ничего, да результаты этих объяснений разнятся порой до абсолютной противоположности. Элементарный вопрос о том, кто именно и почему является элитой Украины, порождает разногласия и по факту запутывает, а не проясняет ситуацию общественной жизни. Различие оценок и практических видений общественных процессов запутывает и приводит многих к естественному желанию вообще отказаться от попыток разобраться в предмете и «пристать» на сторону того или иного объяснения, исходя из принципа «хай гречка, аби не суперечка». Однако такой подход лишь усугубляет ситуацию внутреннего раскола, поскольку не позволяет сформировать единый для участников общественной жизни фон «базовых представлений и ожиданий». Этот фон необходим не в силу чьих-то желаний, он представляет собой необходимое (хотя и не достаточное) условие взаимной идентификации и достижения общественного консенсуса относительно легитимных основ совместной жизни миллионов людей, составляющих нынешнюю Украину.

Очевидный вопрос, о том, что же такое Украина в целом, казавшийся многим на протяжении предыдущих десятилетий вроде бы и значимым, но принадлежащим к сфере умозрительной, «теоретической», в последние го-

ды обретает все более жесткое практическое значение. Без него разрушается фундамент общественного согласия, открывается перспектива упований на насилие, за которым все равно возникнет тот же вопрос о консенсусе, лишь отсроченный на неопределенное «завтра». «Украина – этническое государство для украинцев?», «Украина – многонациональная страна?», «Украина – гражданская нация, в которой определяющим выступает украинский этнос?», «Украина – несостоявшееся государство?», «Украина – страна будущего?» – ответы на подобные вопросы будоражат умы и приводят к конфликтам. Так или иначе, возникает некая историческая рамка, в которой необходимо увидеть Украину и осмыслить её как целостное образование, ставшее этапом существования миллионов людей, составляющих нашу общность. Эта ситуация определяет актуальность предлагаемой Вашему вниманию статьи.

Объектом статьи является процесс исторически формирующихся социальных черт народа Украины, в частности, образования нации-государства и её трансформации в процессе смены поколений.

Предметом статьи является социологический анализ исторического процесса завершения цикла национально-государственного развития народа Украины и складывающейся перспективы перехода к новому циклу воспроизводства нации-государства.

Многим известна фраза Уинстона Черчилля, который заметил, что отличие государственного деятеля от политика в том, что политик ориентируется на следующие выборы, а государственный деятель – на следующее поколение. В данной статье мы предлагаем исходить из такого употребления понятий, согласно которому в широком смысле слова Украина сегодня – это народ, всё население страны, представленное всеми живущими поколениями. В узком – термин, употребляемый для обозначения различных форм этнических общностей (племя, народность, нация) в их конкретно-исторической социальной взаимосвязи. Народы складываются исторически и образуют (в аспекте структурированности совместной жизни составляющих их поколений) относительно устойчивые социальные общности, включающие на различных этапах истории различные социальные группы. Эти группы (слои, классы, элиты, поселенческие и возрастные и т.п.) по своему объективному положению вынуждены взаимодействовать между собой и способны участвовать в общественных изменениях, исходя из своих потребностей, возникающих в этом взаимодействии. Каждое поколение народа имеет свою структуру и динамику, исторические горизонты и достижения.

Поэтому самым общим определением Украины может быть понятие «народ Украины». Это понятие будет включать представителей всех живущих ныне поколений, вовлеченных в организованное социальное общество на данной территории. В составе народа формируется нация – его часть, выступающая деятельным сообществом, устанавливающим и изме-

няющим общий порядок социального обустройства жизни народа, то есть общество. История свидетельствует, что наций в народе может складываться больше чем одна и между ними могут складываться разные отношения, возникающие по различным поводам. Могут складываться политические, экономические нации, они могут иметь региональную, общегосударственную и надгосударственную идентичность. Поэтому народ может быть организован как многонациональная общность, соответственно чему могут оформляться многонациональные государства, разные народы могут исторически жить в составе единых государственных образований, но могут и не иметь их вовсе (например, цыгане или так называемые «малые» народы).

Порядок отношений между нациями институциализируется в жизни народа и в результате может образовываться нация-государство. В нем, наряду с собственно нацией(-ями), возникает управленческий (ветви публичной власти) аппарат, ориентированный на поддержание функционирования существующих политико-правых основ конкретных общественных институтов, формируются ориентированные на общие проблемы, но не связанные с государством гражданские общности, имеющие свою организационную основу.

Таким образом, в логике исторического развития среди части народа в определенных условиях формируется нация (либо несколько), которая впоследствии формирует государство и народ становится носителем государства-нации. В ряде случаев это происходило наоборот – в возникших ранее государствах формировались нации. Однако этот процесс, как замечает Юрген Хабермас, не характерен для стран южной и восточной Европы: «Классические национальные государства на западе и севере Европы сформировались в рамках существовавших территориальных государств, между тем как «поздние» нации, Италия и Германия, взяли курс, который впоследствии стал типичным для Центральной и Восточной Европы: здесь образование государства просто шло по следам национального сознания, складывавшегося, в свою очередь, вокруг общего языка, общей истории и культуры. Категории действующих лиц, инициировавших и осуществлявших процесс государственного либо национального строительства, существенно разнятся между собой. Если говорить о развитии современных государств, то в создании эффективной бюрократии принимали участие в основном юристы, дипломаты и военные чины, в то время как писатели, историки и журналисты, со своей стороны, расчищали поле для дипломатических и военных усилий государственных лиц (например, Кавура и Бисмарка), неся в массы поначалу воображаемый проект нации, объединенной на культурной основе. Работа и тех, и других привела к оформлению европейского национального государства XIX в., так или иначе обеспечившего тот контекст, из которого вытекает сегодняшнее стандартное представление конституционного государства о самом себе» [1]. Немецкий

философ замечает, что «колоссальный исторический успех национального государства можно отчасти объяснить тем обстоятельством, что современное государство, или тандем бюрократии и капитализма, оказалось наиболее эффективным средством ускорения социальной модернизации» [1]. Иными словами, такая форма организации общества, форма народной жизни соотносится с процессом социальной модернизации, а если таковой нет, она становится проблематичной. В зависимости от того, каковы интересы господствующей социальной группы, можно предполагать возможность формирования нации-государства как инструмента сдерживания социальной модернизации конкретного народа или даже для его демодернизации. Государство-нация выступает организационной основой социальных институтов, в рамках которых народ удовлетворяет свои жизненные потребности в том виде, какими они сформировались исторически. Так формируется мир повседневности – тот, где живет обыватель, «маленький украинец», заботу о котором любят демонстрировать представители власти. Хабермас замечает, что «сегодня все мы живем в национальных обществах, которые обязаны своей идентичностью организационному единству подобного государства» [1].

Формирование исторически определенной (соответствующей материальным, духовным, организационным условиям данной эпохи) условиям упорядоченности в жизни народа предполагает наличие её начала, активного и эффективного источника изменений и поддержки – как деятельного, так и концептуального. Таким источником становятся различного рода массовые субъекты, действующие в виде формальных и неформальных организаций с той или иной идеологией, видением общества, которую они стремятся навязать всему народу и доминировать в нем. В самом общем виде роль такого субъекта выполняет особая общность – нация. Это объединенная общими историческими условиями, практиками самоорганизации, нормативными и ценностными представлениями часть народа, занятая социальными изменениями в соответствии с проблемами, характерными для народа в данную эпоху. Она как коллективный субъект трансформирует старые и выстраивает новые социальные институты современного общества, в отличие от архаических или домодерновых институтов, о происхождении которых мы можем лишь строить гипотезы. Нации складывались в свое время их числа «третьего сословия», буржуа, и продуктом их социальной активности стали буржуазные нации государства. Нации могут складываться и на другой основе – например, из числа идеологически ангажированных представителей социально исключенных (пролетаризированных) групп или «среднего класса». Нация – не площадка, на которой разыгрываются модернизационные процессы, а коллективный субъект, который осуществляет собственную модернизацию и модернизацию всего народа. При этом нациестроительство, с одной стороны, снова наделяется уникальной и необходимой ролью, а с другой – в отличие от собственно

националистического мировоззрения, трактуется как средство, а не самоцель. Наций в народе может складываться не одна, и в период распада политико-правовых институтов между ними идет борьба за установление собственного доминирования в народе. В фазе исторической стабилизации, после того, как в результате борьбы порядок устанавливается, в общественном сознании доминирующим становится представление о том, что народ и нация – это одно и то же. При этом «только сознание национальной идентичности, которое формируется на основе общей истории, общего языка и культуры, только сознание принадлежности к одной нации заставляет далеких друг от друга людей, рассеянных по бескрайним пространствам, чувствовать взаимную политическую ответственность. Только так граждане начинают видеть себя частями общего целого, в сколь бы абстрактных юридических терминах оно ни выражалось. Данный тип национального самосознания имеет отношение к *Volksgeist*, особому духу нации, который так тщательно создавали интеллектуалы посредством романтических мифов, историй и литературных традиций, широко распространявшихся по каналам массовой информации того времени. Такая культурная идентичность и обеспечивает связующую общественную основу для политической идентичности республики. Этим объясняется, почему понятие гражданства можно расшифровать двояко: оно не ограничивается юридическим статусом, определяемым в терминах гражданских прав, и обозначает также членство в культурно определяемом сообществе. Два данных аспекта, прежде всего, дополняют друг друга. Без такой культурной интерпретации прав политического участия европейскому национальному государству в начале его развития вряд ли хватило бы сил на достижение того, что я назвал его основным результатом, то есть на создание нового, более абстрактного уровня общественной интеграции посредством юридического оформления демократического гражданства» [1].

Существуют различные взгляды на природу и функции государства и власти, мы будем исходить из того, что государство – это часть народа, выполняющая по отношению к социальным процессам функции установления одного из возможных порядков отношений в этих процессах. Это происходит путем применения различных форм легитимного насилия, оформленного в виде кодексов политико-правовых отношений.

Государство – организация общества, располагающая специальными механизмами управления и принуждения, устанавливающая правовой порядок на определенной территории и обладающая суверенитетом.

Основными признаками государства являются: наличие определенной территории, суверенитет, широкая социальная база, монополия на легитимное насилие, право сбора налогов, публичный характер власти, наличие государственной символики. Государство выполняет внутренние функции, среди которых – хозяйственная, стабилизационная, координационная, социальная и др. Существуют и внешние функции, важнейшими из которых являются обеспечение обороны и налаживание

которых являются обеспечение обороны и налаживание международного сотрудничества.

Одной из функций государства является удержание основ организации жизни народа в виде национально-государственной целостной системы отношений. Государство воспроизводит институт власти, самое себя как организационную основу жизни народа. Возможность и способы осуществления этой функции исторически меняется в зависимости от поколений, её осуществляющих и составляющих общество в целом.

Государство как особый субъект в лице бюрократии может какое-то время удерживать представление о единстве нации, даже когда она находится в кризисе перед лицом новых исторических реалий, или когда она перестает существовать как единый актуальный субъект удержания сложившегося социального порядка отношений в народе. В этом случае государство начинает противостоять народу как его часть, а господствовавшая в предыдущем поколении идеология становится абсолютной фикцией, ничего не значащими символами. Со временем уходят в прошлое ценности и нормы, цели и мировоззренческие представления, которыми руководствовало, жило поколение, создававшее (или воспроизводившее в эпоху кризиса) поколение, в котором сформировалась нация. В этой ситуации возникает ситуация исторического уровня: либо нация-государство будет воспроизведена новыми поколениями народа в виде, соответствующем условиям новой исторической эпохи, либо конкретная нация-государство уйдет в прошлое надолго (если не навсегда), а народ станет жить в рамках социального порядка, который будут производить не связанных с ним исторически социальных субъектов. И новое поколение народа в рамках уже этого, нового, порядка будет удовлетворять свои жизненные потребности.

Государство в условиях кризиса нации становится носителем институциональных норм и до появления новой нации выступает носителем перспективы её воспроизводства в народе. Это создает впечатление того, что нация-государство – продукт не исторической эволюции народа в лице его конкретных поколений, а целенаправленного конструирования со стороны представителей национально-государственной бюрократии. Инструментом легитимации в сознании народа такой позиции становится национализм – идеология и направление политики, базовым принципом которых является тезис о высшей ценности нации и её первичности в государствообразующем процессе. В результате легитимации возникает политическое движение – национализм, которое стремится к защите интересов национальной общности в отношениях с государственной властью. Такой взгляд характерен для эпохи модерна, в которую доминирует конструктивистское представление обо всех общественных процессах, с которой связана иллюзия «завершения истории» и перехода человечества к эпохе осознанного самовоспроизводства. Односторонняя этатистская позиция модернистских теоретиков наций и национализма, предполагающая государство

единственным источником нации-государства и упорядоченной народной жизни, в последнее время часто оспаривается.

В реальной истории нациестроительство происходило более трудно и хаотично, чем простая линейная трансляция разработанных элитами планов по превращению масс в нацию [2].

Формирование современных государств-наций, их гражданских и этнических компонентов скорее напоминает не «общественный договор», а возникающий исторически спонтанный порядок, согласно его знаменитому определению как результата «человеческих действий, но не человеческого замысла». Государство-нация скорее возникает в процессе решения проблем конкретных социальных субъектов, сформировавшихся на данный момент. Способы решения проблем и набор связанных с ними задач определяются конкретными условиями (например, задача модернизации экономики) и обеспечивают пресловутую «национальную специфику», устраняя необходимость ее искусственного синтеза и даже намеренного поиска. Нация становится гражданской, если реализуется право на участие в решении этих задач каждого, кто готов принять на себя часть этой работы и ответственности поверх этнокультурных барьеров. В условиях современных мультикультурных обществ, включенных в глобальную социокультурную реальность, проблема этнокультурного многообразия не решается установлением господства доминирующего этноса и включения на тех или иных условиях всех других этнических групп в качестве «младших партнеров». Такая нация предполагает наличие соответствующей этой задаче политической культуры, предполагающей, что гражданство не сводится исключительно к экономическому и политическому равенству, но включает в себя право на существование на равных условиях множества этнических групп. Примером такого порядка долгое время выступали США. Это создает новый, более всеобщий уровень идентичности и расширяет перспективу отношений между людьми как носителями свойств гражданства. Как заметил основатель современной социальной психологии К. Левин, национальная идентичность определяется не через разделяемые объективные характеристики, а через общность судеб. Национальная идентичность в этом смысле – результат общности судьбы поколения или поколений. Кроме того, необходимы условия для осознанного вовлечения всего народа в это участие. Последнее исключает использование националистической идеологии в манипулятивных целях как основного средства нациестроительства.

В процессе формирования современной украинской государственности особую роль выполняла и выполняет идея украинской нации как её первоисточника. Эта идея осуществлялась в условиях конкретного общественного образования, поэтому нынешняя Украина является историческим преемником УССР не только в политико-правовом смысле. 16 июля 1990 года, в Киеве Верховным Советом Украинской ССР был принят до-

кумент о провозглашении государственного суверенитета Украины – Декларация о государственном суверенитете Украины. В преамбуле Декларации подчеркивалось, что Верховный Совет УССР провозглашает суверенитет Украины как «верховенство, самостоятельность, полноту и неделимость власти республики в пределах её территории, независимость и равноправие во внешних отношениях». Одним из основных положений Декларации было положение о гражданстве. Провозглашалось, что Украина имеет своё гражданство, где «все граждане равны перед законом, независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, политических взглядов, религиозных убеждений, рода и характера занятий». Исходный пункт начала движения к новому государству фиксировал то, что граждане всех национальностей составляют народ Украины, и речь шла об оформлении в политически самостоятельное образование этой общности. Поэтому Декларация провозглашала экономическую самостоятельность Украины – в документе подчеркивалось намерение создать банковскую, ценовую, финансовую, таможенную и налоговую системы, сформировать государственный бюджет, а при необходимости ввести собственную денежную единицу. Декларация признавала самостоятельность республики в решении вопросов науки, образования, культурного и духовного развития украинской нации. Украина провозглашала своё намерение стать в будущем постоянно нейтральным государством, которое не будет принимать участия в военных блоках и обязуется соблюдать три неядерных принципа: не применять, не производить и не приобретать ядерного оружия. Декларация провозглашала право Украины непосредственно реализовать отношения с другими государствами, заключать с ними договоры, обмениваться дипломатическими, консульскими, торговыми представительствами. Формально период государственной независимости начался 24 августа 1991 г., в продолжение этого процесса, когда после «августовского путча» 1991 г. Верховный Совет Украинской ССР принял Акт провозглашения независимости Украины, в котором утверждалось: «Исходя из смертельной опасности, нависшей было над Украиной в связи с государственным переворотом в СССР 19 августа 1991 г., продолжая тысячелетнюю традицию создания государства в Украине, исходя из права на самоопределение, предусмотренного Уставом ООН и другими международно-правовыми документами, осуществляя Декларацию о государственном суверенитете Украины, Верховный Совет Украинской Советской Социалистической Республики торжественно провозглашает независимость Украины и создание самостоятельного украинского государства – Украина. Территория Украины является неделимой и неприкосновенной. Отныне на территории Украины действуют исключительно Конституция и законы Украины. Настоящий акт вступает в силу с момента его одобрения». В тот же день Верховный Совет УССР принял постановление «О провозглашении независимости Украи-

ны». Этим документом он постановил провозгласить 24 августа 1991 г. Украину независимым демократическим государством и провести 1 декабря 1991 г. республиканский референдум в подтверждение Акта провозглашения независимости. Согласно постановлению, с момента провозглашения независимости действующими на территории Украины являются только её Конституция, законы, постановления правительства и другие акты законодательства республики. Результаты референдума, в котором участвовал весь народ Украины, легитимировал от его лица имевшее место ранее политическое действие власти, и новое политико-правовое образование стало историческим фактом.

Политико-правая организация общества – фундаментальное, однако не исчерпывающее его основание. Украина представляет собой, прежде всего, народ – исторически сложившуюся социальную целостность, форму организации жизни многообразного по своей природе человеческого сообщества. Эту целостность объединяют различные практики социального взаимодействия между людьми. Практики эти частью институализированы (представлены в виде комплексов ценностей, норм, организаций и ресурсов), частью – нет, что отражается в динамике трансформаций имеющихся социальных институтов. Люди, вступающие в социальное общение между собой, принадлежат к различным поколениям, культурам, имеют различный персональный и коллективный опыт и жизненные перспективы.

Народ как целостность может рассматриваться в нескольких основных измерениях. Прежде всего, Украина предстает как некоторая систематизированная и регулярная форма взаимодействия между всеми людьми, составляющими народ. В этом случае мы говорим об обществе в социологическом смысле этого понятия, то есть о надындивидуальном объединении людей, которому присущи структура, в основе которой находятся социальная дифференциация и разделение труда, обеспечиваемые нормами и ценностями, то есть культурой. Общество можно характеризовать по многим признакам: к примеру, по национальному: французское, русское, немецкое; государственному и культурному; по территориальному и временному; по способу производства, социокультурным укладам. Общество возникает, формируется и изменяется исторически, то есть в процессе смены поколений, каждое из которых сначала формируется в процессах социального взаимодействия, а затем становится агентом их изменения.

Украина – поколения народа

Поколенческому аспекту как существенному в анализе развития нашего общества не уделялось должного внимания, поэтому Украина представлялась и исследовалась в ракурсе трансформаций структур, функций и культуры. Более того, старшие поколения в сфере политической коммуникации рассматриваются как препятствие развитию Украины, а младшие – как исключительные носители её свойств. Народ описывается часто как «население, проживающее на территории Украины», в его жизни описыва-

лишь демографические процессы. Разница между поколениями понималась как значимая лишь для тех или иных политических реформ (пенсионной, системы образования и т. п.). В этой картине народ «населял» Украину, будучи носителем каких-то потенциальных, присущих ему по природе свойств, исторической миссии, не раскрытых в силу исторических обстоятельств или чьей-то злой воли. Согласно такому видению, для реализации этого всего из числа народа выделяется определенная часть – элита как его «передовой отряд», олицетворяющий народ как целое, будучи носителем его воли, иницилирующим и осуществляющим перемены общественного устройства.

Однако Украина не живет в безвоздушном внеисторическом пространстве – народ живет, будучи сформированным в предыдущих исторических условиях, идет смена поколений, происходят процессы, которые не сводятся к политическим, экономическим структурным изменениям. Все это обычно остается «за кадром» подобного видения Украины, продолжая существовать фактически. Действуя на основании идеологизированных упрощенных, узких представлений о народе, государство сталкивается с неожиданными для себя его проявлениями. Эти реакции народа в лучшем случае меняют траекторию реформ, приводя не к тем результатам, которые ожидаются, а в худшем – составляют противостоящую реформам силу. Поэтому изучать Украину с точки зрения исторической преемственности живущих поколений актуально и необходимо, исходя из соображений расширения перспектив практической политики.

Поколение – это люди определенной возрастной группы, которые склонны разделять особый набор убеждений, отношений, ценностей и моделей поведения, поскольку они росли в одинаковых исторических условиях. Взаимодействие поколений образует реальный исторический процесс, жизнь народа и его изменения. Для определения методологических основ анализа изменений украинского народа, общества и государственности как результата поколенческих изменений, продуктивной представляется теоретическая концепция поколенческих циклов, развитая на основе «теории поколений», разработанной в 1991–1997 гг. Уильямом Штраусом (англ. William Strauss) и Нилом Хоувом (англ. Neil Howe). «Теория поколений» демонстрирует повторяющиеся поколенческие циклы в истории США. Авторы изучили поколенческие тренды в других странах и обнаружили схожие циклы в некоторых развитых странах. Такая методология предполагает наличие четырехчастного поколенческого цикла и повторяющихся моделей поведения поколений в истории. Однако такое теоретическое видение исторического процесса существования народа не объясняет собственно природы цикличности, берет её как эмпирическое обобщение и раскрывает лишь в категориях социальной психологии. Циклические изменения в жизни наций-государств Нового времени связаны непосредственно с природой их обществ. Циклы всеобщего воспроизвод-

ства капиталистических обществ, глобализированность хозяйственных и политических процессов во всех современных обществах, вызванное этим единство влияния на общества макроисторических событий последних двух веков – все это может быть рассмотрено как факторы, формирующие характер различных поколений. Смена фаз (производственной и потребительской) общественного воспроизводства, экстраполированная на цикличность смены поколений периода XX–XXI в. позволяет увидеть, как развивалась Украина и попытаться спрогнозировать её ближайшую историческую перспективу.

Авторы «теории поколений» определяют поколение как совокупность всех людей, рожденных в промежуток времени, составляющий примерно 20 лет, или одну фазу жизни: детство, молодость, средний возраст и старость. С их точки зрения, поколение можно идентифицировать, если оно соответствует трем критериям. Во-первых, представители одного поколения разделяют одну историческую эпоху: они сталкиваются с одинаковыми ключевыми историческими событиями и социальными веяниями, находясь на тех же жизненных фазах. Во-вторых, они разделяют определенные общие убеждения и модели поведения. В-третьих, зная об опыте и особенностях, которые они разделяют со своими ровесниками, представители одного поколения также будут разделять и чувство принадлежности к данному поколению [3].

Поколения формируются под воздействием событий исторического масштаба и значения. С этой теоретической позиции можно описать формирование нации как циклическую воспроизводимую модель, на которую влияют ключевые исторические события, относящиеся непосредственно к периоду жизни конкретных поколений. Нет «украинской нации вообще» – есть нация, образованная конкретным поколением, воплощающая его социальные свойства, надежды и чаяния.

Авторы «теории поколений» назвали эту модель превращениями (или периодами) [4]. Развивая теорию Штрауса и Хоува, можно описать первое превращение – Подъем или посткризисный период как состояние народа, когда институты сильны, а индивидуализм слаб. Общество уверено в том, чего оно хочет добиться сообща, однако люди, не включенные в это движение, часто страдают от необходимости следовать правилам, общим для всех. Можно сказать, что это формирование первого поколения нации. Институты предшествующего периода не действуют, оставаясь внешней оболочкой социальных отношений, в основе которых лежат изменившиеся потребности, требующие для своего удовлетворения измененных или других общественных институтов. Второе превращение – Пробуждение. Это период, когда институты подвергаются нападкам во имя личной и духовной автономии. Как только общество достигает пика своего развития, людей начинает утомлять дисциплина, и они хотят вернуть себе индивидуальность. Молодые активисты смотрят на период Подъема как на эпоху

культурной и духовной бедности. Это период формирования второго поколения нации. Оба эти поколения, становясь доминирующими в общественной жизни, формируют, развивают и институционализируют нацию-государство в условиях конкретной исторической эпохи. Возникшие в среде первого поколения (отцов) ценности и соответствующие им потребности формируют второе поколение (детей), и они вместе, уже будучи через некоторое время определяющей жизнью общества силой, формируют соответствующие социальные институты в сфере политической, экономической, духовной жизни народа. После этого приходит третье превращение – Спад. Настроение этого периода во многом противоположно Подъёму: институты слабы и лишены доверия, тогда как индивидуализм процветает. На смену периоду производства государства-нации приходит период его потребления. Подъёмы следуют за Кризисами, поэтому общество жаждет объединяться и строить. Спады приходят на смену Пробуждениям, вот почему общество разобщено и хочет наслаждаться жизнью. Четвёртое превращение – Кризис. Это период, когда институциональные структуры разрушены и созданы вновь для выживания нации. В этих условиях формируется поколение нового цикла. Если государство-нация не разрушается под воздействием внешних или внутренних факторов, гражданские власти приходят в себя, культура меняет направление и служит нуждам общества, и люди постепенно начинают осознавать себя в качестве членов некой более большой группы. В этот период наблюдаются увеличение вовлечённости в гражданскую активность, улучшение поведения и коллективная уверенность.

В этой познавательной оптике динамика изменений Украины в XX в. описывается как процесс формирования и смены четырех социально активных поколений. Поскольку длительность жизни человека в XX в. увеличилась, период активности одного поколения принято считать равным 25 годам. Поэтому одновременно в обществе взаимодействуют четыре поколения. Одно, «входящее» – люди до 25 лет, находящиеся в процессе социализации, обретения необходимых для жизни в сложившейся социальной системе личных и групповых качеств. Это поколение не выступало прежде, в том числе и в XX в., самостоятельным субъектом социальной активности, хотя и было включено в социальные изменения. Будет ли так и дальше в истории, сегодня судить проблематично – происходит ювенализация общества, однако, насколько это поколение способно формировать собственную историческую повестку в принципе, сказать сложно. Следующие два поколения выступают активными агентами изменений и взаимодействия на уровне системной организации – 25–50-летние и 50–75-летние. Они образуют собственно нацию-государство как его основу и являются носителями-реализаторами всех его функций. Первые объективно выступают основой и носителем социальных изменений, «входя в жизнь» меняют организацию общественных институтов под свои потреб-

ности. Вторые выполняют консервативную, удерживающую сложившуюся социальную систему, роль. Между ними разворачивается актуальная палитра драматических изменений общества, известная как проблема «отцов и детей». Отцы и дети могут принадлежать к одной политической культуре, но не обязательно. Четвертое поколение – от 75 и старше – так же, как и младшее, в общей своей массе ранее не выполняло роли определяющего агента социальных изменений. Будет ли так продолжаться и в наступающем периоде, сказать проблематично – продолжительность жизни возрастает, в связи с этим возникают новые виды деятельности для людей старшего возраста. Поэтому, рассматривая общественные изменения (трансформации, транзиты, революции), мы всегда имеем дело с процессами взаимодействия именно двух социально активных сложившихся поколений, образующих единый временной социальный континуум, охватываемый во времени пятидесятилетним периодом. Пространственно этот цикл представлен территориальной определенностью нации-государства, которую «контролируют» эти поколения, удерживая на ней собственный порядок отношений во всех сферах жизни народа.

Именно такая длительность связана со сменой циклов общественно-воспроизводства в рамках капиталистического типа общества. Однако характер взаимодействия между этими поколениями может быть различным – в зависимости от того, в какой фазе цикла воспроизводства общественного капитала они формировались. Современные общества возникали и менялись в логике капитализма – особой формы общественной жизни, где воспроизводство человека подчинено логике воспроизводства прибавочной стоимости. Эта логика имеет циклический характер – повторяющиеся во времени фазы и циклы, определенные длительности устойчивых форм социального общения, в которые в той или иной степени вовлечен весь народ. Ряд экономических теорий объясняют причины экономических циклов и кризисов, при этом выделяются различные аспекты общественного производства. Так, К. Маркс видел основную причину цикличности в противоречии между общественным характером производства и частным характером присвоения его результатов, так как в капиталистической экономике материальные блага производятся большинством общества, а потребляются – меньшинством.

Альтернативой данной точке зрения можно считать теорию недопотребления (Джоан Робинсон, Гобсон, Фостер, Кэтчингс), которая объясняет цикличность недостатком потребления. С этой точки зрения, недопотребление вызывает перепроизводство товаров и провоцирует кризис. Основной способ предупреждения кризисов – стимулирование потребления. Сторонники теории чрезмерного инвестирования, напротив, полагают, что причиной цикла является скорее чрезмерное, чем недостаточное, инвестирование (Хайек, Мизес и др.). Приток инвестиций ускоряет экспансию, вызывая диспропорции в системе финансово-хозяйственного механизма сис-

темы. Существующие теории диспропорциональности, или «неравновесия» (Ф. фон Хайек), объясняют кризисы отсутствием правильных пропорций между отраслями, стихийными действиями предпринимателей, вмешательством государства в рыночные отношения. Теория «политического делового цикла» базируется на том, что существует обратная зависимость между уровнем безработицы и уровнем инфляции, которая определяется кривой Филипса, то есть безработица уменьшается, а цены растут. При этом правящая партия пытается варьировать темпы инфляции и норму безработицы, понижая их, чтобы выиграть на предстоящих выборах. После прихода к власти администрация старается снизить темпы роста цен путем искусственного провоцирования кризисных явлений, а к концу своего правления власть начинает решать противоположную задачу – поднимает уровень занятости. Последний вызывает рост цен, но расчет делается на то, что к выборам уровень занятости поднимется, а инфляция не успеет набрать полной силы. Взаимосвязь институтов рынка, государства, режима накопления благ, внутреннего механизма регуляции этих сложных процессов и кризисов анализируется в теориях регуляции (М. Агльетта, Р. Буайе, А. Бертран, А. Липец). Сторонники этого подхода рассматривают как внутренний механизм хозяйствования, так и внешние факторы: войны, столкновения между социальными группами, существующие социальные формы функционирования системы. Психологические теории объясняют цикл сменой настроений масс, влияющих на инвестиции. Так, паника и разброд кризисного состояния ведут к застою капиталовложений, уходу капиталов за рубеж, а позитивный настрой в условиях подъема стимулирует рост инвестиций. Значительное место в ряду факторов, влияющих на цикличность, принадлежит тенденциям в развитии научно-технического прогресса. Теории нововведений объясняют цикл использованием в производстве важных нововведений (Шумпетер, Хансен, Кондратьев). Активная часть основного капитала морально устаревает в течение 10–12 лет. Это требует ее обновления, и в дальнейшем стимулирует экономическое оживление. Экономисты подчеркивают значимость капиталообразования как исходного феномена цикла. В цикле одни экономические переменные всегда испытывают большие колебания, чем другие. Например, колебания цикла в пищевой отрасли могут быть едва заметны, когда падение производства стали, чугуна, машин или тракторов является очевидным. Отрасли производства товаров длительного пользования или капитальных благ проявляют наибольшие циклические колебания. Известный русский экономист Н. Д. Кондратьев (1892–1938) считал причиной длинных циклов радикальные изменения в технологической базе общественного производства, его структурную перестройку. Ученый провел аналитические сопоставления ряда экономических показателей, характеризующих динамику мирового капиталистического хозяйства. Исследования привели его к выработке концепции «длинных волн» капиталистического воспроизводства. Обобщив огромный статистический материал,

Обобщив огромный статистический материал, Н. Д. Кондратьев доказал, что наряду с известными малыми циклами капиталистического воспроизводства продолжительностью в 8–10 лет существуют большие воспроизводственные циклы – 48–55 лет. В них он выделял две фазы, или две волны, – повышательную и понижательную. Австрийский экономист И. Шумпетер, изучая деловые циклы, обосновал концепцию, согласно которой главной движущей силой долговременных колебаний капиталистической экономики являются строительные циклы, которые имеют среднюю продолжительность 17–18 лет. Симон Кузнец и Реймонд Голдсмит выделяли 20-летние строительные (воспроизводственные) циклы, движущими силами которых являются сдвиги в воспроизводственной структуре производства. Наряду с воспроизводственными и строительными циклами выделяют малые циклы, объясняемые взаимодействием многообразных денежно-кредитных факторов, динамикой колебаний величины запасов товарно-материальных ценностей на предприятиях и другими факторами. В целом экономисты отмечают сокращение периодичности циклов в связи с ускорением сроков обновления основного капитала под влиянием научно-технических достижений в современном мире.

В общественных науках утвердилось понимание того, что изучение цикличности общественного воспроизводства является значимым не только для понимания природы экономических кризисов, но и для их предупреждения, смягчения их негативных проявлений, прогнозирования колебаний объемов инвестиций и производства, выработки стратегии государственного регулирования экономики. Так, решение об инвестировании в какую-либо сферу станет более обоснованным и менее рискованным, если будут учитываться повышательные и понижательные волны.

Развитие самих теорий цикличности демонстрирует, что они, начинаясь с собственно экономико-хозяйственной сферы, охватывают все сферы общественной жизни – от собственно экономического производства до политических, культурных и исторически-событийных факторов эпохи Модерна или эпохи капитализма в целом. Эти разные факторы объективно актуализировались в меняющихся обществах и становились актуальными для научного исследования, что приводило к возникновению соответствующих теоретических работ. В процессе экспансии капиталистических отношений, которая исторически длилась на протяжении жизни многих поколений, эти отношения проникали и начинали регулировать различные сферы общественной жизни. Последние становились факторами экономических циклов, в то время как сами эти циклы уже не могли объясняться, исходя их исключительно экономических факторов. Поэтому открытие цикличности общественной жизни (организованной на основе принципа воспроизводства прибавочной стоимости) из собственно экономики переходило во все остальные её сферы. Поэтому стало возможным изучать циклическое воспроизводство общества в целом – можно говорить о фазах

этого цикла социально производительного и социально потребительного типа, в рамках которых живет каждый народ.

Циклы капиталистического воспроизводства и связанные с ними кризисы, в течение которых происходят смены фаз и форм этого воспроизводства, определяют и качественные состояния современных обществ, и временные периоды наступления его качественных изменений – время исторических событий. Говоря языком популярного ныне Нассима Талеба, «черные лебеди» прилетают по определенному расписанию – как птицы предпочитают весну, так и они предпочитают времена переходов между различными циклическими состояниями обществ.

В течение пятидесятилетнего периода удерживается стабильная конфигурация социума: общественное разделение труда, соответствующие форма производства, потребления, обмена и распределения общественных отношений, – описываемая как социальная структура, типы личности, культура. Цикл состоит из двух фаз – производственной и потребительной. Два пятидесятилетних циклов образуют один столетний, в течение которого происходит смена четырех поколений и открывается новая историческая перспектива. При этом в конкретном, исторически сложившемся периоде формируется своя, специфическая конфигурация всех элементов общественного воспроизводства: производство, потребление, обмен и распределение. Периоды доминирования производства и потребления как фундаментальные парадигмы, определяющие горизонты общественной жизни, сменяют друг друга, образуя в процессе своей смены столетние циклы изменения общества.

В рамках этих циклов возникают жизненные миры исторических эпох, удерживается актуальная для живущих поколений историческая ретроспектива и формируется перспектива будущего – следующего столетнего цикла изменений общества. Отдельная фаза цикла предстает как период общественной жизни – в этом смысле можно говорить об обществах «производства» и «потребления», имеющих свою длительность, свои поколения-носителей, свою особую социокультурную основу.

Украина формируется и меняется вместе с другими обществами, живет в циклах глобальных метаморфоз человечества в целом, поэтому относительно этого можно говорить о внутренних и внешних факторах, связях и процессах. В течение больших циклов меняется как временная определенность процессов системного характера (начало, развитие, расцвет и упадок), так и пространственная, включая масштаб взаимодействия с другими сообществами, народами и территориально-пространственную определенность Украины в данный период времени. Политическая история XX в., начавшегося в 1914 г. мировой войной и революцией и завершившегося в 2014 г. началом глобального переустройства, еще не написана – находится в состоянии изживания. Поскольку «историю пишет победитель», а новая форма организации общественного воспроизводства еще не

сформировалась, целостного концептуального видения ушедшей исторической эпохи еще не сложилось. В этой ситуации можно оперировать наиболее общими представлениями о поколенческой динамике с точки зрения того, какие именно структурные сдвиги организации общественной жизни могут нас ожидать в начинающемся новом цикле глобального воспроизводства.

Современная Украина как общество («общественный организм») в описанной выше познавательной перспективе может быть описана в рамках завершающегося столетнего цикла, состоящего из следующих периодов изменений, в основе которых лежат события, сформировавшие определенные общие убеждения и модели поведения живущих поколений в масштабах актуальной истории. Следует принять во внимание, что сменяющие друг друга циклы, на которых доминирует производственная и сменяющая её потребительская парадигмы, различаются в фазе с периодами соответствующего им оформления в виде нации-государства, поскольку последнее выступает продуктом двух поколений, ориентированных на одинаковые ценности и нормы социального взаимодействия. Такими поколениями украинского народа стали поколение «отцов революции» и «поколение детей революции», то есть те, чьими руками была разрушена предшествовавшая система социальных институтов раннекапиталистической Российской империи (1860–1870 гг.) и поколение их детей, рожденных в период собственно революционных преобразований (1907–1917 гг.). Эти два поколения, ставшие активными агентами социальной трансформации, и привели к образованию УССР как государства украинской советской нации, идеологией которой стал социализм и коммунизм.

Список использованной литературы

1. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства [Электронный ресурс] / Юрген Хабермас. – Режим доступа: http://travellingscience.blogspot.ru/2013/11/blog-post_5995.html.
2. Kaufmann E. Complexity and nationalism / E. Kaufmann // Nations and Nationalism. – 2017. – Vol. 23. – № 1. – P. 6–25.
3. Howe N. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069 / Howe Neil, Strauss William. – New York : William Morrow & Company, 1991.
4. Howe N. Millennials & K-12 Schools: Educational Strategies for a New Generation / Howe Neil, Strauss William. – Great Falls: LifeCourse Associates, 2007.
5. Хмелько В. Е. Социальная основа расхождения электоральных предпочтений двух частей Украины на выборах 2004–2007 годов [Электронный ресурс] / В. Е. Хмелько. – Режим доступа: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1458/socialna%20osnova.pdf%7C;jsessionid=3F1A16FA76DA8A19798397F8E1B704AF?sequence=1>.
6. Каждый десятый украинец считает себя гражданином СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.finance.ua/ru/news/-/288874/kazhdyj-desyatyj-ukrainets-schitaet-sebya-grazhdaninom-sssr>.
7. География Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru-world.net/ukraina-geografiya/#more-83>.

8. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія [Електронний ресурс] / М. М. Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Rozumniy_druk-915a0.pdf.

9. Что означает «мировой кризис гуманности»: интервью Зигмунта Баумана каналу «Аль-Джазира» 23 июля 2016 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aljazeera.com/programmes/talktojazeera/2016/07/zygmunt-bauman-world-crisis-humanity-160722085342260.html>.

Статья поступила в редакцию 03.04.2017.

Щербина В. Н. Трансформації держави-нації українського народу у пізнавальній перспективі «теорії поколінь»

У статті розглянуто проблему історичної зумовленості національного транзиту народу України. Автор застосовує як пізнавальний інструмент розширену версію «теорії поколінь». Аналіз зміни поколінь виходить з наявності продуктивної й споживчої фаз циклу глобального відтворення форм національно-державної організації життя народів. Зроблено висновок про завершення столітнього циклу національно-державного розвитку народу України й формування першого покоління нового циклу. Обґрунтовано необхідність формування цінностей і норм нового покоління народу України, які б відповідали вимогам нової – «виробничої» фази глобального відтворення.

Ключові слова: народ, держава, нація, соціальна трансформація суспільства, теорія поколінь, історичні цикли, цикл глобального відтворення.

Scherbina V. N. The transformation of the nation state of the Ukrainian people in a cognitive perspective of the «Generations Theory»

The article discusses the problem of historical conditionality of the national transit of the people of Ukraine. The author uses as a cognitive tool is an extended version of the «Generations Theory». Analysis of generational change suggests that there are productive and consumption-phases of the global cycle of reproduction of the forms of national-state organization of life of the people. From the point of view of the author it is necessary to analyze the historical process of life of the people as such, in that each other alternate four generations, differing value orientations and social features. The basis of this cycle is the cycle of reproduction of global capital. Books will be analysed too social features generations, stands the national-state form of life of the Ukrainian people in the twentieth century. The author considers it possible to speak about bases of the state-nation of the Ukrainian people of this period in the form of «Soviet Ukrainian nation.» Four generations made up a full cycle of the historical existence of the nation state, which now gives way to a new cycle. The conclusion is the end of the hundred years cycle of national-state development of the people of Ukraine and the formation of the first generation of a new cycle. The author divides the generations of the twentieth century, two formed under the conditions of the productive phase of the cycle of global production and two generated in the consumption-phase. The first two produced the nation-state, which was formed by the social institutions of a socialist type. Two final generation had exhausted the social resources of public institutions of this type, which led to the loss of their legitimacy. It is concluded that in completed phase of the global reproduction that made possible the consumer society. The people of Ukraine faces a historic challenge to create new nation-States. The conclusion about necessity of formation of values and norms of the new generation of the people of Ukraine that would meet the requirements of the new «production» phase of global reproduction.

Key words: people, state, nation, and social transformation of society, generation theory, historical cycles, the cycle of global reproduction.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.74:2

В. А. БОЙКО

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ АНАЛІЗУ

Стаття присвячена вивченню феномена релігійності в сучасному суспільстві на підставі розроблених у соціологічному дискурсі критеріїв (Ч. Глок, І. Ламберт, І. Яблоков та ін.). Характерні риси релігійності розглянуто крізь призму соціокультурної контекстуальності. Емпіричні референції кількісних і якісного дослідження дали змогу говорити про суперечливий характер феномена української релігійності, який відображається у високих показниках експресивних характеристик і водночас низьких значеннях показників на рівні когніцій та праксису.

Ключові слова: релігійність, критерії релігійності, релігійна самоідентифікація, релігійний плюралізм, релігійний синкретизм.

В українському суспільстві релігійна компонента завжди відігравала значну роль на національному, груповому та індивідуальному рівнях. І навіть зараз, у сучасному секулярному світі, із сцієнтичною світоглядною картиною світу, релігія є активним гравцем на арені суспільних процесів та змін. На думку англійського етнографа Едуарда Бернетта Тайлора, науці не відомі соціальні спільноти, яким би не була характерна релігійність [10, с. 15].

Релігійність українського суспільства формувалася за таких обставин. *По-перше*, треба зазначити історичний фактор. Релігія стала важливим політичним важелем у виникненні української державності та глибоко укорінилася в соціокультурну систему українського суспільства. Саме православ'я стало одним із базових ідентифікативів, до якого звернулися українці після здобуття незалежності на початку 1990-х рр. Це привело до так званого «релігійного ренесансу» – збільшення кількості релігійних організацій та підвищення їх значення на загальнодержавному рівні. *По-друге*, значний вплив на формування релігійності українського суспільства має специфічна геополітична позиція нашої держави. Характеристикою сучасного стану є колаж традиційної української національної культури, радянської ідеології, про що свідчать останні події, та сучасної постмодерністської європейської світської культури. Україна знаходиться на перетині різноманітних ціннісних систем. З одного боку, традиція, що є значною частиною українського національного та культурного спадку, з другого – риси homo soveticus більшою чи меншою мірою все ще є характерними для на-

шої свідомості. З третього – глобалізаційні процеси, що приводять до культурного синкретизму, візуалізація повсякденності, зростання споживацьких можливостей привносять до нашої культури нову модель життя, у тому числі модель релігійності постмодерну. Сучасний *homo religious* опиняється в багатовимірній реальності, кожному частину якої йому необхідно якось співвіднести з іншими. Ми можемо припустити, що людина сама для себе не вибудовує чіткого зв'язку між релігійною вірою, самоідентифікацією, повсякденною поведінкою, системою цінностей і відвідуванням богослужінь [3, с. 15].

Метою статті є визначення характерних рис релігійності та їх проявів у різноманітних соціокультурних контекстах.

Характер наукових уявлень щодо релігійності пройшов певну еволюцію. Поступово модус наукового інтересу змінився від надприродної сторони релігійності до вивчення її сутнісних ознак та їх впливу як на структурні елементи суспільства в цілому, так і на повсякденні практики індивіда. Картина релігійності стає певним індикатором для характеристики суспільства, адже це явище є унікальним для кожної соціокультурної системи. На кожному етапі розвитку суспільства, від локальних соціальних груп до світових цивілізацій, релігія та релігійність трансформуються та набуває нових ознак разом з іншими сферами суспільства. Релігійність – це соціальна якість індивідів та груп, що виражається в сукупності релігійних характеристик свідомості, поведінки та відносин. Визначивши сутнісні характеристики релігійності, характерні для суспільства загалом або певної соціальної групи, можна встановити стан та роль як соціального інституту релігії, так і всієї суспільної системи.

Поступово, накопичуючи та систематизуючи знання та розширюючи коло своїх наукових інтересів, соціологія починає розглядати релігійність як окреме, самостійне від релігії, явище. У межах соціологічної науки можна виділити декілька основних теоретично-методологічних напрямів дослідження релігійності. Локус аналізу в межах структурного функціоналізму було спрямовано на виділення критеріїв релігійності, які дають можливість структурно визначити цей феномен. Наприклад, Чарльз Глок пропонує в дослідженні релігійності використовувати п'ять вимірів, щодо яких є певний консенсус серед світових релігій. *Ритуальний вимір* (релігійні практики); *ідеологічний вимір* (прихильність основним положенням віровчення); *чуттєвий вимір* (переживання скінченності буття, необхідність почуття близькості Бога, упевненість, що у вірі людина знайде порятунку); *інтелектуальний вимір* (включає релігійні знання, часто вимірюється через такі релігійні практики, як читання релігійної літератури (не тільки сакральних текстів), прагнення до пізнання історії віри, загальний рівень життєвого досвіду); *інтегративний вимір* (спосіб відносин між людьми, повсякденні взаємовідносини, їх етичний вимір). Цей показник пре-

тендує виміряти ефект індивідуалізації релігії повсякденному житті індивіда [1, с. 38–56].

На сьогодні існує досить велика кількість теорій, через які ми можемо тлумачити феномен релігійності. Виділено досить багато критеріїв, за допомогою яких ми можемо розглянути це явище в багатьох аспектах (В. Півоварські, І. Ламберт, І. Яблоков та ін.). Велика кількість параметрів та способів розуміння релігійності є науковим досягненням соціології релігії та водночас проблемою. Саме тому все більше теоретиків соціології релігії висловлює думку щодо необхідності уніфікації релігійної моделі для дослідження будь-якої релігійної системи. Єдина теоретична модель релігійності має містити в собі як сукупність основних теорій, що пояснюють релігійність, так і складові причинного механізму раціонального вибору релігійності на індивідуальному та колективному рівнях. Спроба створення саме такого інтегративного підходу належить білоруському досліднику С. Д. Лебедєву. Підсумовуючи різноманітні теоретичні й емпіричні напрацювання, він виділив такі основні групи критеріїв релігійності:

- *Самоідентифікація індивіда: а)* визначення ставлення респондента до релігії взагалі – релігійна самоідентифікація зазвичай визначається за інваріантною шкалою типу «віруючий – індіферентний – невіруючий»; *б)* визначення ставлення людини до конкретної релігійної конфесії – конфесійна самоідентифікація. Перший компонент вважають базисом, а другий – «важливою ознакою релігійності..., що отримує вираження в релігійній свідомості та релігійній поведінці» [7, с. 194].

- *Певне коло світоглядних уявлень*, характерних для певної релігійної конфесії або групи конфесій. Як відповідні категорії найчастіше використовують такі ознаки: *а)* віра в Бога (уявлення або допущення існування Бога як надприродного суб'єкта); *б)* віра в інші надприродні реалії (у янголів, демонів, рай, пекло, реінкарнацію, можливість магічного впливу на предмети та явища); *в)* визнання й дотримання основних положень (догматів) того або іншого релігійного віровчення (у випадку православ'я – триєдиність Бога, Христос як син Бога, реальність його історичного життя та здійснених чудес, воскресіння з мертвих, створення світу тощо).

- *Сукупність певних практик*, що є характерними для цієї релігійно-культурної традиції або групи традицій (відвідування храму; читання релігійної літератури; виконання основних церковних таїнств; паломництво; участь у особливих культових церковних обрядах тощо) [7, с. 154–155].

Сучасні соціальні зміни вплинули й на духовне життя індивіда, що відзначає його релігійність, і на реконфігурацію соціального інституту релігії, його ролі на світовому, державному та національному рівнях. У такій ситуації визначені критерії релігійності не завжди можуть продемонструвати всю глибинну та змістовне наповнення цього феномена, його індивідуальну духовність і суб'єктивність.

Однією з головних тенденцій сьогодення є *релігійний плюралізм* – велика кількість релігійних течій, кожна з яких може обрати індивід як власну систему світобачення. Ідею «релігії як ринку» активно розробляв у теорії раціонального вибору американський дослідник Р. Старк. В основі теорії раціоналізації лежить аналогія релігії як системи відносин з ринком. Як і інші предмети, релігійні товари створюються, розповсюджуються та використовуються. Соціальні відносини – головний інформаційний ресурс про релігійне виробництво. Ті самі соціальні відносини запевняють користувачів у необхідності та цінності релігійних товарів. Невизначеність у вартості компенсації та пояснень знижує їх цінність та підвищує ймовірність того, що індивід час від часу буде змінювати релігійні інвестиції. А релігійні організації розглядаються як фірми, що створюють релігійні товари. Науковці, що підтримують теорію раціонального вибору, вважають, що релігійний плюралізм підтримує ринкову активність. Різні релігійні пропозиції необхідні для здорового релігійного ринку, оскільки бажання людей варіюють у різних соціальних та етнічних групах залежно від досвіду [9, с. 38–40].

Другою тенденцією сучасної релігійності є *релігійний синкретизм*. Релігійний синкретизм – процес взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємопроникнення уявлень і культових дій, що належать до різних релігійних систем [6, с. 17]. Релігійний синкретизм – явище, яке сьогодні ми доволі часто спостерігаємо в повсякденні, наприклад, поряд з належністю до релігійної конфесії, що домінує, спостерігається віра в різноманітні гороскопи, магію, реінкарнацію тощо.

Релігійний плюралізм та синкретизм приводять до трансформації феномена релігійності. Релігійність постмодерну набуває нових, сутнісних ознак. К. М. Товбін визначає такі риси постмодерністської релігійності: 1) «*деконструкція*» – звільнення від контексту умов, ситуації; релігійна «істина» за таких умов припиняє бути даністю, це результат творчості людини, звільненої від концептів; 2) «*розщеплення*» – полягає в смисловій множинності світу, яка в ситуації Постмодерну стає обов'язковою умовою; 3) «*колаж*» – складеність з різнорідних елементів; мозаїчність внутрішнього сенсу створює відчуття свободи («вседозволеності»), за якої релігія не є прив'язкою до священного, але є суб'єктивною сакралізацією певної діяльності або поведінки; 4) «*дистанціювання*» – применшення смислових зв'язків; сам стан Постмодерну – це прагнення відмовитися від будь-яких форм ієрархії й вирівняти становище різних соціальних груп; 5) «*віртуалізація*» – перетворення релігії на симулякр; пріоритет ідентифікації над ідентичністю; єдиним критерієм самовизначення є сам індивід; 6) «*мімікрія*» – захопленість мімікою та мімікрією, пріоритет ідентифікацій над ідентичністю, наслідування відповідному образу – це риси постмодерністського світовідчуття; одним із найяскравіших прикладів мімікрії постмодерну є харизматичний рух [4, с. 88].

Як ми бачимо, сьогодні релігія перебуває в стані дихотомії. З одного боку, релігія як соціальний інститут представлена великою кількістю релігійних течій – соціальних організацій з присутніми в них ієрархіями, структурами, ідеологіями. З іншого боку, у свідомості людини релігійність формує унікальну картину – плюралістичну, химерну, динамічну, для якої са-кральне, як вища інстанція, не завжди стає обов'язковим. Перш за все, релігійність і її зміст стає вибором самого індивіда [5, с. 29].

Аналізуючи загальну картину української релігійності на підставі емпіричних даних дослідження Київського міжнародного інституту соціології та центру «Соціальні індикатори» «Релігія та релігійність України» (2008, N = 2036) [8], можна зазначити, що для українського суспільства є характерним високий номінальний (який наповнюється експресивними характеристиками «реквізити й костюми» (за Е. Гофманом)) рівень релігійності (що супроводжується високим рівнем релігійної ідентичності) та низький рівень включення релігійних практик і знань у повсякденні практики індивідів. Результати досліджень демонструють нам картину релігійності України як таку, що відповідає характеристикам європейської релігійності. Україна належить до тих країн, жителі яких більшою мірою відносять себе до певної релігії. Серед країн – учасниць Європейського соціального дослідження вона посідає сьоме місце. На запитання «Чи відносите Ви себе до певної релігії чи віросповідання?» позитивну відповідь дали 74,7% українців. Водночас українське суспільство має низький рівень виконання релігійних практик. Також для українців є характерними релігійний плюралізм та синкретизм. Так, 86,4% населення визначили себе як релігійні. Однак відносно велика частка опитаних дотримується менш однозначних думок. Так, 13,0% – періодично вагаються між вірою і невірою, а майже кожен п'ятий (19,0%) іноді має сумніви щодо існування Бога. Майже половина віруючих українців (44,0%) поділяє думку, згідно з якою у спілкуванні з Богом вони здатні йти власним шляхом, аж ніяк не потребуючи посередника у вигляді церкви.

Що стосуються релігійних практик, то вони мають досить низький рівень. Якщо розглядати розподіл за питанням «Як часто Ви ходите до церкви?», то більше ніж половина віруючих (57,1%) потрапили до категорії тих, хто відвідує церкву зрідка, 14,2% респондентів відвідують церкву часто, а постійно ходять до церкви лише 8,4% віруючих. Крім цього, 20,3% не відвідують її ніколи або майже ніколи [8, с. 40–48].

Проте дані всеукраїнських досліджень релігійності демонструють нам кількісну сторону цього явища. Не можна не сказати, що дані, отримані в результаті моніторингів українського дослідження, демонструють нам плюралістичну, яскраву, хаотичну та багато в чому суперечливу картину релігійності. Тому досить логічною є потреба в дослідженні та аналізі релігійності з погляду якісної парадигми, інструментарій якої є більш ефективним для аналізу елементів релігійності Постмодерну.

Однією з нових методик дослідження релігійності є sentence completion test, або тест на завершення речень [11, с. 123–124]. Він належить до класу так званих проєктивних методик. Методика була використана при проведенні дослідження «Релігійність сучасної студентської молоді: на прикладі м. Дніпро (2016 р., N = 0). Проведення інтерв'ю з респондентом проходило у два етапи. Спочатку респонденту пропонували висловити свої думки щодо «ідеального типу» релігійної людини, якими характеристиками та ознаками вона мала б володіти. Другий етап полягав в тому, що респондент за тими самими параметрами мав визначити себе та свої дії відповідно до дефініції «релігійний/нерелігійний». Таким чином, ми намагалися побудувати модель релігійності студентської молоді та водночас визначити, наскільки релігійність респондентів першого типу відповідає «ідеальній моделі» релігійності.

В уявленнях студентів щодо «ідеального типу» релігійної людини домінують досить типові, стереотипні уявлення релігійної людини. Вони інтеріоризуються під впливом як формальних, так і неформальних агентів соціалізації (національними культурними традиціями, ЗМК) та на підставі власного досвіду й загалом корелюють з поглядами інших соціальних груп. Релігійна людина в свідомості студентства – це моральна людина, що загалом має лише позитивні риси. Респонденти зазначають як бажані характеристики релігійної людини доброту, чесність, порядність та бажання допомагати іншим. Також відзначають такі риси, як справедливість, толерантність, ввічливість, щирість, скромність, життєрадісність тощо. Як специфічно релігійні риси можна виділити смиренність, набожність, самопожертву та любов до Бога.

На рівні практичної реалізації людина не може порушувати заповіді, має ходити до церкви, молитися, не може мати шкідливих звичок або бути аморальною. Також вона не може використовувати релігію заради власних матеріалістичних цілей та не поважати представників інших релігійних поглядів.

Самоідентифікаційні стратегії релігійної людини, на думку студентства, також прямо корелюють із релігійними поглядами. Респонденти вважають, що, перш за все, релігійна людина вважає себе слугою Бога, що має на землі дотримуватися релігійних канонів та жити «правильним» життям. Для релігійної людини є чітка система правил, за якими вона орієнтується у своєму повсякденному житті. Це, в певному сенсі, відрізняє релігійну людину від людини Постмодерну, для якої є характерними постійні ідентифікаційні пошуки самої себе, пошуки системи, на яку можна орієнтуватися. Релігійна ж людина знає, як треба жити. Ці знання вона отримує через релігійну літературу: Біблію, Коран та інші релігійні джерела. Релігійна людина знає заповіді, молитви, релігійні канони, таким чином, вона має більш чіткі та стабільні орієнтири в житті.

Щодо емоційної сфери життя релігійної людини, то в уявленнях студентської молоді, передусім, людина відчуває єдність з Богом. Також для неї характерні такі відчуття, як спокій, радість, щастя, захищеність, відповідальність та деяка тривога за власні вчинки. Вона переживає за близьких людей, за світ загалом та відчуває деякий дисонанс, адже «світ сьогодні пропонує релігійній людині зовсім інші правила гри».

Таким чином, в уявленнях студентської молоді ми бачимо певний образ релігійної людини – такий, яким би він був при домінуванні саме релігійної свідомості, що репрезентує традиційну домінанту. Цей образ закріпився в колективних уявленнях українського суспільства, став одним із кінцевих життєвих світів (А. Шюц). Це є ідеальний конструкт релігії та релігійної людини в індивідуалізованому та секуляризованому суспільстві. Проте реальність, як ми бачимо далі, відрізняється від ідеального типу.

Особливу увагу треба приділити елементам релігійності, які відповідають специфічним рисам сучасності. Раціональність студентської молоді виражається, насамперед, у домінуванні таких рис, як раціональність, самостійність, прагматичність: «Я, як нерелігійна людина, маю всі ті риси, які потрібні мені для досягнення певної мети». Також респонденти зазначали, що для них є характерними такі самі риси, як і для релігійної людини, тобто доброта, чесність, справедливість тощо. Водночас більша частина опитаних студентів визначила себе як нерелігійних: «Я не релігійна людина, проте для мене характерні такі самі риси, як для релігійної людини».

Скоріше за все, така ситуація пов'язана з тим, що позитивні риси релігійної людини глибоко вкорінилися в систему моралі та громадську думку. Це образ позитивної людини, який є соціально бажаним.

Характерними рисами сучасної релігійності є реконструкція, дистанціювання, розщеплення, колажування, віртуалізація та мімікрія. Можна сказати, що кожна із цих рис певною мірою реалізувалася в картині релігійності дніпровських студентів.

Якщо характеризувати знання та погляди респондентів, то тут ми бачимо їх розщеплення та колажування. Це виражається в орієнтації студентства на світські цінності та досить поверхові, але плюралістичні знання щодо основи релігії.

Частина респондентів зазначили, що вони знають «декілька заповідей та одну-дві молитви», деякі стверджують, що «знають основи деяких релігій, їх звичаї», проте такий інтерес має скоріше не релігійну природу, а викликаний цікавістю та прагненням до всебічного розвитку. Опитувані вважають, що вони вивчають, передусім, закони природи, суспільство навколо та відносини між людьми. Також досить популярним серед студентів є вивчення професійної й навчальної літератури, яка буде допомагати їм у подальшому житті та становить важливу частину їх професійної ідентичності.

На сьогодні релігія та релігійність не є визначальними в повсякденних практиках респондентів. Поводячись тим чи іншим чином, студенти орієнтуються, перш за все, на мораль, совість, норми та закони. Лише один респондент зазначив, що він діє «згідно з Божими заповідями». Але загалом респонденти намагаються чинити відповідно до своїх внутрішніх установок, бути уважними до інших людей, допомагати їм.

Емоційне поле студентства Дніпра також заслуговує на увагу. Відповіді за позиціями «Я переживаю...» та «Я відчуваю...» можна розмістити на двох полюсах емоцій. Респонденти відчувають турботу близьких, щастя та любов. Водночас деякі несуть у собі відчуття самотності, нікчемності та страх. Вони відчувають відповідальність за те, що роблять, тому впорядковують свою діяльність відповідно до своїх поглядів.

Підсумовуючи результати, ми розділили респондентів на дві групи – релігійні та нерелігійні. Причому для обох груп є характерними низька релігійна активність – на рівні державних релігійних свят, наприклад, та поверховість знань про релігійні догмати й канони. Але при визначенні релігійності/нерелігійності ми спиралися на емоційну самоідентифікацію респондента, яке місце релігійність посідає в його внутрішній ціннісній ієрархії життєвих позицій.

Для респондентів виявилися важливими, насамперед, їх близькі люди, створення себе як особистості, внутрішній світ людини. Передусім, їх можна охарактеризувати як члена суспільства, що діє в повсякденному житті відповідно до норм моралі та права. Водночас це люди, які продовжують цікавитися релігією, бо вона є частиною соціальної реальності, частиною нашого культурного спадку. Також респонденти зазначають, що можуть відтворювати певні релігійні ритуали, ходити до церкви та іноді молитися. Проте це має скоріше культурну детермінанту, ніж релігійну. Так, один з опитуваних зазначив: «Я не є релігійною людиною, проте у своїй поведінці я орієнтуюся на релігійні заповіді». Вони сприймають світ як об'єктивну реальність, що працює за законами природи, а не творіння Бога. Суспільство – реальність, заснована на нормах закону та моралі.

Водночас віра як певне явище також присутня в житті нерелігійних студентів. Вони вірять у себе, у близьких, у справедливість та мораль, проте, ця віра не має надприродної основи. Це підтверджує думку багатьох соціологів (таких як Е. Дюркгейм, Т. Лукман та Т. Парсонс) про те, що віра та прагнення орієнтації на щось вище присутні в людині від природи. Якщо для традиційного суспільства ця віра виражалася у виникненні релігійних систем, то сучасне суспільство пропонує нам багато інших орієнтирів, таких як психоаналітики, культурні експерти або навіть музиканти чи актори. Завжди необхідно мати певні стійкі орієнтири. Цікаво, що в респондентів була така думка: «Релігійні люди відчувають сьогодні певні складнощі, адже для їх існування є характерною певна боротьба, бо суспільство пропонує їм “правила гри”, що не є характерними для традиційної релігій-

ності». У результаті проведеного дослідження ми виявили, що більша частина респондентів, скоріше, не є релігійною, проте в їх житті релігія присутня як певні традиційні практики або загальні знання. Вони сприймають релігію, а саме православ'я як елемент української культури, що визначає її, скоріше, як фактор становлення національної ідентичності. Студенти не вважають необхідним повсякденну присутність релігії у своєму житті, проте визнають її значення в певні моменти, наприклад, у дні великих релігійних свят (які є офіційними вихідними на рівні держави). Релігійна активність студентства також є досить низькою – більшість опитаних дуже рідко відвідують церкву та інші духовні заклади.

Висновки. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що в умовах сучасних українських реалій феномен релігійності має суперечливий характер, який полягає в демонстрації високих показників експресивних характеристик «реквізити і костюми» (за Е. Гофманом), водночас фіксуються низькі значення показників на рівні когніцій і праксису. Варто зазначити, що ідеальна модель релігійності в уявленнях студентів спирається на традиційні, консервативні цінності, тоді як у реальній світоглядній моделі домінуючими виявилися світські цінності та життєві орієнтації, характерні для сучасної культури. На рівні практичного вираження фіксується типовий семантичний проміскуїтет, який виявляється в релігійному синкретизмі й допускає колаж різноманітних релігійних і духовних практик, які іноді суперечать одна одній. Варто також зазначити, що віросповідання вже давно стало частиною національної ідентичності й базові ідентифікатори українців «православний» та «українець» сприймаються як поняття єдиного ланцюга. Проте для студентської молоді поняття «православний», «віруючий» та «релігійний» свідомо розмежовуються, а при визначенні власної ідентичності першопорядковими є культурні та соціальні ідентифікатори.

Список використаної літератури

1. Glock C. On the Study of Religious Commitment / C. Glock // Religious Education, Research Supplement. – 1962. – № 42. – Р. 38–56.
2. Бергер П. Религиозный опыт и традиция / П. Бергер // Религия и общество : хрестоматия по социологии религии / сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – С. 339–364.
3. Бреская О. Ю. Изучение религиозности: к необходимости интегрального подхода / О. Ю. Бреская // Социально-гуманитарные знания. – 2011. – № 12. – С. 77–87.
4. Ваторопин А. С. Религиозный модернизм и постмодернизм / А. С. Ваторопин // Социологические исследования. – 2001. – № 11. – С. 84–92.
5. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна нашої глобальної доби / Х. Казанова ; пер з англ. О. Панича. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 264 с.
6. Коке Х. Мирской град: Секуляризация и урбанизация в геологическом аспекте / Х. Коке ; пер. с англ. О. Боровой и К. Туровской. – Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – 263 с.
7. Лебедев С. Д. Религиозность: в поисках «рубикона» / С. Д. Лебедев // Социологический журнал. – 2005. – № 3. – С. 153–168.

8. Парашевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Парашевін. – Київ : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
9. Сафронов О. Р. Современные социологические теории религии в США и Европе / О. Р. Сафронов // Религиоведческие исследования. – 2009. – № 1/2. – С. 24–44.
10. Тайлор Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. – Москва : Политиздат, 1989. – 573 с.
11. Татарова Г. Г. Логическая организация анализа данных, полученных методом неоконченных предложений / Г. Г. Татарова, А. В. Бурлов // Социологические исследования. – 1999. – № 8. – С. 123–134.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017.

Бойко В. А. Феномен религиозности: теоретические и социокультурные основания анализа

Статья посвящена изучению феномена религиозности в современном обществе на основании разработанных в социологическом дискурсе критериев (Ч. Глок, И. Ламберт, И. Яблоков и др.). Характерные черты религиозности рассматриваются через призму социокультурной контекстуальности. Эмпирические референции количественных и качественного исследования позволили говорить о противоречивом характере феномена украинской религиозности, который отображается в высоких показателях экспрессивных характеристик и в то же время низких значениях показателей на уровне когнийций и праксиса.

Ключевые слова: религиозность, критерии религиозности, религиозная самоидентификация, религиозный плюрализм, религиозный синкретизм.

Boyko V. A. Phenomenon of Religiosity: Theoretical and Sociocultural Grounds of Analysis

The article is devoted to the study of the phenomenon of religiosity in modern society on the basis of the criteria developed in the sociological discourse (C. Glock, I. Lambert, I. Yablokov and others). For the empirical study of this phenomenon, the basic components of the integrative model of religiosity were revealed: such as self-identification of the individual; a certain circle of world outlooks and a set of certain practices. The purpose of the article is to define the characteristic features of religiosity and their manifestations in different sociocultural contexts. Modern social changes have also affected the change in the content of religiosity and the reconfiguration of the social institution of religion, its role at the world, state and national levels. One of the main tendencies of our time is religious pluralism – the abundance of religious trends, each of which the individual can choose as his own worldview system. The second fundamental characteristic of modern religiosity is religious syncretism – the process of interconnection, mutual influence and interpenetration of representations and cult actions that relates to different religious systems. Religious pluralism and syncretism underlie the religiosity of postmodernism, which is endowed with new, essential features: 1) «deconstruction»; 2) «splitting»; 3) «collage»; 4) «distancing»; 5) «virtualization»; 6) «mimicry».

Religiosity of Ukrainian society was formed under the influence of certain factors. Firstly, it is the historical factor. Religion has become an important political lever in the emergence of Ukrainian statehood. It was Orthodoxy that became the indicator of self-identity, which Ukrainians addressed after gaining independence in the early 1990s. Secondly, the basis of the current state of Ukrainian religiosity is the collage of traditional Ukrainian national culture, Soviet ideology, as it is also evidenced by recent events in modern, postmodern European secular culture. On the one hand is the Tradition, which is a significant part of the Ukrainian national and cultural heritage; on the other hand, features of

homosoveticus. Thirdly – the processes leading to the emergence of cultural pluralism and syncretism.

The empirical references of the quantitative research «Religion and religiosity» (2008, N = 2036), conducted by KYYS and qualitative research «Religiosity of modern student youth: on the example of Dnipro» (2016, N = 50) made it possible to speak about the contradictory nature of the phenomenon of Ukrainian religiosity, which is displayed in high rates of expressive characteristics and, at the same time, low values of indicators at the level of cognition and praxis. The resulting ideal model of religiosity in the views of students is based on traditional, conservative values, whereas in the real worldview model the secular values and life orientations of modern culture turned out to be dominant. At the level of practical expression, a typical semantic promiscuity is fixed, which manifests itself in religious syncretism and admits the collage of various religious and spiritual practices, which sometimes contradict one another. It should also be noted that religion has long been part of national identity and the basic identities of Ukrainians «Orthodox» and «Ukrainian» are perceived as concepts of a unified lexical chain. However, for students, the concept of «Orthodox», «believer» and «religious» is consciously divided, and while determining their own identity, first-order there are cultural and social identities.

Key words: *religion, the criteria of religiosity, religious identity, religious pluralism religious syncretism.*

УДК 316.334.2

YA. V. ZOSKA, O. M. IVATS

MAN IN THE CONTEXT OF CONSUMER IN CONDITION OF FORMING INFORMATION SOCIETY IN UKRAINE

The article deals with the specifics of social consumption practices in the Ukrainian society which is in transformation under the influence of the ideology of the consumer society and at the same time the total implementation of information and communication technologies. With the use of a secondary analysis of statistical data and results of sociological researches the characteristic needs to meet that target Internet consumption, marked especially consumption practices information, knowledge and information technologies in the conditions of formation the information society in Ukraine.

Key words: *information, information technology, information and consumer society, knowledge, Internet of consumption, education.*

Modern Ukrainian society by many scholars as described and analyzed post-industrial, post-modern, mass, network. Under the influence of cultural globalization in Ukraine is also spreading ideology as a consumer, and as the information society. The practice of consumption is increasingly attracting the attention of scientists.

Consumption issue devoted to the work of many scientists (A. Bard, Z. Bauman, Zh. Bodriard, T. Veblen, J. De Graaf, J. Gelbreit, H. Marcuse, J. Rittser, D. Sleiter, A. Toffler, M. Fezerstoun and E. Fromm). The issue of the information society is also not new (M. Castells, A. Toffler, D. Bell).

Ukrainian sociological thought includes many aspects. Features of influence and consumption of media and social communication are also in the focus of Ukrainian scientists (A. Holod, G. Pocheptsov, I. Chudovskaia, S. Barmatova, V. Shcherbina, E. Horoshko, etc.). However, against the background of numerous publications on various aspects of consumption, it becomes evident the need for defining the specific social practices of consumption in terms of total implementation of information and communication technologies.

The purpose of the article is to define the features of social practices, consumer rights in terms of the mutual influence of the consumer society and the information society.

«Consumer society» concept complements the characteristics of modern Ukrainian society in terms of focused and concentrated focus on consumer fetishism, social consumerism.

In modern conditions consumerism (active individual consumption) is characterized by:

- The increasing importance of things (they are no less important than the people);
- The rise of the importance of the process of constant change things (desire to constantly buy new clothes and change it often);

- Consumer wealth (personal expenditures on goods and services throughout the world for the past 40 years increased more than 4 times);
- Fixing symbiotic species eating (actually consume as signs of things);
- Formation of a system of values and attitudes that is consumer attitudes to things, people, society (happiness depends on consumption, value acting everything that brings pleasure);
- Expansion of the range of objects of consumption (human body, time, nature, information, entertainment, political and cultural relations, the whole environment of human life) [7; 8].

According to the results of sociological surveys 2009–2016 gg., we note that almost 60% of taps, unfortunately, are manifestations of the syndrome konsumeryzmu, defined by the following criteria of consumer awareness, as the desire to continually buy new clothes and change it often; desire to have things that affect other people; attempts have fun and improve mood by purchasing things and understanding the presence of extra things that get rid damage. The category konsyumeratu – active drug, characterized by active consumer intentions, include third Ukrainian, forming konsyumerat elite, the middle class of konsyumeratu and lumpen konsyumerat [8].

Today consumption in Ukraine was one of his key areas of modern society, as was the act means constructing social identity, social status and lifestyle. In daily practice occurred consolidate Ukrainian symbolic consumption to present status and social position identifying individuals by externalities consumed things. Under the influence of the institutionalization of symbolic consumption is the formation of consumer standards (housing, leisure, household, computer and multimedia equipment, accessories and clothes).

However, the economic crisis naturally reduces the amount of material consumption, is limiting consumption of familiar objects to provide the material conditions of comfort. Ukrainians to save consumption activity increasingly began to use credit to meet consumer intentions or compensatory nature of consumer behavior (even in curved form).

With the economic crisis, some of the population to compensate for or mask the nekonsystentnosti status resorted to simulation symbolic consumption and uses a dual symbolization (symulyaryzatsiyu) consumption (symbolic realization of symbolic consumption (symbolic thing substituted symbol of the thing as false (things)), an internal mechanism which is the effect of mimicry. Using symbolic simulation human consumption in the form of the game simulates real consumption playing a different situation, shape and configuration attitude of future life [7; 8].

Also in the unstable economic situation, consumers have been some changes in consciousness and behavior in favor of more «intelligent» consumption, which provides a thorough independent market research products and services. About 60% of consumers before making a purchase compared to prices in good faith in the media and on the Internet (using: manufacturer, brand, online

shopping, online shopping sales of secondary market of the Internet; social networks; auction eBay, Aukro). By the way, in Europe it is the second largest Internet (most important) among the sources of information when making purchasing decisions at all stages (information gathering, the final decision of purchase) [6].

In addition, it should be emphasized that in the past few years, the trend of virtualization practices consumption, transfer intentions of consumers and their activity in the information sphere, which is under the influence of the global information society in Ukraine formed very rapidly. The subjects of both consumer societies are subjects of the information society.

Unfortunately, it is still too early to say that Ukraine has finally formed an information society in which the majority of working people engaged in the production, storage, processing and sale of information and knowledge, however it is safe to say that Ukraine has great potential for the formation of information society.

Already became apparent tendency to increase the role of information in the life of Ukrainian society. In the structure of total realized services to the population of the country in the years 2014–2015 constitute a fifth of the volume of information and telecommunications services [20].

Computerization in our country occurred sequentially increasing pace. In order to promote the principles of the information society in 1997 was created Ukrainian Research and Academic Network URAN. URAN contributed not only full entry Ukraine into the global information space, but also increase the level of education and science in the country due to its systematic and gradual development, which was carried out under the state program «Information and Communication Technologies in Education and Science» [21].

To effectively meet the challenges of information and modern information infrastructure of Ukraine in 1998 the Verkhovna Rada of Ukraine approved the «National Program on Informatization of Ukraine» [5].

Increasing computerization of society has led to active development and use of information technology both individual consumers and collective (companies, organizations, institutions). Thus, according to the State Statistics Service found that the vast majority of companies (95.2% – in 2015; 93.4% – in 2014) used computers in their work and have access to the Internet (93.3% – in 2015; 91.0% – in 2014) [3]. Summary results of different studies show a high role of information technology in various spheres of Ukrainian society and the social organization of symbiosis with information technology. There virtualization professional activities and everyday social practices.

Strengthening of information in the country is contributed to the realization of complex programs to create a unified national system of communication and active use of telephone, radio, television, the Internet and traditional and electronic media.

Thus, Ukraine revenues are from telecommunication services (excluding the Crimea, in Sevastopol and part of the zone ATO) grow from year to year:

51 billion 865.9 million UAH in 2015; 48 billion 911.6 million UAH in 2014 (extracted amount of postal and courier revenues). [16]

Active informatization, entry of Ukraine into the global information space made it possible to realize the Ukrainian access to global information resources to meet their needs for information products and services.

Internet as an information channel and implement a medium consumption significantly strengthened its position – in the last decade the number of Internet users in Ukraine has increased 100 times. According to research firm Gemius Ukraine the Ukrainian Internet audience at the end of 2015 had a greater than 20 million. People all access devices (including their intersection) [9]. Against the background of the formation of mass Internet audience in the last decade in Ukraine formed a new model of information consumption.

These empirical studies 2009–2011, conducted the research team of Classic Private University (2009, N = 800, the urban population (c. Lviv, Zaporizhzhia) aged 18–55 years multistage sampling, the last stage – quota; controlled features «sex», «age», error $\pm 3,5\%$; 2010 r., n = 1525, the urban population (c. Uzhgorod, Poltava, Zhytomyr, Donetsk, Krivyi Rih) sample – zoned, in last stage – random, controlled symptoms, «sex», «age», the error of $\pm 2,5\text{--}3\%$, reliable probability – 95.45%; 2011 r., n = 947 Zaporizhzhia, Lviv, Odessa, Kharkiv regions, the population aged over 18 Sample – zoned, the last stage – random, controlled symptoms, «sex», «age», error $\pm 3,5\%$, probability – 95.45%. In forming the samples used common principles of selection by region, type of settlement, population, gender, age, according to regional specificity of the areas where the study was conducted) helped to identify proprietary communications and information consumption in Ukraine with a focus on information consumption as substitutes clothing. Existing examples of information consumption is the use of the Internet and the services offered by information networks. According to surveys conducted in 2009–2011, almost 70% of adult's only major industrial cities were global network of users with different levels of activity [6]. And in 2015 (according to Factum Group, TNS) 60% of the adult population (without division into different types of settlement residents) have access to the Internet and use it regularly [25].

According to research various researchers, we can say that the Internet promotes at most application to meet the needs of a wide range of Ukrainian. Analysis of the 20 most visited sites allow Ukrainian implement classification audience of Internet users into 5 groups of consumers in focus the network. Thus, according to research company Gemius-Ukraine in 2014 the 89% of Ukrainian Internet users focused their attention on getting various services (services), 87% – visited various portals, 57% – used the Internet for e-commerce, 50% – meet needs entertainment and leisure and 41% – using a global network in order to get the news. [12] The classification of users said that the behavior of online consumers can be seen as a form of economic, social behavior and symbolic, symbolic interaction and form of expression.

The rapid penetration of the Internet in everyday life Ukrainian in the last decade has resulted in a network of specific social and cultural environment conducive to the needs of the communication interaction. It has become irreversible development of electronic social and economic networks. Ukrainians still actively involved in social networks – according to various research teams (Gemius Ukraine, IRG, Classic Private University) in mid-2015, 65% of Internet users use the network as a way to attract online communities [12; 6].

The differ direction of use the Internet proves displays information society and confirms the stabilization of traditional forms of network usage (communicative, cognitive and recreational) and development practices of Internet use.

Due to the rapid development of the Internet market in Ukraine is developing e-commerce. According to our research (2009–2011 gg.), Ukraine a significant part of urban middle class has resorted to e-commerce, of which 40% – pay information; 19% – performed buy things; 15% – paid entertainment; 8% – conducted financial transactions; 7% – paid travel, tourism and cultural needs.

According to the experts at the end of 2014, Ukrainian market of e-commerce has grown by 400% over the last 5 years [19]. The company estimates «GfK» the end of 2014 Ukrainian who buy on the Internet, there were already at least 2.8 million people [19]. In the top ten most visited Ukrainian audience resources since 2013, includes online shopping resource Rozetka. com. ua and free announcements Olx. ua (Slando. ua) [1; 9].

According to researchers Classic Private University in 2015 28.7% of the regional Internet audience become active consumers of goods and services via the Internet (September 2015, n = 600) and among students – 36% (in April 2015, n = 400).

At the same time, consumers every day are increasingly integrated into the market for Internet services and become active participants in the Internet economy and buying via the Internet in Ukraine as in most European countries can become a modern alternative to conventional stores. [18] Consequently, Internet commerce («e-commerce») as a kind of consumer activity of buying and selling things over the Internet is one of the manifestations of information and consumer society.

According to sociological research activity recorded high consumption not only services but also products in the field of information and communication.

Since cellular distribution in Ukraine (1994) due to 2006 retail has sold nearly 25 million units (the number of mobile subscribers was almost 36 million) [15]. In December 2013 the number of mobile subscribers in Ukraine amounted to 57,495,000. Customers [10], in the second half of 2015 the number of active users of cellular operators in Ukraine has reached 59,450,000 metric of consumers [11].

At the end of 2013 57% of Ukrainian aged over 16 owned a smartphone, computer, laptop or tablet [2].

In 2015, 89% of residents of Ukraine are consumers of mobile services, and only 38% – fixed line (based on a study conducted by Kyiv International Institute of Sociology of the adult population of Ukraine except Crimea. In Lugansk region survey conducted only territory controlled by Ukraine in Donetsk region and conducted research in areas that are controlled and in areas not controlled by Ukraine; n = 2022). The vast majority (83%) of mobile users has only one active mobile number, two numbers are 16%, three-room – 1% of respondents [17].

From 2005 to 2013 the retail turnover of enterprises in Ukraine for the group of goods «computers, computer peripheral equipment and software» increased almost 5.4 times (2005 – 805 million USD; 2013 – 4.426 billion USD), and for the group of goods «audio-visual equipment, including telecommunications equipment» – in 4,1 times (2005 – 805 million USD; 2013 – 4.426 billion USD) [22].

Today, much of the population equipped with necessary modern equipment. According to the research activity recorded high consumption in the information sector, fixing a number of displays of the organic unity of the consumer society and the information society for modern Ukraine, which gives reason to call it consumer information.

Despite improvements in the formation of information society in Ukraine, it is still necessary to speak about the existence of such important aspects of social development:

1. The gap between high-tech and spiritual and social development of man can become deeper.

2. The information glut population occurs on the background knowledge deficits [4] on the possibilities of its use, reproduction, storage. In the market there is a need for specialists who are familiar with new information technologies and the ability to use them effectively in solving professional problems [13].

3. The level of professional competence of workers must meet new challenges and demands of the situation regarding the country's integration into the global space involvement in globalization processes, information and competition, changes in the organization of enterprises, the introduction of modern technologies.

4. The acceleration of information exchange and the development of technology require constant training of our population over a lifetime.

5. Education in Ukraine (as in today's world) is in crisis and is characterized by three features (F. Cumbs): change (social conditions associated with the development of science and technology); adaptation (the education system does not have time to adapt to these changes); the gap (between the education and living conditions of society) [14].

6. The current education system should perform predictive maintenance and development of the society responsible for the creation and reproduction of

social intelligence (mentality specified areas of social technologies and intellectual activity).

The rapid pace of information, development of information technologies in Ukrainian society certainly requires tremendous interest in the community to update knowledge of the information sphere.

Scientific and technological progress, productivity growth, increased labor requirements, changes in the structure of employment, changes in the social functions of the Labor – led to the need to strengthen the role of education, ongoing human resource development and training of highly skilled workers. As a result, the country has already taken some steps – a new paradigm of education, «lifelong learning» has been defined as one of the priorities of state policy on development of education in the XXI century (2002 Presidential Decree number 347/2002 Ukraine «On National Doctrine of Education Development») [23; 24].

Building information society not only increased the importance of lifelong learning, but also the need for its information. Therefore, in 2010, introduced the project «Open World», which involves the creation of information and communication network at the national level through free school supplies to the country's modern equipment and run a single educational web portal for teachers, students and parents of students.

In addition, support for intellectual development of the information society for the appropriate training of the population to constant changes in information technology labor market and the education system must be resolved tasks to enhance computer literacy of all sections of the population.

If young professionals do not have the necessary practical skills in the information sector (as noted by employers) and have additionally improve their skills [13], the professionals who were educated few years later and have a record of employment for the unemployed and even for educators task of strengthening computer literacy is very important.

Rooting in Ukraine ideology of information society shaped urgent need constantly raising the awareness and the need for continuous education of the entire population and especially teachers and educators.

Thus, a survey of teachers who were training courses Zakarpatskyi Institute for Postgraduate Education (IPE) (n = 643; sample quota, representing the general population on the grounds of «teaching experience» and «qualification category» confidential probability obtained results – 95% of the theoretical permissible error of $\pm 3,61\%$) is half the surveyed educators and teachers acutely aware of the need to constantly update knowledge on demand reform of the educational sector in the increasingly dependence of information technology tools. Another 30% of respondents while not emphasizing societal trend for the continual updating of knowledge, however emphasizes the need for teacher training fulfillment.

Deep understanding teachers need to constantly self-improvement and lifelong learning confirming information on the factors that motivate them to study at the courses (Fig. 1).

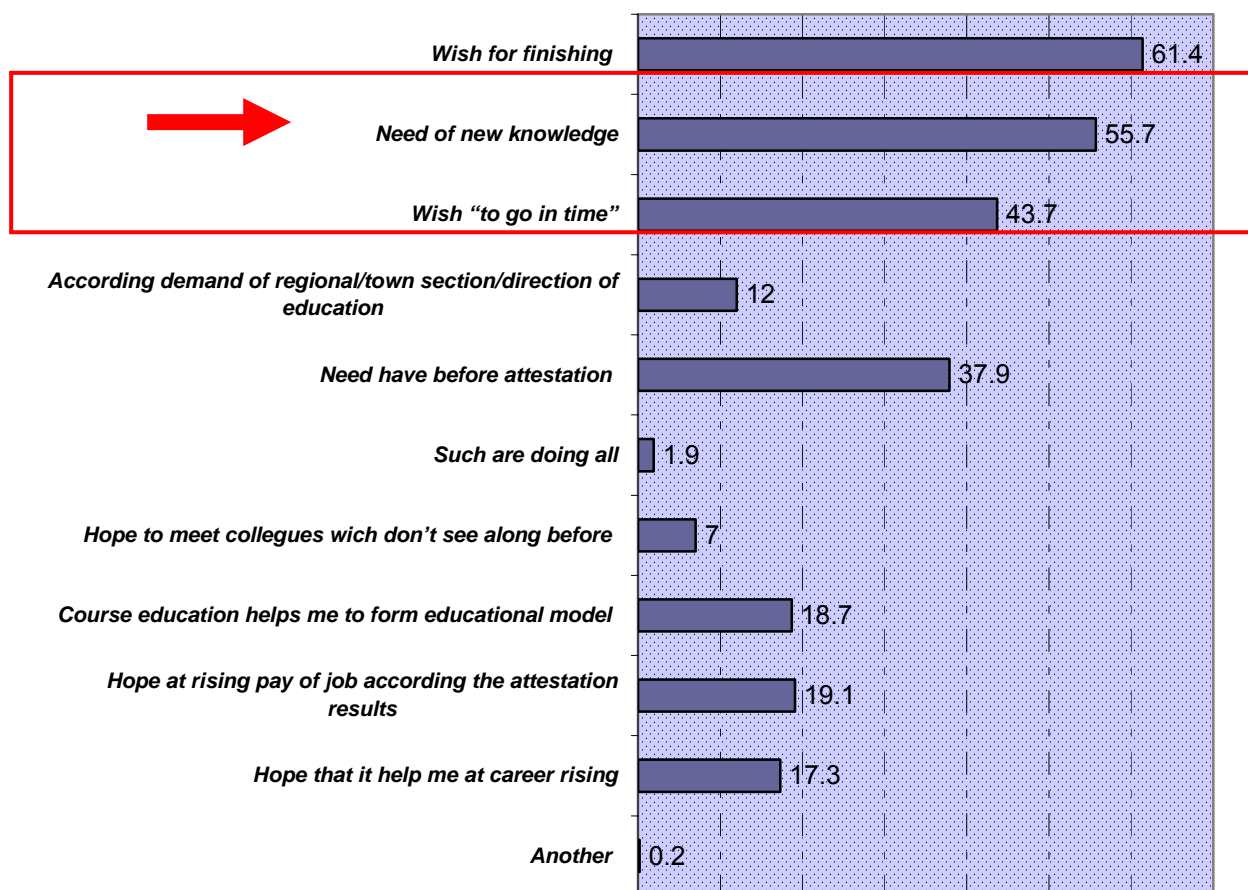

Fig. 1. Distribution of respondents about factors that stimulate learning at the courses

The results of the two-dimensional distribution of respondents on training grounds can be divided into 3 groups of consumers with advanced training who have similar intentions:

Group 1 (75%) is the consumer-innovators who are striving for self-teaching and seek to meet the current requirements of society. Among the group that seeks to comply with the time somewhat more people with teaching experience of 16 years and older, and groups seeking self-teaching a few more people with teaching experience of 5 to 15 years.

Group 2 (13%) is the consumer-climbers who resort to training for career growth. Among this group a few more people with experience from 5 to 15 years at their post, as well as teaching experience. This group consists of those with a qualification grading system «expert» or «friend».

Group 3 (6%) is forced on consumers who got training as a result of socio-normative impact (based diagnostic teaching or pressure measurements possible introduction of certification teachers). Among this group a few more people with experience from 16 to 25 years at their position and qualification grading system «specialist».

Today, process knowledge determines social progress and therefore knowledge become the most important factor in social development in the world. Unfortunately, technological progress and the era of electronic communications network in Ukraine led to a backlog the knowing factor in the development of information technology. Therefore, a prerequisite for the Ukrainian society is to overcome this gap in training and orientation for consumers of knowledge according to the needs of the information society and knowledge society.

Almost 80% of respondents believe that training in the institution of post-graduate education, primarily meets its own educational needs, including those interviewed indicate priority needs:

- Management of the modern school (37%). Among this group a few more students with teaching experience of 16 years and older and qualification Grading system «first» or «higher»;

- Knowledge of information technology (31%). Among this group significantly more students working in kindergarten have teaching experience of 16 years and older;

- Educational Technology (26%). Among this group slightly more students working in kindergarten have teaching experience of 26 years and older and qualification Grading system «specialist»;

- Social and psychological aspects of interaction with students and parents (Problems of education; Practical Psychology; Work with parents) – 23%, respectively. Among this group a few more students with teaching experience from 6 to 16 years working in the elementary school (5–9 cl. and 10–11 cls.) grading system and qualification «specialist».

It can be noted that teachers are aware that innovations in information and communication technologies pose new modern teachers difficult challenges that affect pedagogy, methodology, administration and financing needs of quality assurance and they have to learn quickly addressed.

Significance of the global crisis of education rather painfully reflected in the criticism of the traditional paradigm of education that focused on technocratic and conformist values.

Unfortunately, only half of respondents teaching staff understand that stimulate self, self, constant thirst for knowledge is one of the important features of modern education. This cohort (50%) believes that the leading role in their own education belongs to the same person who studies. Another 28% – hold this view. In general, we can determine that the prevailing majority of respondents – nearly 80% are somewhat self-supporters.

In order to address new, are special problems in modern society, the role essentially methodological, systematic, interdisciplinary knowledge of man. Information progress is challenging the traditional education system and updates the issue of revision of the methodology, procedures and organizational principles of modern education.

Undoubtedly, it requires the introduction of new pedagogical approaches based on alternative mechanisms for knowledge transfer.

This is what explains the position of students waiting transformation functional and role load institutions teaching staff training.

Thus, the audience waiting for new approaches in teaching (Fig. 2), which provide for greater autonomy from the audience against the background of on-going dialogue with teachers, tutors, organizing the process of obtaining knowledge, steer and support in mastering the means of continuous new knowledge and self-education or teachers – kouchamy that by example demonstrate the possibilities independent way of thinking, develop in students the ability to work with different information and different data.

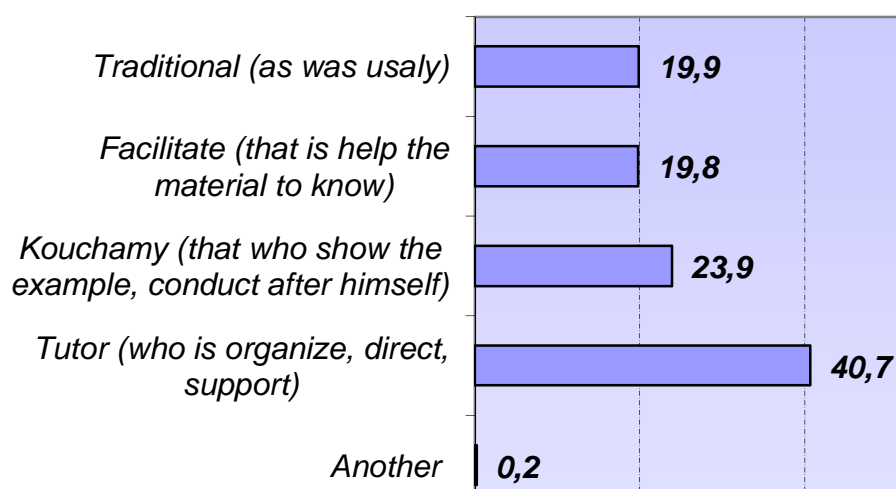

Fig. 2. Distribution of respondents to the question «What do you see the role of the teacher system ITTIs»

However, to say unequivocally that students are willing to abandon traditional teaching system to obtain systematic and generalized knowledge – not (this confirms the two-dimensional distribution of answers given in table 1).

Table 1

The results of the two-dimensional distribution of respondents' answers to the question «leading role in their own education is mine» and «What role do you see the teacher system ITTIs»

The main role in self education is appertain to me	What role do you see the teacher system ITTIs:			
	Traditional	Facilitate	Kouchamy	Tutor
Agree complete	22.6	15.7	23.6	41.5
Soon agree than not	14.1	20.3	27.7	42.4
Soon not agree than agree	39.3	32.1	21.4	10.7
Absolutely not agree	37.5	0	0	62.5
Difficult to answer	15.5	34.5	17.2	39.7
In all	19.9	19.8	23.9	40.7

The table clearly shows that even the group of respondents who sees his own leading role in their own education, can not completely abandon the traditional system of teaching).

Knowledge and Information Society introduces significant qualitative changes both in modern education methodology and the organization of the process.

Obviously, the proportion of students is ready to move to new forms of learning that involve reflection and critical self-analysis, problem-oriented and mutual learning (see Fig. 3). These students focus on problem-based learning and expect to study specific courses (subjects):

- Study selected special stationary – 30%;
- Individual training program – 18%.

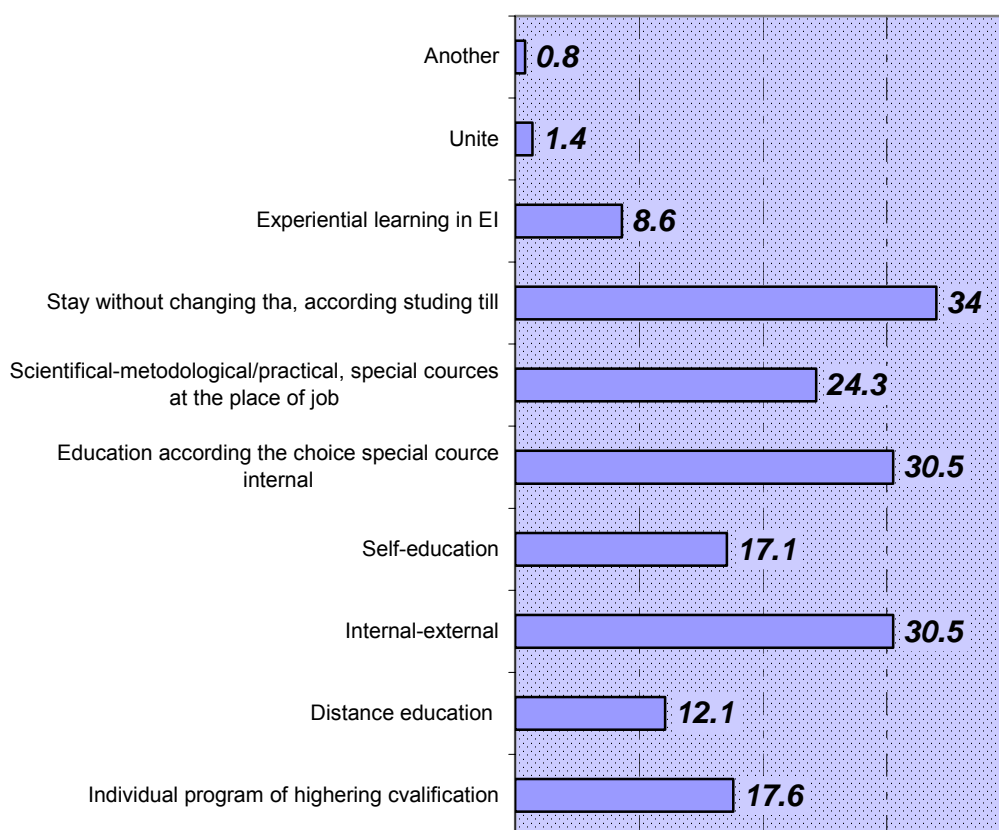

Fig. 3. Distribution of respondents to the question «Which of the following forms of training you have chosen in the next»

These categories listeners prefer to supplement these forms of self-education and experiential learning (research and teaching / workshops, courses at work) with the dominance of full-time study (not too fond of distance learning).

One third of respondents is not willing to change anything in the organization of the learning process and would leave intact that system, under which so far studied (34%). For this category students less variability inherent to supplement existing training other new forms.

Unfortunately, among the audience is small enough number of people really ready for the introduction of new forms of education, including:

- Self-organization (self – 17% distance education – 12%) – slightly more students with teaching experience from 6 to 16, are in high school;
- Experiential learning (research and teaching / workshops, courses in the workplace – 9%);
- Training in conditions close to reality (training in schools – 24%);
- learning using resources (part-time – 30%).

However, the vast majority of the audience is ready for a combination of these methods in any versions (see Table 2).

Table 2

Cross-analysis of the distribution of respondents' answers to the question «Which of the following forms of training you have chosen in the next»

Which of the following forms of training you have chosen in the next									
	<i>Individual program of highering cvalification</i>	<i>Distance education</i>	<i>Internal-external</i>	<i>Self-education</i>	<i>Education according the choice special course internal</i>	<i>Scientific-metodological/practical, special courses</i>	<i>Stay without changing tha, according studing till</i>	<i>Experiential learning in EI</i>	<i>Unite</i>
<i>Individual program of highering cvalification</i>	100	11.5	19.5	27.4	28.3	27.4	15	8	0.9
<i>Distance education</i>	16.7	100	33.3	24.4	11.5	14.1	17.9	5.1	0
<i>Internal-external</i>	11.2	13.3	100	18.9	10.7	16.8	16.8	6.6	1.5
<i>Self-education</i>	28.2	17.3	33.6	100	20	30.9	17.3	11.8	1.8
<i>Education according the choice special course internal</i>	16.3	4.6	10.7	11.2	100	21.4	26	11.7	1.5
<i>Scientific-metodological/practical, special courses</i>	19.9	7.1	21.2	21.8	26.9	100	13.5	12.2	1.9
<i>Stay without changing tha, according studing till</i>	7.8	6.4	15.1	8.7	23.4	9.6	100	2.8	0.5
<i>Experiential learning in EI</i>	16.4	7.3	23.6	23.6	41.8	34.5	10.9	100	5.5
<i>Unite</i>	11.1	0	33.3	22.2	33.3	33.3	11.1	33.3	100
In all	17.6	12.1	30.5	17.1	30.5	24.3	34	8.6	1.4

Although society has become widespread new phenomenon «Education without Borders», which is associated with the elimination of barriers and the

introduction of distance learning, however, students training has not sufficiently prepared to accept this form of training organization (only 12%) and not readily complement its other forms, which give greater priority.

So the education system of teacher training is necessary departure from the classical approaches and approach to problem-oriented methods of generating knowledge and reduces the distance between fundamental and applied research. The best result will be achieved in the training combination of different methods. Particular attention should be paid to specialization and problem-based learning (a reference to the needs of the audience) in a hospital with addition of empirical studies and training in conditions close to real.

The vast majority sees the highest practice-transforming educational potential in the composition of forms and methods of work with students, the main ones are practical classes (75%), workshops (57%), lectures (47%) and training professionals (40%).

Thus, increasing computer literacy, lifelong education Ukrainian those were issues requiring urgent attention in the context of information and consumer society from all stakeholders – the public sector, business and society as a whole.

Conclusions.

Ukrainian society is influenced by the ideology of consumer society and the information society. Global transformation led to the formation of Ukrainian consumerism sentiment.

Information and knowledge have emerged as the most popular products. According to sociological research activity recorded high consumption in the information sector, fixing a number of displays of the organic unity of the consumer society and the information society for modern Ukraine, which gives reason to call it consumer information.

Among Ukrainian gaining postmodern model of consumption that is complex – the focus of consumer intentions transferred to the information sphere, and in the clothing consumption was confirmed neotraditional model – is characterized efforts to ensure human reproduction, but the needs of the play includes elements of symbolic consumption and information and communication needs.

Information sector makes it possible to realize the intentions Ukrainian symbolic simulation and consumption. Using simulation and symbolic consumption in Ukrainian society can be seen, on the one hand, consumerism means «keeping alive» in the economic crisis, on the other hand – as threatening phenomenon that has a negative impact on lifestyle Ukrainian and emphasizes the irrational, forged, simulation, virtual nature of consumption, aiming to reinforce consumerism as deviance in terms defitsytarnoyi economy.

Rooting in Ukraine ideology of information society shaped urgent need constantly raising the awareness and the need for continuous education of the entire population and especially teachers and educators. In a survey of teachers

who were training courses Zakarpatskyi Institute for Postgraduate Education majority to some extent aware of the need for constant updating of knowledge as to demand reform of the educational sector in terms of increased dependence on information technology tools and educational for fulfillment. Almost 80% of respondents believe that training in the institution of postgraduate education must meet the educational needs of the disciplines of the modern management of the institution (37%); characteristics of information technology (31%); educational technology (26%).

Significance of the global crisis of education rather painfully reflected in criticism of traditional education paradigm. For half of the respondents teaching staff understands that stimulate self, self, constant thirst for knowledge is one of the important features of modern education.

Information progress is challenging the traditional education system and updates the issue of revision of the methodology, procedures and organizational principles of modern education.

Listeners expect the transformation of functional and role load of teachers training institutions – prefer teacher-tutor or teacher-coach.

In the education system of teacher training is necessary departure from the classical approaches and approach to problem-oriented methods of generating knowledge and reduces the distance between fundamental and applied research. The best result will be achieved in the training combination of different methods. Although social phenomenon of «Education without Borders» has become widespread, however training students are not ready to accept this form of training and not willing to complement its other forms, which give greater priority.

Particular attention should be paid to specialization and problem-based learning (a reference to the needs of the audience) in a hospital with addition of empirical studies and training in conditions close to real. The vast majority sees the highest practice-transforming educational potential in the composition of forms and methods of work with students, the main ones are practical classes (75%), workshops (57%), lectures (47%) and training professionals (40%).

References

1. В Украине интернетом пользуется 17,5 млн человек – Gemius [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/tech/v-ukraine-internetom-polzuetsja-175-mln-chelovek-gemius-228205/>.
2. В Украине растет количество пользователей интернета, свидетельствуют исследования GfK Ukraine [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/rolling_news_russian/2014/04/140409_ru_n_internet_usage.
3. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publinform_u.htm.
4. Виттенбург Б. Шах Планете Земля [Электронный ресурс] / Б. Виттенбург. – Режим доступа: <http://www.walkinspace.ru/blog/2011-01-20-1576>.
5. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74>.

6. Зоська Я. В. Виртуализация социальных практик потребления украинцев / Я. В. Зоська // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / [редкол.: Я. В. зоська (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – Вип. 65–66. – С. 90–99.
7. Зоська Я. В. Суспільство споживання в Україні: соціологічна рефлексія : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук / Я. В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 40 с.
8. Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія / Я. В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 352 с.
9. Интернет-аудитория Украины, июль 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gemius.com.ua/izdateli-novosti/internet-auditorija-ukrainy-ijul-2015-goda.html>.
10. Кількість абонентів мобільного зв'язку в Україні досягла 59,45 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://tapker.com/uk/news/cislo-abonentov-mobilnoj-svyazi-v-ukraine-sostavilo-5945-mln_p133.html.
11. Кількість абонентів мобільного зв'язку в Україні на чверть перевищила кількість жителів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://news.bigmir.net/technology/669867-Kilkist-abonentiv-mobilnogo-zvyazky-v-Ukraini-na-chvert-perevishila-kilkist-jiteliv>.
12. Коламбет Е. Интернет-аудитория Украины. Статистика 2012–2013 и прогноз на 2014 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blog.netpeak.ua/internet-auditoriya-ukrainy-statistika-2012-2013-i-prognoz-na-2014-god/>
13. Комп'ютерні знання – ключовий фактор економічного та соціального розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.dcz.gov.ua/zap/control/uk/publish/printable_article.jsessionid=D77212CB7F1CE345F91E1CD586782FAF?art_id=11062.
14. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире. Системный анализ : пер. с англ. / Ф. Г. Кумбс. – Москва : Прогресс, 1970. – 260 с.
15. Мобільний телефон [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://uk.wikipedia.org/wiki/мобільний_телефон.
16. Надання телекомунікаційних, поштових та кур'єрських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Населення відмовляється від стаціонарного телефонного зв'язку ще до підняття тарифів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kiis.com.ua/?-lang=ukr&cat=reports&id=543>
18. Обзор // Потреблять в 2010 не меньше, но лучше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.observatoirecelem.elem.com/>
19. Объем электронной коммерции в Украине увеличился в 4 раза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-commerce.com.ua/2014/11/объем-электронной-коммерции-в-украине>.
20. Основні показники економічної діяльності підприємств сфери нефінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2015/1-2_03_02_01_2015.htm.
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної Програми “Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці” на 2006–2010 роки» від 7 грудня 2005 р. № 1153 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1153-2005>.
22. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

23. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

24. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

25. Украинская онлайн-аудитория и рынок интернет-рекламы: дайджест-исследование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ain.ua/2015/07/23/593290>.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017.

Зоська Я. В., Иваць О. М. Людина-споживач в умовах формування інформаційного суспільства в Україні

У статті розглянуто специфіку соціальних практик споживання в українському суспільстві, яке перебуває в умовах трансформації під впливом ідеології суспільства споживання й одночасно тотального впровадження інформаційних і комунікаційних технологій. З використанням вторинного аналізу статистичних даних та результатів соціологічних досліджень охарактеризовано потреби, на задоволення яких спрямоване інтернет-споживання, відзначено особливості практик споживання інформації, знань та інформаційних технологій в умовах формування інформаційного суспільства в Україні.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, інформаційно-споживче суспільство, знання, інтернет-споживання, освіта.

Зоська Я. В., Иваць О. М. Человек-потребитель в условиях формирования информационного общества в Украине

В статье рассмотрена специфика социальных практик потребления в украинском обществе, которое находится в условиях трансформации под воздействием идеологии общества потребления и одновременно тотального внедрения информационных и коммуникационных технологий. С использованием вторичного анализа статистических данных и результатов социологических исследований дана характеристика потребностей, на удовлетворение которых направлено интернет-потребление, отмечены особенности практик потребления информации, знаний и информационных технологий в условиях формирования информационного общества в Украине.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационно-потребительское общество, знание, интернет-потребление, образование.

УДК 316:331

Я. Я. ЛЬВОВА

КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження концепцій соціальної діяльності в західній соціології. Обґрунтовано, що всі дослідження, проведені представниками західних шкіл, сходяться в тому, що феномен свідомої, цілераціональної діяльності людини має соціальну природу. Доведено, що діяльність у сучасній соціологічній літературі характеризується як специфічний вид активності індивідів, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. Визначено, що соціальна діяльність охоплює різні аспекти існування та функціонування суспільства й соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальна діяльність, праця, професійна сфера, трудова поведінка, працівники, організація, суспільство.

В умовах сьогодення трансформаційні процеси охоплюють соціальну, економічну, політичну, духовну та інші підсистеми українського суспільства. Кадровий потенціал підприємства, як показує досвід успішних компаній, є одним з найважливіших ресурсів. У його розвиток вкладають великі кошти, що прирівнюють до довгострокових інвестицій. Це відбувається у зв'язку з тим, що якість персоналу безпосередньо впливає на продуктивність і конкурентоспроможність організації. Вивчення діяльності належить до фундаментальних проблем науки. Вона давно привертає до себе увагу представників природознавства й суспільствознавства, а також філософів і соціологів.

Дослідженням соціальної діяльності присвячені праці представників різних соціологічних шкіл П. Бергера, П. Бурдьє, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Лукмана, К. Маркса, Р. Мертона, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Г. Спенсера.

Соціальна діяльність – це завжди прояв соціальної активності стосовно навколишнього світу. Їй притаманний свідомий характер, бо її суб'єктом може бути лише людина, а об'єктом є елементи навколишнього світу. Тому пошук засобів підвищення ефективності використання трудових ресурсів лежить у площині вивчення теоретичних підходів до визначення сутності феномена діяльності людини. Існує об'єктивна необхідність аналізу сучасних теорій для визначення природи усвідомленої цілеспрямованої діяльності людини з метою подальшого впливу на неї.

Мета статті – аналіз теоретичних підходів до визначення соціальної діяльності як феномена.

«Соціальна діяльність» – одна з ключових категорій соціології. Основи соціологічного вивчення проблеми діяльності були закладені ще в працях представників класичної філософії XVIII–XIX ст. Ш. Монтеск'є

відзначав, що важливим чинником, який детермінує людську діяльність, є географічний ареал розселення (люди, які проживають у південних районах, як вважав Ш. Монтеск'є, унаслідок кліматичних особливостей поставлені в такі умови, коли у формах трудової діяльності превалує колективна праця при великому скупченні людей). Діяльність у широкому розумінні Ф. Енгельс трактував як своєрідну форму соціальної активності, у вузькому – як заняття людини, її працю, значущу для суспільства. Відмінною рисою соціальної діяльності Ф. Енгельс вважав орієнтацію особистості не на пристосування до природи, а на її перетворення [10]. Г. Спенсер і К. Маркс аналізували діяльність через категорії поділу праці та соціальної диференціації. Завдання дослідження діяльності підпорядковувалося логіці їх концепцій – обґрунтуванню принципів соціально-історичного детермінізму в К. Маркса та доведенню універсальності законів еволюції в Г. Спенсера, який, розвиваючи концепцію механічного еволюціонізму, відзначав, що людина стає соціальною істотою в ході тривалої еволюції первісних співтовариств у надорганічні соціальні системи. Основним фактором соціогенезу він вважав чисельне зростання популяції, яке, у свою чергу, сприяло виробленню соціальних почуттів, інтелекту й трудових навичок. Сутність цього процесу природної еволюції полягає в соціалізації індивідів у ході спільної діяльності [7]. Власне соціологічний аналіз діяльності є об'єктом дослідження основоположників класичної соціології М. Вебера і Е. Дюркгейма. Соціологія, на думку М. Вебера, як вихідний пункт дослідження суспільства розглядає поведінку індивіда чи групи. Поведінка особистості цікавить соціолога в контексті змісту, що вкладається особистістю в ту чи іншу дію. Предметом соціологічного дослідження є дія, пов'язана із суб'єктивним змістом. М. Вебер виділяв чотири типи соціальної дії: цілераціональну, ціннісно-раціональну, афективну, традиційну. Як ідеальний тип дії М. Вебер розглядав цілераціональну дію.

Професійна діяльність індивіда тільки тоді стає соціальною філераціональною дією, коли при використанні економічних або символічних ресурсів звертається увага на інших індивідів, і дії здійснюються з орієнтацією на них. Вводячи в соціологічний обіг категорію соціальної дії й обґрунтовуючи її, М. Вебер зіткнувся з певними труднощами в інтерпретації цього та суміжних з ним понять. Сенс дії М. Вебер визначав суб'єктивно, а розмежування предметів дослідження соціології та психології виявилось складним, оскільки такі категорії, як «звичка», «афект», є все ж психологічними. Деяка невідповідність спостерігається й у концепції зв'язку соціальної дії з діяльністю індивіда, оскільки індивідуальні дії не завжди збігаються з результатами «колективної дії». Головний аспект взаємозв'язку М. Вебер вбачав в ідеї раціоналізації: цілераціональна дія виступає як ідеальний тип, а раціоналізацію розглядав як неминучу компоненту західної цивілізації [3].

Вивченню специфіки діяльності як одного з найважливіших процесів соціального життя приділяв значну увагу Е. Дюркгейм. Нормальний стан суспільства, згідно з Е. Дюркгеймом, має характеризуватися розвиненим економічним плануванням і нормативною регуляцією трудових відносин, що здійснюються виробничими корпораціями. Нерегульовану конкуренцію, класові й виробничі конфлікти, рутинізацію праці (особливо у сфері промисловості), деградацію робочої сили він називав хворобами занадто швидкого зростання виробництва та поділу праці, побічними продуктами природної еволюції. Вирішенню зазначених проблем, як вважав Е. Дюркгейм, сприяє поширення раціонального соціологічного знання. Основою діяльності індивідів у модерному суспільстві стає колективна солідарність, яка компенсує недоліки, викликані вузькою спеціалізацією. Функцію «колективного розуму» й захисника колективних інтересів виконує в його інтерпретації держава, яка «думає та діє» за все інше суспільство [4].

Таким чином, уже на етапі початкового розвитку соціології проблема соціальної діяльності структурувалася у сфері дослідницьких інтересів учених. Подальшого розвитку вона набула в межах структурного функціоналізму. Т. Парсонс вважав, що відправною точкою вивчення соціальної системи є категорія «дія» і індивід – це носій даної дії. Когнітивна орієнтація дії, за Т. Парсонсом, звертає увагу дослідника на вирішальну роль тих процесів, які визначають бажаний напрям дії у формі цілей і стандартів поведінки. Соціальна система є системою дії, тобто мотиватором людської поведінки, а не простою сумою культурних стандартів. Соціальна структура – це система стандартизованих відносин діячів, які виконують ролі один щодо одного. Поняття «соціальна роль» об'єднує підсистему окремого індивіда з певною соціальною структурою. З функціональної точки зору інституалізовані ролі являють собою механізм, що інтегрує різноманітні можливості людської діяльності в єдину систему. Т. Парсонс пропонував ввести узагальнювальне тлумачення поведінкових тенденцій індивідів у різних ситуаціях відповідно до їх потреб і очікувань, провести детальне теоретичне осмислення специфіки мотивації людської діяльності, що не повністю вписується в контекст структурного функціоналізму Т. Парсонса. Р. Мертон, прагнучи подолати обмеженість структурного функціоналізму, сформулював власний дискурс вивчення діяльності: стандартизовані соціальні види діяльності є функціональними для всієї соціальної системи; усі соціальні елементи виконують певні функції з підтримки цілісності системи. Одне й те саме соціальне явище може мати численні функції, а одна й та сама функція може виконуватися по-різному. У такому тлумаченні потреби в задоволенні тих чи інших життєвих функцій рекомендують, але не наказують виконувати певні дії тій чи іншій діяльності в межах соціальної ролі [6]. Соціальні функції Р. Мертон поділяє на явні та латентні. Явні функції належать до тих об'єктивних і навмисних наслідків соціальної дії, які

сприяють пристосуванню, адаптації індивіда або групи; латентні функції – до ненавмисних і неусвідомлених наслідків того самого порядку. Це розмежування вводиться Р. Мертоном для того, щоб виключити змішування свідомої мотивації діяльності з її об'єктивними наслідками, що часто допускається в соціологічній літературі. Він відзначав, що мотиви діяльності і її функції змінюються незалежно одне від одного. Розрізнення між явними й латентними функціями концентрує увагу соціолога на теоретично плідних сферах дослідження [5].

Введення категорії латентних функцій збагатило структурно функціональний метод і соціологічну теорію загалом, дало змогу не тільки уточнити уявлення дослідників про стандарти діяльності індивідів, а й визначити їх якісну, глибинну природу. Із сучасних соціологічних теорій, які аналізують специфіку людської діяльності, потрібно виділити концепції П. Бурдьє, П. Бергера, Т. Лукмана. Відповідно до основних положень феноменологічної соціології, П. Бергер і Т. Лукман вважають, що при описі суспільства досліднику необхідно виходити з аналізу повсякденного життя індивідів і того сенсу, який вони вкладають у ті чи інші дії. Індивіди сприймають своє повсякденне життя залежно від ступеня просторової й тимчасової наближеності або віддаленості від різних соціальних об'єктів. При цьому найближчою зоною в повсякденному житті є та, яка безпосередньо доступна для фізичних маніпуляцій. На думку П. Бергера і Т. Лукмана, такою зоною є світ, у якому людина має можливість видозмінювати реальність – світ роботи, професійної діяльності. «У цьому світі праці... свідомість керується прагматичним мотивом, тобто увага до цього світу визначається головним чином тим, що я роблю, робив або збираюся робити в ньому» [1]. Найбільшу зацікавленість індивід виявляє в матеріальних або нематеріальних об'єктах, залучених до зони його безпосередньої діяльності. Повсякденне життя людей, що складається з головних структур людської діяльності, є основою соціального конструювання реальності. Важливим фактором інтерсуб'єктивності повсякденного життя є його темпоральний характер: людський організм і суспільство накладають на індивіда і його внутрішній час певну послідовність подій. У формуванні професійної кар'єри кожен індивід виходить із принципу: «У мене є лише певна кількість часу, відпущеного мені для реалізації моїх проектів, і знання цього впливає на моє ставлення до цих проектів». Індивід як біологічна істота смертна, тому, зазначають П. Бергер і Т. Лукман, зазначена темпоральність соціальної реальності примусова. Темпоральна структура накладає певну послідовність дій індивіда (у тому числі в професійній сфері) на всю його біографію.

Проведені дослідження вказують на те, що збігаються за рядом положень з концепцією П. Бергера і Т. Лукмана погляди П. Бурдьє, на думку якого, «людські істоти є водночас біологічними індивідами й соціальними агентами» [2]. Із цього погляду, будь-яку професійну діяльність можна

розглядати як соціально сконструйовану. Професійні посади, на думку П. Бурдьє, є такими, якими їх репрезентують індивіди, що займають ці посади, або принаймні ті з них, кому вдасться у внутрішній боротьбі в «професії» й конфронтації із сусідніми та професіями-конкурентами нав'язати найсприятливіші визначення власної професійної діяльності. Досягнення успіху в цьому процесі залежить не тільки від індивідів і їх конкурентів, а й від співвідношення сил між класами, що, у свою чергу, визначає «інституційну інвеституру». Інституціоналізація спонтанних розмежувань, яка відбувається під впливом позитивних або негативних санкцій, накладається на підприємства існуючим громадським порядком, вона приводить до того, що згодом виявляється як новий поділ праці. Важливою складовою процесу професійної діяльності П. Бурдьє вважав ефект діалектики у відношеннях між нахилами індивідів, вписаними в їх габітуси, і вимогами до виконання на тій чи іншій посаді. Необхідно враховувати й такий фактор, як «інвестування в саму працю», який полягає в тому, що трудова діяльність приносить індивіду специфічний прибуток, що не зводиться виключно до грошової винагороди.

Будь-яка діяльність, за П. Бурдьє, повинна зважати на упредметнену та інкорпоровану історію, яка прагне звести ймовірне до можливого, особливо в революційних і постреволюційних ситуаціях.

Впливовим напрямом сучасної соціологічної думки є теорія соціальної дії, або «соціальний акціоналізм», засновником якого вважають А. Турена. При аналізі специфіки соціальної дії він застерігав, що напрям зміни в постіндустріальному суспільстві – це рух від історизму до кінця соціального. Характеризуючи взаємозв'язок між культурою, знанням і соціальною дією, розвиваючи теорію соціального суб'єкта як центральної проблеми нинішнього стану суспільства, А. Турен виділяв демодернізацію, тобто відхід від системи відносин і цінностей, властивої суспільству епохи індустріального господарства й національної держави. Він зазначає, що «не тільки нинішня демодернізація, а й сучасність сама по собі призводять до усунення колишніх відносин між індивідом, суспільством і всесвітом і визнають недійсними ті соціологічні конструкції, центральним принципом яких є зв'язок інститутів і мотивацій, системи та особистості» [8]. Особлива роль у подібних умовах належить агентствам (agency) – соціальним інститутам, які виконують функції медіатора, посередника в соціальних відносинах. Сутність індивіда як суб'єкта соціальної дії укладена в його прагненні бути дійовою особою, а суб'єктивація розглядається як прагнення до індивідуалізації. Цей процес може розвиватися тільки в тому випадку, якщо є достатній контакт між світом інструменталізму і світом ідентичностей.

Подібною думки дотримується П. Штомпка, який, пов'язуючи поняття «соціальна дія» з поняттям «соціальна зміна», зазначає, що «постеволюційні» і «постпрогресистські» теорії зміни, засновані на ідеї со-

ціального становлення (створення історії), розглядають соціальні трансформації як тривалі непередбачені, інколи невизначені процеси, які рухаються колективним агентством і виникають у полі структурних опцій (обмежених можливостей дії), успадкованих у результаті ранніх фаз зазначених процесів [9]. П. Штомпка розглядає соціальну дію в контексті соціальної зміни, яка за своїм змістом є більш широким поняттям.

Якщо соціальна зміна має суб'єктивно-об'єктивне наповнення, то аналіз агентського потенціалу відбувається в межах суб'єктного підходу як активний початок соціальної дії. При цьому робиться акцент на колективному агентстві, яке являє собою «активну рушійну силу соціальної зміни, притаманної людським колективам» [9]. До інших аспектів соціальної дії П. Штомпка зараховує визнання структурного й культурного тиску агентства, що має доступ до обмеженого фонду структурних і культурних ресурсів. Він звертає особливу увагу на детермінацію справжнього стану колективного агентства попередніми соціальними змінами, що формують можливість виробляти соціальні зміни в майбутньому. Попередні соціальні зміни нерівною мірою зачіпають різні сегменти соціального агентства, і цей диференційований вплив залежить від структурного стану, типу доступних культурних ресурсів і агентської (agential) здатності людських колективів (нації, класи, об'єднання за родом діяльності, місцем проживання, соціальний рух).

Аналізуючи взаємозв'язок швидкості, ритму й темпу соціальної зміни та стану креативного потенціалу агентів соціальної дії, П. Штомпка доходить висновку, що саме нерівномірність, несподіванка й радикальність соціальної зміни за допомогою деструктивного поштовху можуть торкнутися культури, основи здатності агентів до творення.

Висновки. Таким чином, діяльність у сучасній соціологічній літературі характеризується як специфічний вид активності індивідів, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної та духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає й удосконалює природу, будує суспільство, створює те, чого без його активності не існувало в природі.

Дослідження феномена соціальної діяльності в західній соціології є різноплановим. Разом з тим можна констатувати, що всі проаналізовані дискурси виходять з принципу соціальної зумовленості людської діяльності. У структурному функціоналізмі Т. Парсонса і Р. Мертона ця зумовленість розкривається через здійснення індивідом певних функцій з підтримки цілісності системи; у соціології знання П. Бергера і Т. Лукмана – через свідоме перетворення повсякденного життя; у концепції П. Бурдьє – за допомогою ефекту діалектики між габітусом індивіда і вимогами професійної компетентності; у теорії соціального акціоналізму А. Турена аналізується роль соціальних посередників (медіаторів) у соціальній сутності діяльності

окремих індивідів; у працях П. Штомпки розкрито діяльність у контексті соціальних змін.

Важливим положенням розгляду проблеми діяльності в соціології є теза про те, що в межах соціальних дій індивідів реальність – дійсна або уявна – структурується в смисловий ряд, ієрархію цінностей, актуальний життєвий світ, запам'ятовує специфіку життєвого простору даного індивіда. Як найважливішу складову соціальної діяльності індивідів у наявних працях розглянуто трудову діяльність, що здійснюється у формі оволодіння конкретною професією. Трудова діяльність зорієнтована на соціальний запит. Вибір і здійснення тієї чи іншої професії зумовлені як стартова позиція особистості її становищем у системі стратифікації та суб'єктивними уподобаннями, мотиваційною системою. Проблема активності особистості в процесі соціальної діяльності актуалізує звернення до аналізу процесу мотивації. З віком, з розвитком людини, відбувається зміна мотивації її професійної діяльності. Якщо особистісна структура значно змінюється з тієї чи іншої причини, то й мотиви її діяльності можуть помітно трансформуватися.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – Москва, 1995. – С. 42.
2. Бурдьё П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьё ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – Москва : Socio-Logos, 1993. – С. 42.
3. Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. / М. Вебер ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 618–619.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии / Э. Дюркгейм. – Москва, 1991. – С. 122–123.
5. Merton R. Social Theory and Social Structure / R. Merton – Glencoe, 1957. – P. 108.
6. Parsons T. Essays in Sociological Theory Pure and Applied / T. Parsons. – Glencoe, 1949. – P. 145–146.
7. Спенсер Г. Основные начала / Г. Спенсер. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 237–238.
8. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – Москва, 1999. – С. 470.
9. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–7.
10. Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека / К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные произведения. – Москва, 1980. – Т. 1. – С. 78.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2017.

Львова Я. Я. Концепции социальной деятельности в западной социологии

В статье освещаются результаты проведенного социологического исследования концепций социальной деятельности в западной социологии. Обосновано, что все исследования, проведенные представителями западных школ, сходятся в том, что феномен сознательной, целерациональной деятельности человека имеет социальную природу. Доказано, что деятельность в современной социологической литературе харак-

теризуется как специфический вид активности индивидов, направленный на познание и творческое преобразование окружающего мира, включая самого себя и условия своего существования. Определено, что социальная деятельность охватывает различные аспекты существования и функционирования общества и социального взаимодействия.

Ключевые слова: социальная деятельность, работа, профессиональная сфера, трудовое поведение, работники, организация, общество.

Lvova Ya. Ya. The Concept of Social Work in the Western Sociology

The author of the article proved that the activities in modern sociological literature are characterized as a specific type of activity of individuals aimed at learning and creative transformation of the world, including himself and the conditions of his existence. The activities of people creates objects of material and spiritual culture, transforming their ability, maintains and improves the nature, building society creates that without its activity did not exist in nature. An important provision to address the problem of sociology thesis is that within social action individuals reality – real or imaginary – is structured in a number of semantic hierarchy of values, actual living world remembers specifics of the individual living space. Proved that the professional activity of the individual is only instrumentally rational social action when the use of economic resources or symbolic pay attention to other individuals, and the actions undertaken to focus on them. The studies indicate that representatives of various sociological schools (A. Turen, P. Shtompka, M. Weber, K. Marx, T. Parsons, R. Merton, P. Berger and T. Lukman, Bourdieu) analyze the activities of various theoretical and methodological positions. It is proved that all analyzed discourses based on the principle of social conditioning of human activity. In structural functionalism T. Parsons and R. Merton this conditionality revealed through individual exercise certain functions of maintaining the integrity of the system; in the sociology of knowledge P. Berger and T. Lukman – through the deliberate transformation of everyday life; in Bourdieu's concept – through the effect of the dialectic between habitus individual and professional competence requirements; a theory of social aktSIONALIZM A. Touraine analyzes the role of social intermediaries (mediators) in the social nature of individuals; P. Sztompka in the work of the analysis in the context of social change. It was proved that all the studies conducted by the Western schools agree that the phenomenon of conscious, human activity is instrumentally rational social nature. It was proved that social activity covers various aspects of existence and functioning of society and social interaction. As an essential part of social activities of individuals in the present paper the employment exercised in the form of mastering a particular profession. Gainful employment oriented social inquiry. The selection and implementation of a profession due to a starting position of the individual, its position in the system of stratification and subjective preferences, motivation system. The problem of the individual's activity in the social activity updates recourse to analysis of the process of motivation. With age, the extent of human development, a change in her professional motivation activity. If the personal structure varies significantly one or another reason, and the reasons for its activity can be significantly transformed.

Key words: social activities, work, professional sphere, work behavior, staff, organization, society.

УДК 316.35

І. В. МЕЩАН

ЕМОЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для того, щоб ця категорія населення змогла задовольнити свої потреби на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. У статті наведено результати соціологічного опитування серед осіб похилого віку в новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області з метою виявлення загального рівня задоволеності життям і оцінки емоційно-психологічного стану людей похилого віку. Охарактеризовано особливості таких напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери): 1) соціально-психологічне консультування та тренінг; 2) надання культурно-освітніх послуг (зокрема «Університет третього віку»); 3) соціальна робота в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

Ключові слова: *люди похилого віку, емоційна сфера особистості, соціальна робота, соціально-психологічне консультування, освіта літніх людей, соціальна робота в громаді.*

Сучасне українське суспільство переживає період соціальних змін і перебуває в перехідних, нестабільних умовах, які пов'язані з демократичним транзитом, розвитком соціально орієнтованої економіки, зміною ціннісно-нормативної системи суспільства, формуванням соціальних практик відкритого демократичного типу, що передбачає якісну перебудову системи соціального захисту населення. Однак цей процес ускладнює зростання соціальної напруженості в українському суспільстві. Особливо сприйнятливою до цих умов є вікова група людей похилого віку, для яких переживання процесу старіння як кризового психологічного стану поєднується з економічною нестабільністю в суспільстві, а тому сприяє посиленню таких соціальних та емоційно-психологічних порушень, як: зростання інтенсивності соціальних страхів і виникнення нових; ціннісна аномія; депресивність, невпевненість, суїцидальність людей похилого віку; алкоголізація й наркотизація; соціальна та психологічна дезадаптація. Тому науковим дослідженням з питань надання соціальних послуг людям похилого віку та вивченню різних аспектів життєдіяльності літніх людей, формуванню концептуальних підходів до проблем їх соціального обслуговування в науці приділяють значну увагу.

Різні аспекти життєдіяльності людей похилого віку розглядають: О. Краснова, А. Лідере (особливості розвитку особистості в період похилого віку), М. Єрмолаєва (структура емоційних переживань), Н. Чепелєва, М. Смульсон (нарративна психологія людей старечого віку), В. Галкін, В. Болтенко, Н. Дементьєва, Є. Шаталова, М. Шахматов (дослідження адаптації людей похилого віку).

Специфіку соціальної роботи з людьми похилого віку вивчає багато науковців. Так, Е. Холостова розглядає життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описує похилий вік як соціальну проблему, аналізує ставлення до цієї вікової групи в суспільстві, сім'ї та близького оточення, висвітлює основні проблеми, з якими стикаються особи цього вікового прошарку [12, с. 56–73]. В. Шахрай стверджує, що люди похилого віку є соціальною спільністю, яка має притаманні для неї особливості, переконання та досвід, і бере участь у житті суспільства. Він розглядає теорії старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку [13, с. 87–90]. І. Зверева досліджує рівні, на яких здійснюється соціальна робота з людьми похилого віку, та принципи цієї діяльності. Науковець стверджує, що головним у роботі із цією віковою групою є залучення її до «соціальної самодіяльності» й розроблення відповідних програм [3, с. 341]. А. Капська аналізує соціальний захист людей похилого віку та напрями його здійснення [4, с. 256]. Загалом сьогодні досить багато напрацювань у цьому напрямі наукових досліджень і практичних здобутків у сфері соціальної роботи з людьми похилого віку, однак, на нашу думку, доцільно зосередитися на соціально-психологічних проблемах літніх людей, зокрема в емоційній сфері особистості, і виділенні ефективних та інноваційних технологій їх подолання.

Мета статті полягає у визначенні специфіки роботи з емоційними проблемами людей похилого, спрямованої на подолання проявів і наслідків самотності, підвищення адаптивності особистості в нових соціально-психологічних умовах існування.

Як зауважують дослідники у галузі вікової психології, період старості (від 60 років і далі) завершує онтогенез психіки. Цей період характеризується: 1) тривалою реалізацією внутрішніх творчих потенціалів у повсякденному житті; 2) підбиттям підсумків життєвої активності; 3) завершенням початих проектів в онтогенезі; 4) вихованням в онуках образу людини майбутнього [1, с. 315]. Це свідчить про зміни в статусі літньої людини, які пов'язані з припиненням або обмеженням трудової діяльності, зниженням соціальної та біологічної адаптивності, погіршенням самопочуття, трансформацією ціннісних орієнтацій і життєвого стилю, спрямованості спілкування, а також виникненням дезадаптації як у соціально-побутовому, так і психологічному пристосуванні до нових умов. Що, у свою чергу, на думку Н. Галіяш, спричиняє появу в людей похилого віку схильності до негативних емоційних переживань, а неспроможність щось робити для інших викликає почуття неповноцінності, роздратованості та бажання сховатися, що в майбутньому може перерости в байдужість до навколишнього світу й усамітнення [2, с. 17–19].

Основною соціально-психологічною проблемою старості є самотність. Так, В. Сіляєва визначає самотність як важке емоційне переживання, пов'язане з руйнуванням глибинних очікувань особистості з приводу

реалізації своїх можливостей, які визнаються важливою складовою людського буття [9, с. 33–35]. Н. Харламенкова та І. Бабанова вважають, що самотність – переживання стану відчуженості людини від суспільства [11, с. 21–28]. Виходячи із цих визначень, можна зробити висновок, що самотність розглядають у двох аспектах: як психологічний стан людини (внутрішнє емоційне переживання) та як характеристику її соціальних відносин з іншими людьми (зовнішнє відчуження від людей).

В емоційній сфері особистості людей похилого віку з'являються неконтрольовані посилення афективних реакцій. Люди похилого віку можуть відчувати емоції, не знайомі їм у період їх молодості. Так, згідно з новими уявленнями, похилий вік – один з етапів продовження емоційного зростання; тобто емоційне благополуччя людини занепадає тільки в період, що передує смерті, «у точці, де когнітивні й фізіологічні проблеми серйозно зачіпають життєдіяльність людини» [5, с. 848–850]. З іншого боку, похилий вік супроводжується наростанням занепокоєння, тривожності, появи або посилення таких рис, як недовірливість, дратівливість, неадекватність самооцінки в бік завищення, змінюється темперамент. У людей похилого віку посилюється егоцентричність, знижується ініціативність, зростає пасивність і виявляються астеничні симптоми. Водночас посилюється прагнення до осмислення життя, підбиття підсумків своєї діяльності й оцінювання досягнутих результатів. Це підтверджується результатами дослідження психологічних особливостей у людей похилого віку, проведеного С. Михальською – для більшості досліджуваних характерними є тривожність, невротична депресія, фрустрація, астенія, істеричний тип реагування та вегетативні порушення [6, с. 433]. Отже, домінування певного емоційного симптомокомплексу відображає особливості ставлення людей похилого віку до себе, інших, життя й смерті; можливості їхньої адаптації до нових соціально-психологічних умов існування; творчого самовиразу та самореалізації, а можливі емоційні проблеми й порушення людей похилого віку виступають предметом діяльності соціального працівника.

У січні 2017 р. автором спільно з Департаментом соціального захисту Запорізької обласної ради було проведено соціально-психологічне опитування серед осіб похилого віку від 65 років у новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області (n = 2800) з метою виявлення загального рівня задоволеності життям і оцінювання емоційно-психологічного стану людей похилого віку. Результати подано на рис. 1–3.

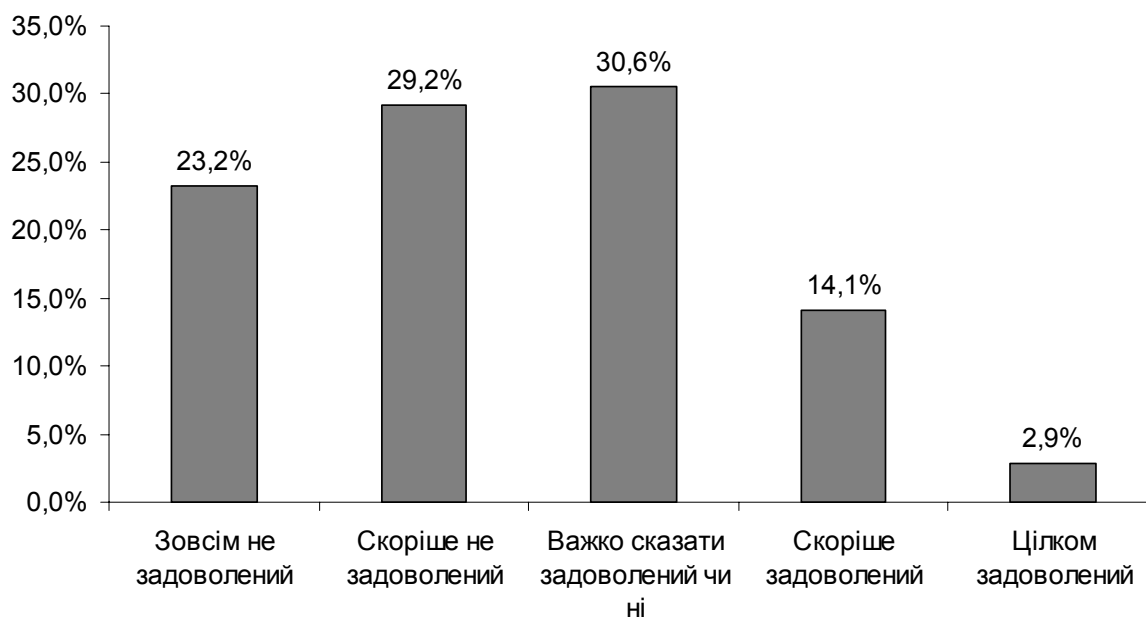

Рис. 1. Рівень задоволеності життям серед людей похилого віку

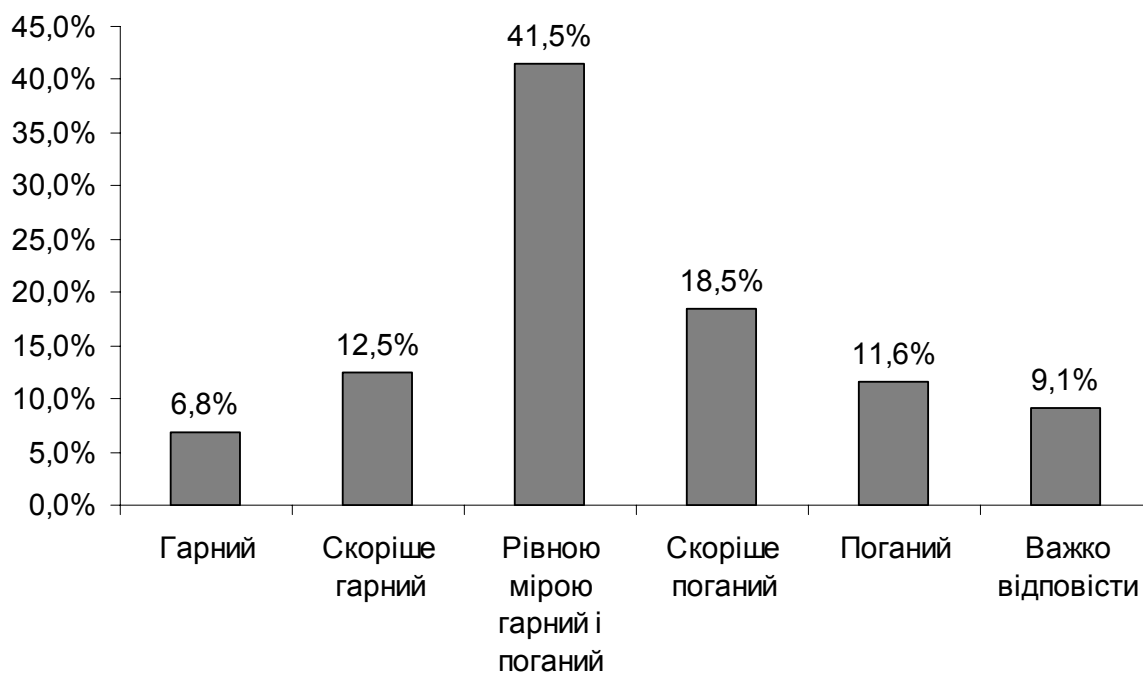

Рис. 2. Оцінка настрою людей похилого віку, що домінує

Як видно з результатів дослідження, половина опитаних осіб похилого віку мають досить низький рівень задоволеності життя, причому 30% респондентів не визначили своєї позиції; 29% опитаних оцінюють власний емоційний стан як поганий. Такі показники пов'язані, на нашу думку, не

стільки з особливостями цього вікового періоду, скільки з незадовільними соціально-економічними умовами життя.

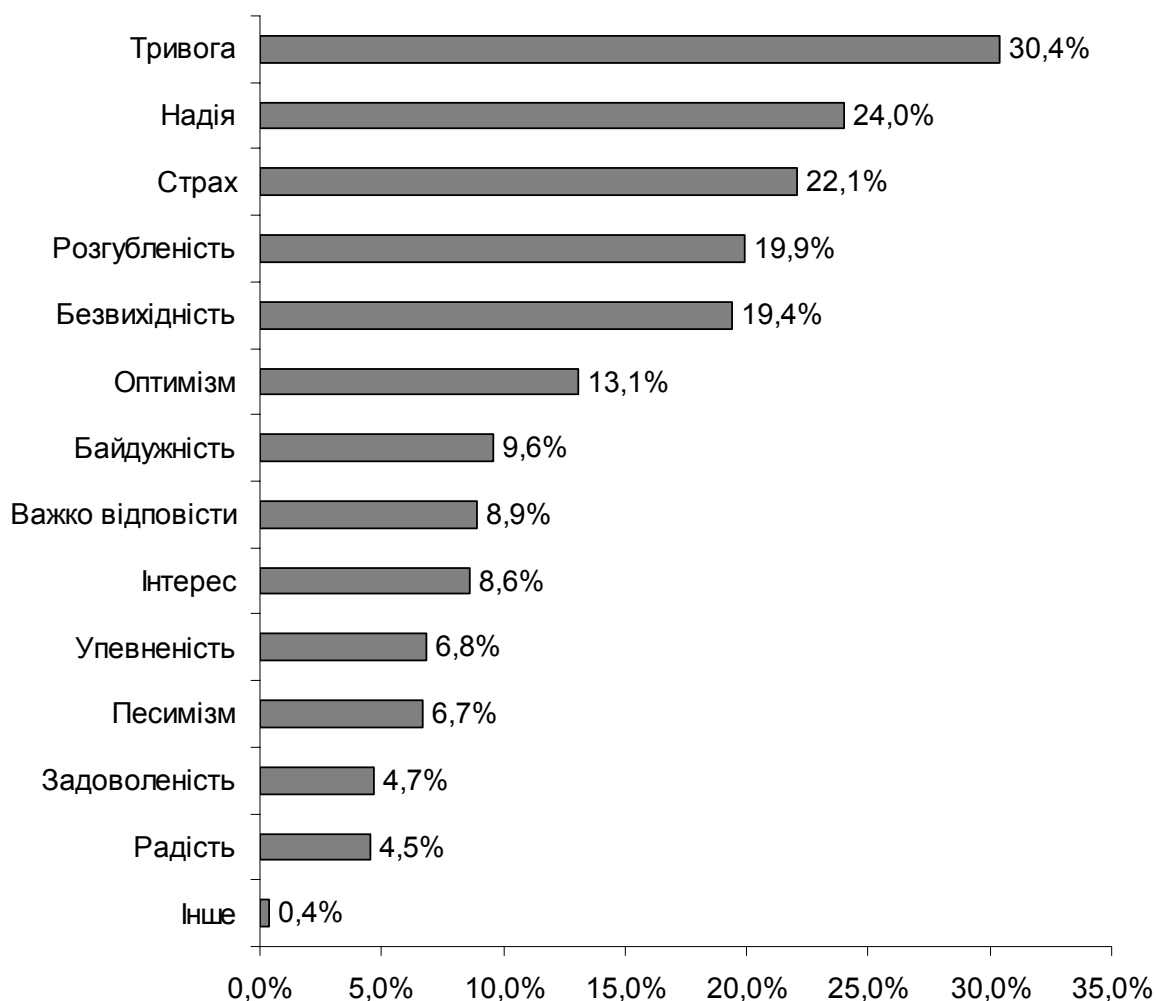

Рис. 3. Емоції й почуття людей похилого віку, що домінують (можна було обрати декілька варіантів)

Результати дослідження змістових особливостей емоційних переживань людей похилого віку дають змогу зробити деякі висновки. По-перше, у структурі емоційної сфери переважають негативні емоційні стани й почуття (тривога, страх, розгубленість, безвихідність). По-друге, виявлено високі показники таких емоцій, як тривога і страх, які відображають посилення в суспільстві впливу соціальних страхів, які є реакцією індивідів і груп не тільки на негативні, а й на позитивні зміни, як на мікро-, так і на макросоціальному рівні, оскільки є результатом мінливості, яка підриває нормальний розвиток суспільства, вносить дезорієнтацію та ускладнює адаптаційні процеси, викликаючи шок, стрес, депресію, апатію й інші деструктивні реакції. По-третє, високий показник такої емоції, як надія, що

виступає як мобілізаційний фактор посилення адаптаційного потенціалу людей похилого віку в сучасному українському суспільстві.

У суспільстві існують усталені роками форми й методи соціальної роботи з людьми похилого віку. Зокрема, умовно їх можна поділити на такі групи: 1) матеріальне забезпечення, яке включає пенсії та грошову допомогу; 2) натуральна підтримка у вигляді продуктів харчування, палива, медикаментів, засобів гігієни, організації гарячого харчування тощо; 3) покращення соціальних умов завдяки наданню соціальних послуг удома та в стаціонарних установах; 4) психолого-соціальна підтримка у вигляді консультацій різного характеру, організації культурного дозвілля тощо.

Динаміка розвитку сфери надання соціальних послуг запускає до дії механізми покращення якості життя людей похилого віку, а з ними й появу нових дефініцій, термінів, понять, що відтворюють інноваційну практику, становлять сутність інноваційного потенціалу соціальної роботи, розкривають тенденції до змін. Як такі основні інноваційні напрями соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери) можна виділи: 1) соціально-психологічне консультування й тренінг; 2) надання культурно-освітніх послуг (зокрема «Університет третього віку»); 3) соціальна робота в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

1. Найбільш поширеним є соціально-психологічне консультування, методологія якого залежить від застосування методів тієї чи іншої наукової школи в практичній психології (психодинамічний, поведінковий, когнітивний, гуманістичний напрями тощо). Але в соціальній роботі з людьми похилого віку, на думку Х. Порсевої, основними компонентами концепції консультування є такі: 1) селекція (пошук певних складових, які були присутні в житті людини протягом життя й втрачені з віком); 2) оптимізація (пошук резервних можливостей літньої людини); 3) компенсація (полягає у створенні факторів, які б компенсували вікову обмеженість у пристосування до процесу старіння) [7, с. 127]. Консультування може здійснюватися на різних рівнях: сімейне консультування, індивідуальне консультування, професійне консультування тощо. Різні види консультування допомагають розвивати в літніх людей здатність більш адекватно та повно сприймати себе та інших, змінювати й робити більш гнучкою систему внутрішньо-особистісних переживань і міжособистісних відносин. Ще одним методом для покращання міжособистісних стосунків і емоційного стану літніх людей може бути тренінг, як активний і дієвий соціально-психологічний вплив, спрямований на зняття наслідків різноманітних психотравмуючих ситуацій, міжособистісної напруги, поліпшення навичок спілкування, формування особистісних передумов для допомоги в адаптації тощо.

2. Проблема самореалізації в старості є не тільки науково актуальною, а й життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймають як вік втрат, туги й самотності. У зв'язку із цим відбувається постійний по-

шук нових форм, методів і технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога ефективнішого вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією з новітніх форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції осіб літнього віку. Як зазначає В. Савельчук, освіта літніх людей визначається, по-перше, як засіб соціального захисту і психологічної стабільності; по-друге, як спосіб інтеграції в комунікативний і культурний простір; по-третє, як активна діяльність, спрямована на самореалізацію особистості [8, с. 96]. А основний її зміст відображається через реалізацію таких функцій [7, с. 79]: 1) просвітницьку (задоволення освітніх потреб людей похилого віку); 2) інформаційну, спрямовану на розширення інформаційного простору; 3) адаптивну, сутність якої полягає в освоєнні нових соціальних ролей і адаптації в глобалізованому соціумі; 4) комунікативну, яка сприяє задоволенню потреби людей у безпосередніх міжособистісних контактах; 5) реабілітаційну, яка сприяє подоланню психологічних і фізичних бар'єрів, що виникають у житті людей похилого віку; 6) терапевтичну, спрямовану на корекцію емоційно-психологічних станів літніх людей; 7) соціозахисну як таку, що допоможе забезпечити певним чином соціальну підтримку у вирішенні життєвих проблем. Отже, організація освіти людей похилого віку виступає як інноваційна форма соціальної роботи, спрямована на адаптацію, реабілітацію та інтеграцію в умовах переживання вікової кризи старіння й впливу факторів суспільної нестабільності.

3. Ще однією інноваційною формою соціальної роботи з людьми похилого віку є робота в громаді. Більшість зарубіжних фахівців із соціальної роботи в громаді наголошують на тому, що її основне завдання полягає в ініціації можливостей і здатності членів громади до самоорганізації в задоволенні власних потреб та інтересів. Так, А. Твелвтріз вважає, що робота в громаді являє собою процес допомоги з боку професійних соціальних працівників в організації спільних дій членів громади, метою яких є поліпшення умов соціального життя [14, с. 57].

Беручи до уваги те, що особливість соціальної роботи в громаді полягає в активізації членів громади до участі у вирішенні власних проблем, необхідною її складовою є розвиток та стимулювання ініціатив членів громади. Так, І. Зверева зазначає, що головне в роботі з людьми похилого віку – це залучення їх до «соціальної самодіяльності», яка багато в чому може розв'язати їхні проблеми. Така «самодіяльність» здійснюється на базі розроблення відповідних програм [3, с. 341]. Як основні цілі таких програм І. Зверева визначає: 1) надання людям похилого віку можливості принести користь іншим членам громади; 2) організація груп взаємодопомоги з людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм ровесникам; 3) використання досвіду й знань людей похилого віку для надання допомо-

ги соціальним органам, дитячим садкам, школам, адміністративним структурам шляхом консультацій [3, с. 342].

Висновки. Отже, домінування певного емоційного симптомокомплексу відображає особливості ставлення людей похилого віку до себе, інших, життя й смерті; можливості їхньої адаптації до нових соціально-психологічних умов існування; творчого самовираження та самореалізації, а можливі емоційні проблеми й порушення людей похилого віку виступають предметом діяльності соціального працівника.

Як такі основні напрями соціальної роботи з людьми похилого віку (зокрема з проблемами й порушеннями емоційної сфери) можна виділити: 1) надання психологічних послуг (консультування і тренінг); 2) надання культурно-освітніх послуг; 3) соціальну роботу в громаді (створення груп взаємодопомоги на рівні громади).

Пріоритетним напрямом подальших досліджень можна визначити соціальне партнерство закладів соціального обслуговування літніх людей і громадських організацій на рівні територіальної громади.

Список використаної літератури

1. Базалук О. А. Философия образования в свете новой космологической концепции : учебник / О. А. Базалук. – Киев : Кондор, 2010. – 458 с.
2. Галіяш Н. Б. Характеристика основних соціальних проблем людей похилого віку / Н. Б. Галіяш // Медсестринство. – 2012. – № 1. – С. 17–19.
3. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні / І. Д. Зверева – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект / А. Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 992 с.
6. Михальська С. А. Психологічні особливості людей похилого віку / С. А. Михальська // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 425–434.
7. Порсева Х. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Порсева Христина Олегівна ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 240 с.
8. Савельчук І. Б. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості впровадження / І. Б. Савельчук // Young Scientist. – 2015. – № 2 (17). – С. 95–98.
9. Сіляєва В. І. Жіноча самотність як психологічна проблема / В. І. Сіляєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 4. – С. 33–35.
10. Соціально-педагогічна діяльність в умовах трансформації суспільства: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / С. П. Архипова, Т. М. Десятов, І. І. Курляк, Л. І. Міщик, Г. Я. Майборода та ін. ; за заг. ред. С. П. Архипової. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2014. – 235 с.
11. Харламенкова Н. Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека / Н. Е. Харламенкова, И. В. Бабанова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 21–28.

12. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учебное пособие / Е. И. Холостова. – 2-е изд. – Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – 296 с.
13. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи / В. М. Шахрай. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
14. Twelvetrees A. Community Work / Twelvetrees A. – London : Macmillan, 1991. – 567 p.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017.

Мещан И. В. Эмоциональные проблемы пожилых людей как предмет социальной работы: региональный аспект

Социальная работа с людьми преклонных лет должна создавать условия для того, чтобы эта категория населения смогла удовлетворить свои потребности на физиологическом, психологическом и социальном уровнях. В статье приведены результаты социологического опроса среди лиц преклонных лет в новообразованных объединенных территориальных общинах Запорожской области с целью выявления общего уровня удовлетворенности жизнью и оценки эмоционально-психологического состояния людей преклонных лет. Охарактеризованы особенности таких направлений социальной работы с людьми преклонных лет (в частности с проблемами и нарушениями эмоциональной сферы): 1) социально-психологическое консультирование и тренинг; 2) предоставление культурно-просветительных услуг (в частности «Университет третьего возраста»); 3) социальная работа в обществе (создание групп взаимопомощи на уровне общества).

Ключевые слова: люди преклонного возраста, эмоциональная сфера личности, социальная работа, социально-психологическое консультирование, образование пожилых людей, социальная работа в общине.

Meshchan I. V. Emotional Problems of the Elderly as a Matter of Social Work: a Regional Aspect

Social work with people years old must create terms in order that this category of population was able to satisfy the necessities on physiology, psychological and social levels. In January, 2017 by an author jointly with Department of social defense of the Zaporizhzhya regional soviet the social psychological questioning was conducted among persons years old from 65 years in the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area (n=2800) with the aim of exposure of general level of satisfaction by life and estimations of the emotionally-psychological state of people years old. In the article results over of the sociological questioning are brought among persons years old in the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area with the aim of exposure of general level of satisfaction by life and estimations of the emotionally-psychological state of people years old. Coming from the results of research, half of the polled people years old have a low enough level of satisfaction of life, thus 30% respondents were not defined the position. 29% the polled is estimated by an emotional eigenstate as bad. Such indexes are constrained, to our opinion not so much with the features of this age-old period, how with the unsatisfactory socio-economic terms of life.

The results of research of semantic features of the emotional experiencing of people years old allowed to do some conclusions. At first, the negative emotional states and feelings (alarm, fear, confusion, hopelessness) prevail in the structure of emotional sphere. Secondly, the high indexes of such emotions are educed as an alarm and fear, which represent strengthening in society of influence of social fears which are the reaction of individuals and groups not only on negative but also on positive changes, both on micro- and at macrosocial level, as is the result of changeability, which undermines normal development of society,

brings in disorientation and complicates adaptation processes, causing shock, stress, depression, apathy and other destructive reactions. And, third, high index of such emotion as hope which comes forward as a mobilizational factor of strengthening of adaptation potential of people is years old in modern Ukrainian society.

In society, there are withstand years forms and methods of social work with people years old. In particular, conditionally they can be divided into such groups: a 1) material providing which includes pensions and manual; 2) natural support as foods of feed, fuel, medicine, facilities of hygiene, organization of hot feed and others like that; 3) improvements of social terms due to the grant of social services at home and in stationary establishments; 4) psycho-social support as consultations of different character, organization of cultural leisure and others like that. It should be noted that the dynamics of development of sphere of grant of social services starts to the action the mechanisms of improvement of quality of life of people years old, and with them and appearance of new definitions, terms, concepts, which recreate innovative practice, present essence of innovative potential of social work, expose tendencies to the changes. The features of such social work assignments are described with people years old (in particular with problems and violations of emotional sphere): a 1) socialpsychological advising and training; 2) grants of cultural and educational services (in particular «University of the third age»); 3) social work in society (creation of groups of mutual help is at the level of society).

Key words: *emotional sphere of personality, social work, social and psychological counseling, education, the elderly, social work in society.*

УДК 316.74:028

МУЦ ЛУАЙ ФАЙСАЛ

ЧИТАННЯ У ПРОЦЕСАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті відзначено важливу роль читання в процесах соціалізації та професіоналізації особистості, зокрема іноземних студентів. Наголошено на тому, що останнім часом до послуг бібліотек з метою отримання інформації за фахом вони звертають значно рідше, ніж до інтернет-джерел. Більшість опитаних респондентів віддає перевагу науковій літературі, щоб ґрунтовніше вивчити проблеми, що цікавлять.

Ключові слова: соціалізація, професіоналізація, читання, іноземні студенти.

Поняття “соціологізація” уведено в науковий обіг наприкінці ХІХ ст. американським соціологом Ф. Гідденсом на позначення процесу розвитку соціальної природи людини [2, с. 79]. Автори навчального посібника із соціології В. Вербець, О. Субот, Т. Христюк зазначають, що термін “соціалізація” запровадив у середині ХІХ ст. французький соціолог Габріель Тард для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії [1]. На сьогодні це поняття є ґрунтовно дослідженим як у зарубіжній, так і українській соціології. Значний внесок у розвиток теорії соціалізації належить таким науковцям, як Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс, Г. Тард та ін. В Україні проблеми соціологізації особистості вивчають В. Вербець, М. Лукашевич, Н. Лавриненко, М. Москаленко, С. Савченко, О. Субот, Т. Христюк та ін. Загальнотеоретичні та методологічні основи системи професіоналізації розробляли В. А. Козаков, І. Л. Лернер, М. Д. Ярмаченко та ін.

Читання відіграє важливу роль у процесах соціалізації та професіоналізації особистості, зокрема іноземних студентів. Воно дає необхідний обсяг знань, умінь та навичок, який визначає характеристики особистості, що забезпечують їй певне місце в суспільстві, і водночас є частиною певної соціальної ролі, зумовленої відповідним соціальним статусом. У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять публікації Н. Чигриної із соціології читання, яка наголошує, що “саме на функціональне (спеціальне, професійне) читання як засіб підготовки молоді до життя та професії суспільством покладається все більше надій. Воно все частіше розуміється як основна складова культурної, освітньої та соціально-комунікативної підготовки молоді саме в рамках інституту освіти” [6, с. 151].

Мета статті – розкрити місце читання в процесах соціалізації та професіоналізації іноземних студентів на прикладі запорізьких ВНЗ.

Згідно з “Енциклопедією для фахівців соціальної сфери”, суть соціалізації полягає в тому, що це “процес і результат розвитку та самозміни

людини під час набуття нею соціального досвіду” [2, с. 79]. Існує певна система інститутів соціалізації: освіта й виховання, сім’я, школа, вищі навчальні заклади, неформальні об’єднання тощо. В. Вербець, О. Субот, Т. Христюк, зокрема, відзначають особливу роль освіти в цьому процесі: “Освіта – це цілісна самостійна система, що має інституціолізований характер. Це не просто діяльність з навчання і виховання, а особлива організована, структуралізована, ролева діяльність, що опирається на спеціальні установи, регульована спеціальними нормами. Освіта інтегрує різні види навчальної діяльності, її зміст, суб’єктів в єдину соціальну систему, орієнтуючи їх на соціальне замовлення, на соціокультурні потреби суспільства” [1]. Науковці наголошують, що найважливішим чинником, який впливає на процес соціалізації студентської молоді, є навчальна діяльність. Навчальний процес охоплює й соціально-психологічний компонент, що відтворює характер відносин у студентській групі. Цей компонент навчальної діяльності студентів має такі складові: проблеми адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ; особливості створення позитивного соціально-психологічного клімату у студентській групі; особливості налагодження стосунків студентів і викладачів; проблеми міжособистісних конфліктів.

Щодо ролі вищих навчальних закладів Н. Чигириня слушно зауважує: “Інститут освіти повинен виробити у кожного, хто включається до його діяльності, уміння повною мірою користуватися механізмами безперервної «самосоціалізації» й «самопрофесіоналізації», володіння якими допомагатиме орієнтуватися у соціально-комунікативному та культурному просторі, підтримувати або цільовим чином коригувати свій статус. До цих механізмів повною мірою належить читання, за допомогою якого переважна більшість людей інтеріоризує так зване спеціалізоване знання. Але поруч із «кристалізованим» знанням у вигляді когнітивних конструктів через читання вона інтеріоризує також операційні навички роботи з інформацією як такою” [6, с. 150]. Авторка наголошує, і ми з неї цілком погоджуємося, що входження до самодостатньої професійної спільноти без оволодіння професійними знаннями, мовою, уміннями та навичками неможливо, але для цього замало самого лише спілкування з викладачем чи наставником. Ситуація ускладнюється у зв’язку з постійним скороченням аудиторних годин для вивчення дисциплін у ВНЗ як у загальнонауковому і гуманітарному сегменті, так і в сегменті спеціалізовано-професійному.

Відомі соціологи радянських часів М. Х. Тітма та Е. А. Саар тлумачили соціологізацію як інтеграцію молоді генерції в суспільне життя, що набуває стабільного стану в тих чи тих сферах життя суспільства [5]. Пізніше М. Х. Тітма наголошував на некоректності роз’єднання соціалізації та професіоналізації. З таким підходом погоджується українська вчена Н. Чигириня, “оскільки на рівні повсякденних соціальних практик і, зрозуміло, повсякденних соціальних комунікацій, розуміння соціалізації як про-

цесу засвоєння якогось абстрактного соціального досвіду не є доречним” [6, с. 143]. Складність класифікації соціальних та професійних орієнтацій зумовлена перехрещенням соціальних і професійних мотивів у життєвих планах студентів. На більш ранніх етапах формування цих планів переважають орієнтації загальнішого соціального плану, з ідеально сформованою спрямованістю, згодом на перше місце виходять професійні орієнтації, які однозначно закріплюються в молоді, яка працює.

Як ми вже зазначали в попередніх дослідженнях [3], іноземні студенти у вітчизняних ВНЗ є представниками двох типів культур: індивідуалістичної й колективістської. Студентський вік є періодом, що має найбільше значення для формування особистості й професіонала. Молоді особи, відчуваючи потребу бути успішними в суспільстві, шукають способи досягнення максимального успіху. Іноземні студенти також реалізують такі практики. Головною особливістю та, по суті, призначенням соціалізації молоді є зниження соціально-психологічних особливостей, соціального статусу й зміна рольових функцій і соціокультурної поведінки відповідно до загальноприйнятих у суспільстві правил. Через соціалізацію суспільство формує з молоді суб'єктів, подібних до інших, які живуть і діють як елементи саме цього співтовариства, що мають його ознаки й володіють його досвідом, є відповідальними та забезпечують власне збереження й виживання як членів цього суспільства та самого суспільства як свого другого, колективного Я. При цьому неминучі й певні “перегини”, коли суспільство намагається усереднити тих, кого усереднювати не треба взагалі або усереднити неможливо (насамперед, ідеться про іноземних студентів). Зазначене також дає змогу констатувати, що для іноземних студентів не потрібна повна соціалізація, яка переважно не знайде застосування після повернення студента на Батьківщину. Так, у Запорізькому медичному університеті для іноземних студентів є можливість здобути освіту в групах з англійською мовою навчання. Це переважно студенти з Індії та Нігерії. Вони вчаться виключно англійською, спілкуються виключно англійською, а відтак, читають теж переважно англійською.

Розглядаючи соціалізацію, варто окремо згадати про статус. Будучи складним поняттям, статус включає і стан індивіда в суспільстві в складі певної соціальної групи, і низку складових, що визначають особливості набору статусно-рольових функцій кожної людини. З-поміж них Н. Чигрина виділяє такі: “*професійний статус*, зміст якого залежить, з одного боку, від престижу цієї професії в суспільстві, а з іншого – від міри опанування індивідом знаннями, уміннями і навичками у сфері даної професії, а також *особистий статус*, дещо спрощене тлумачення якого визначає його як своєрідну «вагу» індивіда в малих групах” [6, с. 143].

У соціології виділяють різні види соціального статусу, однак майже всі дослідники цієї проблеми вважають, що в статусному наборі існує так

званий головний статус, тобто найбільш характерна для цього індивіда сукупність образів-ідентифікаторів, за якими він сам себе ідентифікує або за яким його ідентифікують інші люди. Головний статус визначає стиль, спосіб життя, коло знайомих, манеру поведінки. Для представників сучасного суспільства цей статус найчастіше пов'язаний з професійною діяльністю. Соціальний статус окреслює місце індивіда в соціальній структурі групи або суспільства, пов'язаний з певними правами і обов'язками людини.

У запорізьких ВНЗ навчається чимало іноземних студентів: Запорізький державний медичний університет – близько 2000 осіб, Запорізька державна інженерна академія – 220, Запорізький національний технічний університет – 95, Запорізький національний університет – близько 90, Класичний приватний університет – 25.

Усі вони записані в бібліотеці навчального закладу, у якому навчаються. Останнім часом, щоправда, до послуг бібліотек з метою отримання інформації за фахом вони звертають значно рідше, ніж до інтернет-джерел. Читають вони переважно рідною (англійською, французькою, арабською та іншими), англійською та російською мовами. Відзначимо, що серед обраних опитаними іноземними студентами варіантів відповідей майже не зустрічається українська мова.

За даними Л. Скокової, вивчають спеціальну літературу хоча б інколи 23% опитуваних (12% часто і 11% рідко) – за даними моніторингу 2000 р. [4]. За результатами нашого опитування, у якому взяли участь 400 іноземних студентів запорізьких ВНЗ на початку 2017 р., більшість з них рідко звертається до спеціальної літератури.

За результатами дослідження Н. Чигриної (2009 р.), одним із чинників, які впливають на можливість молоді на рівних спілкуватися з колегами та виробничниками, є професійне читання: питома вага таких відповідей становить 19,5%, тоді як “чинник викладача”, який постійно виділяють педагоги, не перевищує 12%. З-поміж опитаних студентів запорізьких ВНЗ у 2017 р. більшість на перше місце поставили такий чинник, як спілкування з викладачем (43%), на другому місці – спілкування з фахівцями-практиками (31%).

Читання дає змогу задовольнити потреби в інформації за напрямом роботи майбутнього фахівця, а саме в науковій, методичній, довідковій, виникнення потреб культурно-світоглядного характеру, задоволення яких зумовлює підвищення загального культурно-освітнього рівня майбутніх спеціалістів, стимулює творчу активність, включаючи інформаційну, допомагає розрізнити й обирати канали отримання інформації (табл. 1).

Таблиця 1

Потреба в літературі іноземних студентів запорізьких ВНЗ

Потреба	% відповідей
У науковій літературі, щоб ґрунтовніше вивчити проблеми, що цікавлять	47
У довідковій літературі для отримання оперативної інформації	21
У методичній літературі для розвитку вмінь і навичок фахівця	9
У навчальній літературі з дисциплін	5
У художній літературі для задоволення духовних запитів	5
Не роблю відмінностей між цими видами літератури	13

Відповідаючи на запитання про останню прочитану книгу, більшість студентів вказали підручник з анатомії та твори Віктора Гюґо. Відзначимо, що з-поміж відповідей на запитання про прочитану книгу за останній рік, яка найбільше вразила, є твори Тараса Шевченка. Це свідчить про наявність інтересу іноземних студентів до культури тієї країни, у якій вони тимчасово мешкають.

Висновки. Читання відіграє важливу роль у процесах соціалізації та професіоналізації особистості, зокрема іноземних студентів. У запорізьких ВНЗ навчається чимало іноземних студентів. Усі вони записані в бібліотеці навчального закладу, у якому навчаються. Останнім часом, щоправда, до послуг бібліотек з метою отримання інформації за фахом вони звертають значно рідше, ніж до інтернет-джерел. Більшість опитаних респондентів віддає перевагу науковій літературі, щоб ґрунтовніше вивчити проблеми, що цікавлять.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні місця читання в соціалізації та професіоналізації іноземних студентів на прикладі інших регіонів України.

Список використаної літератури

1. Вербець В. Соціологія : навч. посіб. / В. Вербець, О. Субот, Т. Христюк. – Київ : КОНДОР, 2009. – 550 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
3. Мохаммад Л. Ф. Соціокультурні чинники соціалізації іноземних студентів (на матеріалах ВНЗ Запоріжжя) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Мохаммад Луай Файсал. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
4. Скокова Л. Г. Соціокультурні ідентифікації та практики у сфері читання / Л. Г. Скокова // Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. О. Ручки. – Київ, 2002. – С. 268–281.
5. Титма М. Х. Молодое поколение / М. Х. Титма, Э. А. Саар. – Москва : Мысль, 1986. – 255 с.
6. Чигрина Н. В. Соціально-комунікативні функції читання : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Наталія Вікторівна Чигрина. – Запоріжжя, 2010. – 247 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017.

Муц Л. Ф. Чтение в процессах социализации и профессионализации иностранных студентов

В статье отмечена важная роль чтения в процессах социализации и профессионализации личности, в том числе иностранных студентов. Отмечено, что в последнее время к услугам библиотек с целью получения информации по специальности они обращают внимание значительно реже, чем к интернет-источникам. Большинство опрошенных респондентов отдает предпочтение научной литературе, чтобы основательнее изучить интересующие проблемы.

Ключевые слова: социализация, профессионализация, чтение, иностранные студенты.

Muc L. F. Reading in the process of socialization and professionalization of foreign students

The article defines the important role of reading in the processes of socialization and professionalization of a person, of foreign students in particular.

It is impossible to join the self-sufficient professional community without acquiring professional knowledge, language, skills and abilities, and for this it is not enough to communicate with the teacher or tutor only. The situation becomes more complicated due to the constant reduction of class hours for courses of study at universities both in the general scientific and humanitarian segment, as well as in the specialized professional segment.

Zaporizhzhia universities number many foreign students. The Zaporizhzhya State Medical University counts about 2 000 persons, the Zaporizhzhya State Engineering Academy – 220, the Zaporizhzhya National Technical University – 95, the Zaporizhzhya National University – about 90, the Classic Private University – 25.

All students are registered in the library of the educational institution, in which they study. However, recently they use libraries services to obtain information on the specialty much less than Internet sources. This variant of the answer was chosen by the majority of surveyed foreign students.

Reading allows to meet information needs in the field of work of a future specialist, namely the need in scientific, methodical, reference literature, the need of cultural and world-view nature, the satisfaction of which causes the increase of general cultural and educational level of future specialists; stimulates creative activity, including information one; helps distinguish and choose channels for information gaining. The surveyed students in the first place noted the need for reading of scientific literature to thoroughly examine the issues that interest them.

Prospects for future research consist in examination of the place of reading in socialization and professionalization of foreign students on the example of other regions of Ukraine.

Key words: socialization, professionalization, reading, foreign students.

УДК 316.277

O. ORLOVA, A. SURMINA

FORMING THE CATEGORY OF DAILY AND EVENT IN MODERN THEATER OF SOCIOLOGY

The article analyzes the current approaches to the definition of the sociological categories of content daily and event. We consider the views of representatives of the modern phenomenological sociology to the problem and offers the author's approach is to relate these categories of analysis through the prism of technology components of contemporary culture.

Key words: *daily, event, phenomenological sociology, event-discrete, become routine life event-articulation.*

Ordinary reality somehow forces people to follow the existing structures of social order, which, of course, cannot fail to form in people certain culturally determined both protest and relaxation patterns of behavior related to their objective need to search for optimal forms to facilitate the burden of everyday communications and the coercive pressure of everyday life routine.

Human notions of everyday life as a specific ontological equality are the main source of mass perception by people of everyday life as a depressing life routine. It is significant that even in many modern objectivist sociological theories – not functionalize and poststructuralism – the theme of «routinization» of social life is defined as one of the priorities in modern sociological knowledge. Therefore, the study of such a phenomenon is one of the promising areas of sociological theoretical research.

In modern sociological literature, one can find various approaches to understanding the phenomenon of everyday life and treating the notion of «everyday life.» So, in the most general sense, the word «everyday» simply expresses the realities of the empirical life of people. It should be noted that phenomenological sociology has formed a slightly different approach to understanding the phenomenon of everyday life.

Speaking about everyday life, taken in this empirical sense, it is not difficult to form an idea that everyday life is realized in certain space-time coordinates, that is, it is a topological and temporal experience of the joint being of people, where time flows in one direction, and space has three changes. In everyday human experience, empirical life is perceived as a perishable life, transitory existence, the performance of bodily sensations, emotional experiences and various sufferings inherent in, conditionally speaking, both the body and the soul. Thus, everyday life is a place of trials and punishments, suffering and sorrow.

It is characteristic that the sociologists of the phenomenological orientation (P. Berger, M. Weber, I. Hoffmann, T. Luckman, A. Schultz and others)

others) viewed everyday life as a special standardized and standardized cut of empirical life, as a world of rules, cycles, and stereotypes.

The analysis of the positions of representatives of phenomenological sociology allows us to optimize the modern vision of the categories of everyday life and events, to determine the nature of their interaction in public practice and to highlight the characteristic features of their influence on the social life of the subjects, and therefore is necessary from the point of view of studying the phenomenon of modern culture.

The substantial initial assumption of the general philosophical and theoretical and methodological position of the sociologists of the phenomenological school was the idea that people are able to achieve their goals and reproduce their lives every day thanks to the presence of stereotyped, event discreteness and repeatability of generally understood behavioral cycles involving people who are firmly aware of their own «Roles».

It is noteworthy that M. Weber in his work «On some categories of comprehending sociology» [1] emphasizes that such stereotyped, event discreteness and recurrence of habitual behavioral acts is the most important condition for «living» a person in the social world. M. Weber believes that social everyday life itself is formed on the basis of informal «common actions» that form the basic foundations of collective unity of people and provide an unproblematic perception of the meaning of interactions and communications dominating in a particular society.

M. Weber was convinced that such general actions form the initial basis of the collective life of people. Therefore, as a kind of axiom of sociological analysis, he proclaims the following assumption: «There are complexes of common actions that, without any purposefully agreed upon joint agreement of institutions, nevertheless, first, are of such a nature that such institutions exist; Secondly, their specific character is to a certain extent due to the kind of semantic attribution of each individual» [1, p. 322].

In the works of another prominent representative of the phenomenological sociology of A. Schultz there is a detailed argumentation of the position according to which the diverse realities of the everyday existence of people constitute a social reality, the study of which is the main task of the social sciences. «The primary goal of the social sciences,» stresses A. Schultz, «emphasizes, is the achievement of organized knowledge of social reality. Under the notion of «social reality» I tend to understand the total sum of objects and events in the sociocultural world as they are perceived in the experience of everyday thinking of people living everyday life among other people, connected with them by a multitude of relationships and interactions» [2, p. 55].

An important feature of everyday life, according to A. Schultz, expresses the fact that everyday life is perceived by people as a sphere of concerted actions, a behavior where everyone is connected to each other and interprets the

world together. Thus, everyday life not only connects people and stereotyped their world, but also affirms their fundamental ontological equality.

E. Giddens in the work «The organization of society» points to the process of routinization as an important component of everyday life, which helps minimize the stresses resulting from various interactions between people. «Routine is the psychological mechanisms of which minimize the sources of subconscious anxiety, is the dominant form of everyday social activity» [3, p. 385].

At the same time, it is obviously important to take into account the fact that the very process of excessive routinization of everyday life can give rise to extremely contradictory phenomena of social life and can be a destructive factor of human activity.

According to the Ukrainian scientist N. Khamitov, the maximum concentration of everyday life in the activities of modern people is always experienced by him as melancholy. It is in being in a melancholy; a person does not feel the fullness of life, experiences, feels its colorlessness and senselessness. «Everyday life is can be defined as a world in which addictions constantly become a habit, thus destroying the fullness of life» [4, p. 33].

In the perspective of such perception, everyday life is a reality where we cannot act as absolutely free monads and absolutely unique individuals. Moreover, the stereotyped nature of everyday life is often intrusive and violent.

In this connection, it is important to pay attention to the fact that many modern scientists in their works seek to develop the well-known position of A. Schultz, who identified everyday life with the waking state and the waking alert of people. Recall that, considering daily life as a «day-time consciousness,» A. Schultz opposes daily sleep as a night, vague state of the individual's life world.

And in this sense it is important to clarify some conceptual notions about the eventual make a structural model of people's social life.

It should be noted that, while setting the task of clarifying the basic ontological characteristics of the event structure of social reality, even with the simplest attempts to clarify the content of the concept of «event», we immediately encounter an interesting problem. In the common understanding, the semantic meaning of the concept «event» can be defined as «what has taken place, something important».

However, by making the assumption that social reality can be defined as a set of events relating not only to the past tense, but also to the present and future tense, we find the position of a serious conceptual uncertainty of the term «event».

Turning to many serious domestic and foreign reference publications, it is easy to find that, unlike such concepts as «social reality», «social system», «society», «culture», «social interaction», «social structure», «Activity», «personality» and others, the term «event» as a sociological category, in fact, remains

remains outside the attention of modern researchers. The semantic content and ontological characteristics of the given concept are unclear.

This situation, in all likelihood, can be explained by the presence of real difficulties. First, the complexity of the sociological order, since any event can be regarded as a social fact, having a complex (and requiring a correct identification) combination of structural and procedural parameters. Secondly, the complexities of the socio-psychological order, since any event is always associated with different motives and certain patterns of behavior of various social actors of the event. Third, the difficulties of isolating and analyzing the factors of the constructivist plan, since any event can be understood as the result of purposeful constructive efforts of people to transform various circumstances of their life activity.

At the same time, it is important to take special account of the directions, nature, forms of people's active efforts, as well as the extent of the influences and consequences of these efforts for society as a whole, since the events themselves can be both stabilization factors of social life and factors of significant social changes.

Explaining the specifics of the sociological approach to the study of the event parameters of social reality, we should support the position of V. Sudakov [5], N. Soboleva [6] and T. Galiuk [7], who believe that this specificity manifests itself in the general disciplinary strategic orientation of sociology as a science Identification and analysis of the interconnection and interdependence of the structural and procedural parameters of the event as a significant component and phenomenon of public life.

At the same time, reviewing the historical and sociological context of the development of world sociological thought, it is easy to see that most representatives of various classical schools of theoretical sociology also did not consider the study of the semantic characteristics of the concept of «event» an actual problem worthy of analysis. Note that the interpretation of this term is absent in most domestic and foreign encyclopedias and dictionaries. And yet, in some reference publications, the term «event» gets a certain conceptual interpretation and explanation. However, such interpretations and explanations, as a rule, are either very brief, or very vague.

In fact, the only sociological definition of the term «event» was found in the «Russian Sociological Encyclopedia», in which, unfortunately, there is no necessary commentary in such cases, but only a brief definition: «An event is an event, an important phenomenon that occurred In public or in private life» [8, p. 473].

V. Birpichev, the author of the dictionary «Organization and self-organization of social systems», suggests a similar definition, supplemented by some important explanations: «An event is a significant phenomenon, a fact of public, state or private life, a particularly significant incident (political, histori-

historical, international, Event of cultural life); An incident that came true (V. Dal); Coexistence with being; «Being together with others» (M. Heidegger).

According to M. Heidegger, time and being merge into an event. Being is the destiny of man, if only man is destined to return to his own being. Maybe this will be an event? An event is as a like insight, insight? Thus, «a person who is being realized belongs to an event,» «an event comes true» [9, p. 174].

Despite some brevity and semantic uncertainty of the two definitions given by us, we will analyze their content in more detail, thus focusing on some significant rational aspects.

First, the presented definitions emphasize the importance of taking into account the fact of its factuality when analyzing the phenomenon of an event. The factuality of events means that events occur in a certain way, they happen.

Secondly, the indication in both definitions of an event as an «important phenomenon» or «a significant phenomenon» underlines a certain integrative potential of the event, since the event can be represented as a specific effective form of joint activity and joint being of people.

Thirdly, the authors of the definitions point to the «ability» of events to influence in a special way not only the activity, but also the destinies of people, which necessitates taking into account specific worldview characteristics that relate more to the field of philosophical metaphysics and anthropology.

Taking into account the characteristics we have outlined, we can conclude that the sociological study of the phenomenon of the event as a whole is based on conceptual assumptions and assumptions that any event is characterized by specific structural features and characteristics, as well as specific procedural parameters.

Therefore, once again stressing and pointing out the importance of taking into account and analyzing the procedural characteristics of the event, we consider it important to pay attention to the following arguments.

First, social life itself can be represented as a consistent connection and system of events taking place in the economic, political and spiritual life of society. In this sense, as V. Sudakov rightly points out, one can speak about the specific eventual process of social life [5, p. 89].

Secondly, it is necessary to take into account the various factors that determine the dynamics of the development of an event, the discrete status and qualitative boundaries of the event, that is, its beginning and end, the nature of communications between social actors as participants in the event. Precisely because any event combines both dynamic and discrete parameters, objectively poses an important problem for sociology – identifying the content of an event and interpreting its meaning.

According to M. Heidegger, time and being merge into an event. Being is the destiny of man, if only man is destined to return to his own being. Maybe this will be an event? An event is like as a like insight, insight? Thus, «a person who is being realized belongs to an event,» «an event comes true» [9, p. 174].

Despite some brevity and semantic uncertainty of the two definitions given by us, we will analyze their content in more detail, thus focusing on some significant rational aspects.

First, the presented definitions emphasize the importance of taking into account the fact of its factuality when analyzing the phenomenon of an event. The factuality of events means that events occur in a certain way, they happen.

Secondly, the indication in both definitions of an event as an «important phenomenon» or «a significant phenomenon» underlines a certain integrative potential of the event, since the event can be represented as a specific effective form of joint activity and joint being of people.

Thirdly, the authors of the definitions point to the «ability» of events to influence in a special way not only the activity, but also the destinies of people, which necessitates taking into account specific worldview characteristics that relate more to the field of philosophical metaphysics and anthropology.

Taking into account the characteristics we have outlined, we can conclude that the sociological study of the phenomenon of the event as a whole is based on conceptual assumptions and assumptions that any event is characterized by specific structural features and characteristics, as well as specific procedural parameters.

Therefore, once again stressing and pointing out the importance of taking into account and analyzing the procedural characteristics of the event, we consider it important to pay attention to the following arguments.

First, social life itself can be represented as a consistent connection and system of events taking place in the economic, political and spiritual life of society. In this sense, as V. Sudakov rightly points out, one can speak about the specific eventual process of social life [5, p. 89].

Secondly, it is necessary to take into account the various factors that determine the dynamics of the development of an event, the discrete status and qualitative boundaries of the event, that is, its beginning and end, the nature of communications between social actors as participants in the event. Precisely because any event combines both dynamic and discrete parameters, objectively poses an important problem for sociology – identifying the content of an event and interpreting its meaning.

Список використаної літератури

1. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 345–546.
2. Шюц А. Формирование понятия и теории в социальных науках / А. Шюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. – Москва : РОСПЭН, 2004. – С. 51–68.
3. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структурации / Э. Гидденс. – Москва : Академический Проект, 2003. – 528 с.
4. Хамитов Н. В. Философия человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию / Н. В. Хамитов. – Киев : Основы, 1997. – 260 с.
5. Судаков В. И. Социологическое познание: современные тенденции и стимулы развития / В. И. Судаков. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1995. – 232 с.

6. Соболева Н. І. Соціологія суб'єктивної реальності / Н. І. Соболева – Київ : Інститут соціології НАН України, 2002. – 296 с.

7. Галюк Т. Л. Специальные события в теории и практике ПР-деятельности (факторы мотивации и организации) / Т. Л. Галюк. – Київ : МАУП, 2005. – 23 с.

8. Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. – Москва : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 672 с.

9. Кирпичев В. С. Организация и самоорганизация социальных систем : словарь / В. С. Кирпичев. – Москва : Изд-во РАГС, 2004. – 282 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2017.

Орлова О. І., Сурміна Г. Ю. Формування категорій «повсякденність» і «подієвість» у сучасній соціології театру

У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення соціологічного змісту категорій повсякденності й подієвості. Розглянуто погляди представників сучасної феноменологічної соціології на цю проблему й запропоновано авторський підхід до встановлення взаємозв'язку цих категорій крізь призму аналізу технологічних складових сучасної культури.

Ключові слова: повсякденність, подієвість, феноменологічна соціологія, подієва дискретність, рутинізація життя, подієве артикулювання.

Орлова О. И., Сурмина А. Ю. Формирование категорий «повседневность» и «событийности» в современной социологии театра

В статье анализируются современные подходы к определению социологического содержания категорий повседневности и событийности. Рассматриваются взгляды представителей современной феноменологической социологии на данную проблему, и предлагается авторский подход к установлению взаимосвязи данных категорий через призму анализа технологических составляющих современной культуры.

Ключевые слова: повседневность, событийность, феноменологическая социология, событийная дискретность, рутинизация жизни, событийная артикулированность.

УДК 316.33:22

В. А. ПОЛТОРАК

ЧИ Є СПЕЦИФІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЄЮ, ЩО СКЛАЛИСЯ СЬОГОДНІ, НЕСПОДІВАНИМИ?

У статті розглянуто важливу проблему, пов'язану з тим, яким чином відносини між Україною та Росією, що розвивалися впродовж двох десятиліть їх незалежного існування, стали сьогодні практично ворожими. Аналіз проведено на базі використання результатів незначної кількості досліджень з проблеми, які проводилися та дуже рідко оприлюднювалися. Згідно з ними, уже після першого десятиліття подібного співіснування відносини між країнами опитаними експертами та населенням оцінювалися як вкрай негативні, особливо російським керівництвом та населенням. Уже в той період активну інформаційну війну проти України практично почали російські ЗМІ. Зроблено висновок, що в подальшому необхідно з метою недопущення помилок в оцінюванні ситуації частіше проводити ґрунтовні дослідження й інформувати населення про їх результати. Це дасть змогу як керівництву країни, так і населенню бути готовими до будь-якого розвитку подій та розв'язання складних національних і політичних проблем, що виникають.

Ключові слова: політичні та національні відносини, громадська думка, інформаційна війна, українсько-російські відносини.

Дуже складні відносини (як економічні, так і політичні, ідеологічні), що склалися на сьогодні між Україною та Росією як державами, так і між населенням цих країн, наявне жорстоке інформаційне та воєнне протистояння між ними свідчать про те, що подібні відносини є не тільки дуже складними, їх можна назвати ворожими. Значна частина українців, та й взагалі Українська держава на рівні основних політичних інститутів, вважають Росію агресором, що не тільки анексував Крим, а й узагалі проводить агресивну політику проти України, насамперед, на Донбасі. При цьому значна частка росіян, як свідчать результати соціологічних досліджень, що сьогодні проводять у Росії, вважають керівництво України та значну частку її громадян фашистами та бандерівцями, а самих українців – недостатньо поміркованими та такими, що вкрай негативно ставляться до Росії й росіян.

Уже це, дійсно, має місце. Але виникає досить логічне та обґрунтоване запитання: як і коли така ситуація виникла, при тому, що ще до недавнього часу ці народи вважали «братніми», а відносини між країнами – максимумно союзницькими та дружніми. На жаль, з урахуванням різних причин та обставин цю проблему практично не обговорювали політичні діячі, її не порушували під час соціологічних досліджень. Тому сьогодні дуже часто складається враження, що така ситуація виникла раптово, нещодавно та незрозуміло чому. Але чи справді це так?

Мета статті – аналіз з використанням низки джерел, що тим чи іншим чином розглядали ситуацію, яка мала місце та розвивалася між Україною й Росією в роки, коли країни здобули незалежність, тих реальних причин і обставин, що призвели до сьогоденної негативної ситуації у відносинах між країнами.

Отже, почнемо розгляд проблеми з того, що підкреслимо таку обставину: реально деякі дослідження відносин між Україною та Росією все ж проводили, також є певні аналітичні розробки, що торкалися цієї проблематики. Але, як уже зазначалося, результати подібної роботи практично не оприлюднювали. До речі, подібний «підхід» до аналізу гострих ідеологічних, політичних проблем між народами та державами на прикладі, зокрема України, може привести до виникнення в подальшому низки схожих проблем у відносинах між Україною та низкою інших її сусідів.

Взагалі ж дуже «обережні» та помірковані з погляду керівництва країни підходи до аналізу й висвітлення подібних гострих, іноді досить несподіваних проблем, що виникають між Україною та її сусідами, є не тільки досить цікавими, а й складними. І не тільки – досить пригадати, що, наприклад, кримські татари, незважаючи на те, що на сьогодні Крим є анексованим, ставлять питання про надання півострову після повернення до України автономії, при тому, що цей шановний народ становить дуже малу частку населення Криму, а деякі українські політики цілком погоджуються з подібною постановкою питання. Треба розуміти, що навіть у випадку, що нам вдається повернути Крим Україні, подібні підходи вже свідчать, що виникне нове та дуже серйозне вогнище національної напруженості в країні.

Але повернемося до аналізу порушеної проблеми, пов'язаної з тим, що багато в чому саме відсутність реальних і чесних результатів соціологічних досліджень та аналітичних розробок, які б характеризували реальну ситуацію, що складалася між, так би мовити, «братніми народами», стала однією з важливих причин того, що її загострення призвело до того, що подібні відносини стали практично на сьогодні ворожими. Тобто йдеться про те, що коли б подібна робота (дослідницька, аналітична тощо) велася українськими фахівцями, і її реальні результати доводилися б до громадської думки, то ситуація, яка склалася, була б з українського боку більш очікуваною, а рівень підготовки не тільки органів управління, а й населення до її сприйняття та реагування на неї був більш ефективним. Зокрема, наприклад, українськими армією та спецслужбами навряд чи керували б громадяни Росії, а «потенційні супротивники» та відповідно підготовчі військові заходи не концентрувалися б виключно на західних кордонах країни. Хоча треба визнати, що подібного розгортання ситуації, яке сталося, мало хто очікував.

Що ж реально відбулося між Україною та Росією, українцями й росіянами впродовж тих більше ніж двох десятиліть років, коли ці країни стали

«незалежними сусідами»? Що було відомо пересічним українцям, крім торгових війн, що постійно між ними точилися? Якись висновки в цьому плані, з нашої точки зору, можна робити тільки на основі тих досліджень та публікацій (на жаль, їх дуже мало), які мали місце протягом відповідного часу. Вважаємо, що покладатися на ті результати досліджень та аналітичні розробки, що проводяться сьогодні (мається на увазі аналіз російської ситуації, стан справ у Криму та на Донбасі), коли вже скоїлося те, що скоїлося, навряд чи можна вважати коректним. Оскільки реальна ситуація в цьому плані, по-перше, різко змінилася після 2014 р. По-друге, ті дослідники та аналітики, що виступають з відповідної проблематики сьогодні, спираючись на вже модифіковану під впливом останніх подій громадську думку, що тепер вивчається, є «дуже розумними» заднім числом. До речі, якщо б подібну роботу дійсно вели постійно та кваліфіковано, можна було б більш цілеспрямовано та ефективно підготувати українців до відповідних подій. Можна було б паралельно розглядати й інші потенційно не дуже «спокійні» аспекти проблеми відносин України з її іншими сусідами. Наприклад, проблеми поведінки угорців на Закарпатті чи румун на Буковині.

Незважаючи на те, що реально досліджень, у межах яких аналізувалися відносини між Україною та Росією, проводилося замало, а результати тих, що проводилися, практично не доводилися до громадської думки українців, наведемо деякі висновки низки досліджень, які проведені у 2000–2010 рр., опубліковані та певним чином характеризують ставлення Росії та росіян до проблематики відносин із Україною та українцями.

По-перше, це опитування у 2000 р. сотні російських експертів з проблеми, серед яких були такі відомі фахівці, як І. Бунін, С. Карганов, В. Ніконов, Г. Сатаров та інші, яке було здійснене Українським центром економічних та політичних досліджень разом із Російським суспільно-політичним центром та результати якого були опубліковані у «Дзеркалі тижня» [1]. По-друге, опитування, проведені російським фондом «Громадська думка» у 2000–2002 рр. [2]. По-третє, дослідження, опитування, проведені за підтримки Міждержавного фонду гуманітарного співробітництва держав – учасниць СНД, зокрема у 2008 р. [3].

Отже, про що свідчать результати цих досліджень? Насамперед, треба відзначити, що вже десь через десять років після розпаду СРСР (у 2000 р.) опитані російські експерти вважали, що те, «до чого ми дійшли у двосторонніх відносинах, не витримує будь-якої критики» [1]. Це, зокрема, стосувалося «газових відносин»; дуже значного боргу України перед Росією; проблем, пов'язаних із Чорноморським флотом РФ; стану справ із мовним питанням у деяких регіонах України й низки інших проблем. Та особливо ситуації із зовнішньополітичною орієнтацією України.

Тому, підкреслимо, за результатами дослідження вже у 2000 р., 88% із сотні найбільш відомих та кваліфікованих представників російського експертного середовища негативно оцінювали стан українсько-російських

відносин. До речі, ми дуже дивуємося, що сьогодні до 85% росіян підтримують антиукраїнську позицію В. Путіна?! Водночас дослідження, проведене серед польських експертів, свідчило про те, що 82% опитаних експертів вважали українсько-польські відносини «прогресивними».

Інша важлива проблема, що має значний відгук сьогодні та розглядалася в тому самому дослідженні, – роль російських ЗМІ, телебачення у висвітленні ситуації в Україні та українсько-російських відносин. В Україні дуже часто вважають, що активна інформаційна війна Росії проти України розпочалася у 2014 р. після анексії Криму. Насправді ж ситуація в цьому плані формування з України та українців образу ворога була наявною вже у 2000 р. Так, 40% опитаних експертів вважали, що ситуація, яка склалася у відносинах двох країн, висвітлюється критично, тільки 24% – що ставлення російських масмедіа до України позитивне.

Коментарі тут навряд чи потрібні. Треба лише відзначити одну особливість, яка була притаманна роботі російських ЗМІ та виявилася при проведенні іншого дослідження, про яке йтиметься далі. Проведений аналіз змісту російських ЗМІ в цей період виявив таку ситуацію: «Інформаційний рейтинг України значно вищий, ніж місце країни у світовій економіці й впливовості в міжнародній політиці. Кожна п'ята публікація про країну має негативне забарвлення та присвячена корупції у вищих ешелонах влади, розкраданню російського газу, антиросійським акціям. Ставлення до України хоча в цілому й позитивне, водночас ревниве та критичне» [2, с. 218].

Цікаво, що коли йдеться про ставлення в той час пересічних росіян до українців, то при загальній «стриманій» позиції російського керівництва, наприклад, до українських заробітчан, у Москві в той час були досить реальні спроби впровадити для гастарбайтерів носіння при поїздках у тролейбусах та маршрутках спеціальних нагрудних знаків, які б свідчили про належність цих людей до «не наших».

Взагалі ж дослідження, проведене серед російських експертів, свідчить, що вже у 2000 р. у російському дзеркалі бачиться дуже важка дружба з «незговірливою» Україною. Сьогодні ми можемо вже реально побачити, що навіть більш «зговірлива» проросійська позиція українського керівництва в останні перед Майданом роки мало що змінила в цьому плані. До всього цього треба, на наш погляд, додати, що тільки 6% опитаних експертів вважають, що росіяни сприймають українців як самобутню, історично сформовану націю; інші ж – як росіян, що мешкають в Україні (31%), або як «слов'янську народність» (63%).

Щодо реального ставлення безпосередньо росіян до України й українців, то дослідження, здійснене приблизно в той самий час (2001 р.) свідчить про дуже суперечливу ситуацію, що склалася в Росії щодо цієї проблеми. З одного боку, приблизно половина опитаних фондом громадської думки росіян вважають, що Україна – одна з найбільш близьких до Росії

країн і їх відносини поліпшуються [2, с. 240]. До речі, у 1999 р. вважали Україну союзником Росії 6% опитаних громадян.

Нарешті, в опитуванні, проведеному вже у 2008 р., також проаналізовано проблеми, пов'язані з тим, наскільки дружніми одна щодо одної виступають держави, що входять до СНД. Це дослідження також свідчить, що, хоча Росія та Україна досить близькі у просторі взаємних (передусім-гуманітарних) інтересів, у просторі дружності вони віддаляються одна від одної. Так, Україна «розташувалася» ближче до країн Балтії, Росія – до країн середньоазійських.

Висновки. Проведений аналіз переконливо свідчить, що на рівні буденної свідомості значна частина росіян та особливо українців упродовж років незалежного існування держав досить сприятливо ставляться одна до одної, проте реально вже після першого десятиліття після розпаду СРСР між ними виникла низка гострих проблем, що поступово робили ці відносини негативними та стали призводити до проявів конкурентності, навіть ворожості. Тим самим створювалися передумови, зокрема поведінки основної маси росіян, що ставала все більше антиукраїнською та набула яскравого вираження в період анексії Криму та подальших подій на Донбасі.

Подібна ситуація свідчить, що в найближчий історичний період і в перспективі в Україні потрібні ґрунтовні соціологічні дослідження та аналітичні розробки, пов'язані зі станом відносин між етносами та націями в Україні та між Україною й низкою її сусідів (Угорщиною, Румунією, Полькою, Туреччиною), що мають свої інтереси в Україні, які пов'язані з наявністю в країні певних етнічних меншин та організацією впливу на них.

Крім того, результати таких досліджень і аналітичних розвідок повинні активно публікуватися та обговорюватися всередині країни, що дасть змогу не тільки корегувати внутрішню та зовнішню політику держави, а й формувати відповідну громадську думку, спрямовану на вироблення в населення країни виваженого та тверезого ставлення до проблем, що виникають у цій важливій та непростій сфері, і шляхів їх вирішення, пропонувані керівництвом держави.

Список використаної літератури

1. Пашков М. Повинна бути в країні якась загадка / М. Пашков, В. Чалий // Дзеркало тижня. – 2000. – 11–17 березня.
2. Мир глазами россиян: Мифы и внешняя политики / под ред. В. А. Колосова. – Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 304 с.
3. Задорин И. В. Интересны ли мы друг другу? Гуманитарная коммуникация населения стран СНГ как третье основание интеграции / И. В. Задорин // Полития. – 2008. – № 4. – С. 23–47.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017.

Полторац В. А. Есть ли специфические отношения между Украиной и Россией, сложившиеся сегодня, неожиданными?

В статье рассматривается важная проблема, связанная с тем, каким образом взаимоотношения между Украиной и Россией, которые развивались на протяжении

двух десятилетий их независимого существования, стали сегодня практически враждебными. Анализ проводится на базе использования результатов незначительного количества исследований по проблеме, которые проводились и очень редко обнародовались. В соответствии с ними, уже после первого десятилетия подобного сосуществования отношения между странами опрошенные эксперты и население оценивали как крайне негативные, особенно российское руководство и население. Уже в тот период активную информационную войну против Украины практически начали российские СМИ. Делается вывод, что в дальнейшем необходимо с целью недопущения ошибок в оценке ситуации чаще проводить глубокие исследования и информировать население об их результатах. Это позволит как руководству страны, так и населению быть готовыми к любому развитию событий и решению сложных национальных и политических проблем, которые возникают.

Ключевые слова: политические и национальные отношения, общественное мнение, информационная война, украинско-российские отношения.

Poltorak V. A. There Specific Relations Between Russia and Ukraine Prevailing Today Suddenly?

The article considers an important problem related to the way in which the relationship between Ukraine and Russia, which developed over two decades of their independent existence, has become practically enemy today. The analysis is based on the use of the results of a small number of studies on the problem that were conducted and very rarely made public. In accordance with them, already after the first decade of such co-existence of the relations between the countries, the experts and the population surveyed were assessed as extremely negative, especially by the Russian leadership and the population. Already at that time, the Russian media were practically launching an active information war against Ukraine.

Among the problems considered by experts as particularly acute «gas relationships»; Ukraine's very big debt to Russia; Problems associated with the Black Sea Fleet; Problems with the language situation in some regions, judging by the results of research, not only the country's leadership. They begin to «unfold» among ordinary Russians (now, after the annexation of the Crimea, as is known, unfortunately, Ukraine and Ukrainians have their majority). It is interesting, for example, that already in 2001, from the point of view of Russians identified in the polls, only 3% of respondents considered Ukraine to be an ally of Russia. Only 6% of Russians considered Ukrainians an original, historically formed nation, and 3% – Russians who live in Ukraine; 63% – to the «Slavic people».

It is concluded that in the future it is necessary to conduct in-depth studies and to inform the population about their results in order to avoid mistakes in the assessment of the situation. This will allow both the country's leadership and the population to be ready for any development of events and solving complex national and political problems that arise.

Key words: political and national relations, public opinion, information war, Ukrainian-Russian relations.

УДК 316.444.2

К. О. СКЛЯРЕНКО, А. Є. СТРИЖ

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДНУ ІМ. О. ГОНЧАРА ЯК ПРОЯВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Стаття присвячена питанням дослідження процесів міжнародної академічної мобільності в Україні, і зокрема, розглядається специфіка впровадження та реалізації програм міжнародної академічної мобільності у провідному вузі Дніпропетровської області – Дніпровському національному університеті ім. О. Гончара. Наводяться результати соціологічного дослідження студентів ДНУ ім. О. Гончара стосовно розповсюдженості практик академічної мобільності, джерел їх фінансування, мотивації навчання за кордоном, а також аналізуються стримуючі фактори щодо участі студентів в процесах академічної мобільності. На основі результатів соціологічного дослідження також робиться висновок щодо потенційного ризику виїзду за кордон шляхом реалізації програм академічної мобільності найбільш академічно успішної та культуркапіталізованої молоді.

Ключові слова: академічна мобільність, глобалізація, Болонський процес, програми обміну, стримуючі фактори, академічна успішність.

Процеси глобалізації стали характерною рисою сучасного світу. Вони пронизують усі його сфери, але особливо важливі в освіті. Для сучасного світу характерним є тотальне поширення інтеграційних процесів, які відбуваються в усіх сферах суспільного життя. Система вищої освіти в цьому випадку не є винятком. Одним із проявів процесів глобалізації в сучасній вищій освіті є практика міжнародної освітньої мобільності, що швидко розвивається в усьому світі. Сьогодні відбувається процес формування єдиного освітнього простору, що, безумовно, актуалізує проблематику академічної мобільності. Серед учених і політиків немає єдиної позиції в оцінках цього явища. Доводи прихильників і противників розширення міжнародної освітньої мобільності недостатньо обґрунтовані, оскільки не спираються на результати спеціальних наукових досліджень.

Невдача конкретних реформ, з погляду невідповідності їх результатів заявленим цілям і сформованим очікуванням, не повинна дискредитувати саму ідею модернізації та інтернаціоналізації освіти в умовах глобалізаційних процесів, не повинна стати приводом для відродження ізоляціоністської освітньої політики в нашому суспільстві. Українська освіта й наука, у разі зволікання з розвитком міжнародних обмінів в умовах загальної глобалізації (яка усвідомлюється вченими як незворотня), ризикують залишитися «поза грою». Саме тому тема академічної мобільності в Україні виступає як актуальна проблема, від успішного вирішення якої багато в чому залежить майбутнє держави.

Метою статті є спроба дослідити сучасний стан академічної мобільності в Україні, коло проблем, пов'язаних із цим складним соціальним

процесом; на конкретному емпіричному прикладі проаналізувати варіативність підходів до реалізації академічної мобільності, основні труднощі та переваги, які виділяють сучасні студенти.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», академічна мобільність – можливість навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами, без відрахування чи звільнення з основного місця навчання чи роботи [1]. Л. Г. Сокурянська визначає академічну мобільність як вид соціального переміщення агента, який не супроводжується змінами його соціального статусу, здійснюється з метою продовження освіти як усередині своєї країни, міста, вищого навчального закладу (академічна міграція), так і за кордоном (академічна еміграція) [3, с. 283].

В українському науковому дискурсі дослідження питань академічної мобільності є популярним та актуальним. Вивчають різноманітні аспекти цієї проблематики, а саме питання визначення поняття академічної мобільності, виявлення історичних передумов її розвитку та становлення в країні, аналіз практики інших країн світу, визначення академічної мобільності як культурно-освітньої практики в сучасному суспільстві тощо.

Явище академічної мобільності, що стало невід'ємною рисою сучасного світу, історично не нове, воно було характерно ще для середньовічних університетів. Нинішнє бурхливе зростання академічної мобільності є одним із проявів процесу глобалізації, якою охоплені практично всі національні системи освіти, особливо рівень їх вищої освіти. Поряд з істотним зростанням кількості ВНЗ на світовому ринку освітніх послуг посилюється конкурентна боротьба ВНЗ за студентів як усередині країн, так і на міжнародній арені. У розвинених країнах на тлі зниження демографічного потенціалу виникає необхідність переорієнтації ВНЗ на зовнішні ринки. Але до конкуренції за іноземних студентів усе активніше долучаються також і університети менш розвинених країн. Адже ринок освітніх послуг сьогодні є привабливим як з позицій престижу, так і з позицій прибутку. Крім того, у Європі міжнародна академічна мобільність є одним із проявів Болонського процесу, до якого в 2005 р. приєдналася й Україна.

Враховуючи багатоаспектність Болонського процесу, академічна мобільність видається, з одного боку, досить показовим, з іншого – інтегральним, з третього – найбільш значущим аспектом цієї реформи для більшості українських ВНЗ. Останніми роками в Україні робилися певні зусилля активізувати як зовнішню, так і внутрішню академічну мобільність (введено кредитно-модульну систему організації навчального процесу, Додаток до диплома європейського зразка, дещо збільшено автономію університетів щодо створення навчальних програм, задекларовано право студента формувати власну індивідуальну освітню траєкторію шляхом вибору вибіркових дисциплін). Зовнішню мобільність обмежують, зокрема, наяв-

ність візового режиму з країнами Євросоюзу, відсутність механізмів фінансування, усе ще існуючі мовні бар'єри. Усе це, безумовно, актуалізує необхідність проведення досліджень з питань академічної мобільності. Проте реальні масштаби включення української молоді взагалі та молоді Дніпропетровської області зокрема в процеси міжнародної освітньої мобільності на сьогодні незначні. Немає надійних даних про характер, структуру, мотиви та фактори міжнародної мобільності українських студентів, а це означає, що немає наукової бази для прогнозування результатів та наслідків цього процесу в українських реаліях. Це, безумовно, ускладнює процес розробки та прийняття важливих управлінських рішень з питань міжнародних зв'язків у сфері освіти, провокує непослідовність проведення у країні освітніх реформ, приводить до формування недовіри академічної спільноти до самих цих реформ, заздалегідь прирікаючи їх на неефективність. З метою комплексного дослідження процесу впровадження та реалізації програм академічної мобільності кафедрою соціології Дніпровського національного університету ім. О. Гончара було проведено соціологічне дослідження методом опитування в період 2016 р.

Аналізуючи дані соціологічного дослідження, проведеного серед студентів ДНУ ім. О. Гончара, можемо сказати, що 44,4% респондентів добре знайомі з поняттям академічної мобільності. Серед основних джерел, де вони знаходять інформацію про академічну мобільність, можна виділити Інтернет (47%), інформацію, що надається безпосередньо у вищому навчальному закладі (35,3%), досвід друзів та родичів (31,9%).

Як свідчать дані проведеного дослідження, практики навчання за кордоном, поки що не набули масового характеру. Проте щороку кількість студентів Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, які бажають пройти навчання в закордонних університетах, збільшується. Географія академічної мобільності дуже широка: Польща, Німеччина, Італія, США, Латвія, Литва, Китай, Туреччина, Франція, Японія, Іспанія, Португалія тощо.

Важливим тут є те, що при відповіді на питання стосовно майбутнього виїзду за кордон з метою навчання 31,4% студентів обрали варіант відповіді «важко відповісти», тобто є групою, яка потенційно може здійснити академічну мобільність за сприятливих для цього умов. При цьому робили вони це винятково за власною ініціативою, переважно за власні кошти – 42,1%, у тому числі користуючись послугами різних іноземних фондів і освітніх програм – 15,8%. Так, у межах виконання програми «Erasmus Mundus» студенти, які вже здобули базову вищу освіту, мають можливість отримати європейський диплом магістра після освіти за кордоном. Аспіранти мають можливість готувати дисертації в університеті-партнері протягом двадцяти місяців. Викладачі, наукові співробітники можуть пройти стажування чи виконати науковий або методичний проект протягом 1–6 місяців залежно від проекту. Ця програма розрахована на три роки та по-

вністю фінансується Євросоюзом. До складу консорціуму входять десять університетів з країн колишнього СНД (6 – з України, 2 – з Білорусі та Молдови) і 10 університетів з країн ЄС. Програма надає можливість студентам протягом двох семестрів пройти навчання в європейському університеті-партнері. У 2007–2008 навчальних роках група студентів ДНУ факультету суспільних наук і міжнародних відносин, механіко-математичного, економічного факультетів та факультету прикладної математики (6 студентів) пройшла курс навчання в університетах Португалії, Італії, Туреччини, Литви, Нідерландів. У межах цієї програми були відправлені у відрядження також один аспірант та п'ять викладачів ДНУ з метою навчання, стажування, проведення наукових досліджень в університетах Італії, Іспанії, Польщі, Туреччини. У червні 2008 р. в м. Кишинів (Молдова) відбулось засідання відбіркової комісії консорціуму цієї програми. Студенти та викладачі ДНУ виграли найбільшу кількість грантів на навчання та стажування протягом 2008–2009 рр. в університетах – членах консорціуму: 10 стипендій – для навчання на III курсі, 6 стипендій – для навчання в магістратурі, 3 стипендії – для навчання в аспірантурі, 2 стипендії – для вечних, 3 стипендії – для співробітників ДНУ [2, с. 220].

Сьогодні студентам ДНУ ім. О. Гончара пропонується широкий вибір програм для здійснення академічної мобільності. У межах співпраці з урядом Індонезії оголошено конкурсний відбір на навчання на магістерській програмі *Kemitraan Negara Berkembang* (KNB) у 2017 р. Серед основних напрямів програми гуманітарні, технічні, інженерні, соціальні науки та освіта.

Крім програм академічної мобільності, що реалізуються в межах співпраці ДНУ ім. О. Гончара з іншими вищими навчальними закладами, співробітники університету постійно інформують про всеукраїнські програми та можливості академічної мобільності, що пропонуються урядами КНР, Румунії, Угорщини, Польщі, Німеччини, США, Чехії, Ізраїлю, Японії, Кореї, Швеції.

Також, за результатами соціологічного дослідження, чимала кількість отримала допомогу університету у фінансуванні академічної мобільності – 15,8%, і ще велика кількість вибрала варіант «інше» – 26,3%, що може свідчити про різні види спонсорської або меценатської допомоги в цьому питанні.

Так, 155 студентів факультетів міжнародної економіки та прикладної математики навчалися за програмою надання двох дипломів в Університеті м. Мен (Франція) та Університеті прикладних наук м. Міттвайда (Німеччина); 43 студенти та 5 аспірантів університету навчалися та стажувалися в Європі за програмою «Erasmus Mundus» (нині – «Еразмус+»). Протягом першого семестру 2015/2016 н. р. в університеті розпочалася реалізація семи проектів у межах міжнародної європейської програми «Еразмус+» у партнерстві з університетами Бельгії, Іспанії, Італії, Латвії, Туреччини та Болгарії. Усі вони передбачають студентський обмін. Наразі активно здій-

снюється міжнародна співпраця у сфері академічних обмінів з Латвійським університетом (м. Рига). За результатами конкурсного відбору претендентів для навчання протягом весняного семестру 2014–2015 н. р. до зазначеного ВНЗ були направлені 6 студентів факультету міжнародної економіки та 2 факультету суспільних наук і міжнародних відносин. З вересня 2015 р. у ДНУ виконується програма академічних обмінів «Mevlana Exchange Program» з Караманським університетом ім. Мехметбея (Туреччина), який передбачає двосторонню мобільність студентів (5 місяців) та викладачів (3 тижні). Програма повністю фінансується урядом Туреччини.

Важливо також відзначити, що успішність програм академічної мобільності, що реалізуються у вищому навчальному закладі, безпосередньо залежить від стабільної ситуації в країні в цілому. Саме цим можемо пояснити зниження майже в половину кількості студентів, що виїжджали на навчання за кордон у 2014 р.

Серед тих, хто має досвід здійснення академічної мобільності, представників гуманітарного напрямку – 54,5%, такі студенти здебільшого проживають з батьками або у власному помешканні (54,6% разом), оцінюють свій рівень доходу як достатній (27,3% – «в цілому грошей вистачає») та високий (36,4% – «живу в достатку»), мають рівень освітніх досягнень вище від середнього (39,4% навчаються на «добре» та «відмінно») та високий (36,4% навчаються, здебільшого, на «відмінно»). Більшість з них – 72,7% вивчали додатково іноземну мову. Тобто ми можемо припустити, що такі тенденції, як набуття досвіду академічної мобільності матеріально забезпеченими студентами з високими рівнем академічних досягнень та з поглибленими вивченням іноземної мови актуалізує тривогу з приводу актуалізації «відтоку мізків» у майбутньому.

Ці припущення підтверджуються також даними щодо тих студентів, які тільки планують виїжджати за кордон, адже досить велика частина, а саме 23,4% студентів планують поїхати за кордон на навчання. Серед них також більшість живе у достатку – 6,5% або їм у цілому грошей вистачає – 12,3%, навчаються здебільшого на «добре» та «відмінно» – 9,6%, на «відмінно» – 6,9%.

За таких умов важливо проаналізувати, що ж впливає на бажання студентів навчатись за кордоном. Насамперед, цікаво було виявити, які переваги вбачають студенти в навчанні за кордоном. При цьому найчастіше своє бажання вчитися за кордоном вони пояснюють прагненням відвідати іншу країну, пожити в ній (40,9%), бажанням отримати диплом одного із зарубіжних університетів (40,2%) і набути досвіду навчання в зарубіжному університеті (34,3%). Отримати можливість працевлаштування за кордоном хотіли б 35,4% респондентів, прослухати окремі навчальні курси, лекції відомих учених – 16,9%.

Найбільша кількість студентів здійснює академічну мобільність щороку саме з метою навчання. Однак важливо відзначити, що досвіду студентів

нти набувають також завдяки участі в міжнародних конференціях, олімпіадах, виставках тощо.

Тобто в мотивації навчання за кордоном у сучасних студентів прагматичні цілі поєднуються з прагненням розширити свій світогляд, познайомитись з культурами інших країн. Однак у цьому можна вбачати й тенденції подальшої академічної еміграції – унаслідок довготривалого проживання на території іноземної країни та отримання диплома закордонного університету студент прагне до асиміляції в межах певної країни шляхом працевлаштування та подальшого проживання на її території на постійній основі. Не випадково такі самі показники, як у студентів, що здійснили академічну мобільність, або лише планують, ми спостерігаємо у групі студентів, які мають бажання виїхати за кордон на ПМП.

Показово, що серед основних можливостей, які надає освіта за кордоном, потенційні академічні емігранти називають саме працевлаштування там – 75,6%, також освіта поза межами країни асоціюється з можливістю змінити своє життя на краще – 56,7%, самовдосконаленням – 42,7%, набуттям корисного досвіду – 41,3%.

Найбільш популярними серед студентів, які бажають здійснити академічну мобільність, країнами для виїзду є США, а також Великобританія, Німеччина, країни Східної Європи, Канада. Але на практиці, як свідчить статистика, найбільш популярними країнами, до яких студенти ДНУ ім. О. Гончара здійснювали академічну мобільність протягом 2013–2016 рр., є Німеччина, Польща, Китай та Франція.

На нашу думку, не останню роль при виборі країни академічної мобільності відіграє її економічне становище (США – 46,5%, Великобританія – 30%, Німеччина – 29,4%), географічна близькість до України (країни Східної Європи – 25,7%), а також доступність мови (здебільшого англійська). Такі висновки підтверджуються розподілом відповідей на запитання: «Ви не плануєте поїхати на навчання за кордон тому, що...». Основні причини, через які студенти ДНУ ім. О. Гончара не планують поїхати на навчання за кордон, розподілились таким чином.

Згідно з відповідями, вагомий відсоток серед причин небажання виїжджати за кордон на навчання є недостатній рівень володіння іноземною мовою – 38,9%, страх перед невідомою країною – 17,3%, її умовами проживання, відсутність досвіду виїзду далеко за кордон. Проте головна причина – відсутність відповідних коштів – 53,1%, оскільки з попередніх відповідей встановлено, що чимала кількість виїжджає за кордон на навчання за власний кошт, адже є вихідцями із сімей з високим рівнем доходу чи вище від середнього.

Таким чином, можемо казати, що студенти, безумовно, не відкидають можливості навчання за кордоном (оскільки відсутність бажання здійснити академічну мобільність вказали в своїх відповідях лише 13,5% респондентів). Саме така політика у сфері освіти та науки щонайменше ство-

рює підстави для загрози інтелектуальної еміграції у подальшому, адже еміграція з навчальною метою може перетворитися на бажання постійного проживання за кордоном. Додатковим ризиком є потенційний виїзд саме академічно успішної та культуркапіталізованої молоді, адже саме за допомогою такого соціокультурного портрета можна описати потенційних академічних емігрантів.

Аналіз стримувальних факторів участі студентів ДНУ ім. О. Гончара в академічній мобільності студентів показує, що, з одного боку, для більшості з них участь у Болонському процесі відкриває широкі перспективи. З іншого боку, у Болонському просторі багато чого залежить від стратегії й тактики конкретного ВНЗ, що, зрештою, спрямовано на підвищення його конкурентоспроможності. Природно, що для цього потрібно формулювання певної стратегії і її неухильне втілення в життя. Таким чином, розвиток зовнішньої академічної мобільності студентів ДНУ ім. О. Гончара вимагає виділення з бюджету певних фінансових коштів для реалізації студентами індивідуальних освітніх траєкторій. Подальший розвиток академічної мобільності неможливий без вирішення таких проблем, як синхронізація програм навчання за курсами і спеціальностями, визнання українських документів про освіту та наукових ступенів за кордоном. При цьому, оскільки основним інструментом розвитку академічної мобільності є визнання кваліфікацій та документів про освіту, необхідно впроваджувати адекватну систему оцінювання досягнень студентів ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2235/>.
2. Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 4-те вид., перероб. і доповн. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2012. – С. 218–223.
3. Сокурская Л. Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев / Л. Г. Сокурская // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Харьков : НУА, 2010. – С. 282–291.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2017.

Скляренко К. А., Стриж А. Е. Академическая мобильность студентов ДНУ им. О. Гончара как проявление глобализационных процессов в современном образовании

Стаття посвящена вопросам исследования процессов международной академической мобильности в Украине, в частности, рассматривается специфика внедрения и реализации программ международной академической мобильности в ведущем вузе Днепропетровской области – ДНУ им. О. Гончара. Приводятся результаты социологического исследования студентов ДНУ им. О. Гончара касательно распространенности практик академической мобильности, источников их финансирования, мотивации к обучению за границей, а также анализируются факторы, которые сдерживают студентов от участия в процессах академической мобильности. На основании результатов социологического исследования также делается вывод о потенциальном риске

выезда за границу посредством реализации программ академической мобильности наиболее академически успешной и культуркапитализированной молодежи.

Ключевые слова: академическая мобильность, глобализация, Болонский процесс, программы обмена, сдерживающие факторы, академическая успешность.

Sklyarenko K. O., Strizh A. E. Academic Mobility in Oles Honchar Dnipro National University as a Manifestation of a Globalization Processes in Modern Education

Academic mobility as the mostly developed form of internationalization of an educational field helps integration of an individual into international educational community. At the end of XX – XXI century globalization processes taking place in various fields of economy, science, culture and other spheres of human activity also affected the system of education. In the era of globalization one of the important components of higher education is the academic mobility of students, which is recognized and accepted by both universities and employers. Academic mobility plays an important role in the personal development and professional formation, in skills' formation to build independently his educational, professional and life trajectory of development that is the basis of a new paradigm for the education development «learning throughout life». The article is dealt with the research of processes of international academic mobility in Ukraine. The specifics of introduction and implementation of international academic mobility at the leading university of Dnipropetrovsk region – Oles Honchar Dnipro National University is considered in the article. The results of the survey of Oles Honchar Dnipro National University students are analyzed in the article. The prevalence of academic mobility practices, sources of financing, motivation to study abroad are analyzed in the article. Constraints factors of the students participation in the academic mobility are discussed. Conclusion on the potential risks of traveling abroad the most academically successful youth by realization the programs of academic mobility is made in the article. Some countries relaxed their immigration policies to attract qualified and highly-qualified foreigners to sectors where there were labour shortages. In the context of increasing internationalization of education, academic mobility appears as a potential flow of qualified workers from the host countries ' perspective, either in the course of their studies or through subsequent recruitment. Similarly, study abroad can be part of a deliberate immigration strategy from the perspective of students. At the same time however, the potential gains related to student mobility for the sending countries may be limited as a result of the brain drain if academic mobility translates into subsequent immigration. Yet, by building capacity in the sending country, academic mobility may also be seen as a way of providing labour opportunities to foreign students, and giving them an incentive to return to their native country. Advantages of international academic mobility, which students marked, are analyzed in the article. The main advantages of international academic mobility are the opportunity to live in another country, to graduate a foreign university, possibility of employment abroad, opportunity to attend some training courses, lectures of eminent scientists. Higher education has now become a real part of the globalization process: the cross-border matching of supply and demand. Consequently, higher education can no longer be viewed in a strictly national context. So it is very important to investigate the processes of academic mobility. This will enable us to better understand the transformations that occur in modern higher education.

Key words: academic mobility, globalization, the Bologna process, exchange programs, constraints, academic success.

УДК 316.74:33:005.44:316.74:378

М. В. СТРИГУЛЬ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКОНОМІЗМУ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ: ЕМПІРИЧНІ ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз економізму та комерціалізації, проаналізовано їх місце в освітній системі крізь призму соціологічного аналізу і, разом з тим, визначено основні механізми комерціалізації освіти в контексті освітніх практик і дискурсів. Визначено наукове тлумачення змісту понять «економізм» і «комерціалізація» в контексті класичних та сучасних соціологічних теорій, зокрема, уточнено, що економізм є соціальним явищем, яке виявляється в системі освіти як складова глобалізації, що забезпечує втілення економічних законів функціонування ринкових відносин в освітньому просторі, завдяки чому підвищується економічна цінність освіти і знань та реалізується економічна місія університетів на глобальному освітньому ринку; натомість комерціалізація в умовах суспільства споживання є соціальним процесом перетворення знань на товар чи послугу, а відтак забезпечує посилення впливу ринкових відносин на мету та завдання вищої освіти, сприяє зростанню значущості знань як ресурсу економічного розвитку й фокусується в концепції укорінення академічного капіталізму та створення університетів ринкового типу й підприємницьких університетів, які забезпечують динамічний розвиток економіки, заснованої на знаннях.

Ключові слова: система освіти, економізм, комерціалізація, реформа вищої освіти, університет.

В Україні внаслідок реформи вищої освіти почало формуватися своєрідне ринкове середовище освіти, невід'ємними складовими якого стали економізм і комерціалізація, які потребують нових правил взаємодії, статусно-рольових відносин, ціннісно-нормативних стандартів. Тому не випадково в українському суспільстві розгорнулися наукові суперечки з приводу того, наскільки масштабними є ці процеси, у якій формі вони відбуваються та як позначаються на якості надання освітніх послуг.

Як відомо, освітні інститути постійно перебувають у полі зору соціологічної науки. Помітну увагу приділяли їм класики соціології Е. Дюркгейм, К. Мангейм, П. Сорокін та ін. До аналізу теорій університетської освіти першими почали звертатися у ХІХ – на початку ХХ ст. М. Вебер, Т. Веблен, Дж. Дьюї, К. Мангейм, Х. Ортега-і-Гассет та ін. З одного боку, соціологами сформовані базові наукові уявлення про характер взаємодій між інститутами та соціальними суб'єктами освіти, але з іншого – вони потребують постійного переосмислення, оскільки зумовлюються динамічними змінами соціальної структури суспільства й глобалізаційними впливами. Україн важливими для розвитку соціології освіти стали дослідження ролі інститутів освіти Дж. Коулмана, Р. Мертона. Зокрема, класики структурно-функціонального підходу (Р. Мертон, Т. Парсонс) розглядали методологічні засади дослідження структури вищої

освіти. Їх традиція була продовжена структуралістами, неомарксистами (зокрема, П. Бурдьє, Г. Гінтісом, Дж. Коулманом, Р. Коллінзом). Трансформаційні та модернізаційні процеси в структурі вищої освіти, поява явищ диференціації, коммодифікації, диверсифікації, консюмеризму, економізму й комерціалізації розглянуто в працях американських учених: Б. Барбера, Р. Барнетт, Д. Бока, Е. Гарднера, Дж. Джарі, С. Колліні [3], К. Лісмана, Дж. Рітцера [4], Й. Ропке, Дж. Спрінга [5].

Вагомий внесок у розвиток сучасної соціології освіти та дослідження питань інтернаціоналізації вищої освіти, модернізації, трансформації та ринкових відносин в освітній сфері роблять українські соціологи В. Астахова, В. Бакіров, Я. Зоська, А. Лобанова, М. Лукашевич, С. Оксамитна, В. Пилипенко, Л. Хижняк, О. Хомерікі, В. Чепак.

Втім, наукова проблема полягає в недостатній соціологічній обґрунтованості суперечностей економізму й комерціалізації – відносно нових соціальних явищ для вищої освіти в Україні, які в освітніх системах розвинутих країн світу сформувалися під впливом глобалізаційних процесів і набули значного поширення. Дослідження економізму й комерціалізації в українській освітній системі є актуальним, оскільки порушує проблему динаміки й розвитку модернізації та трансформації сучасної освітньої системи.

Метою статті є наукове обґрунтування змісту та особливостей формування й прояву економізму та комерціалізації в системі вищої освіти сучасної України.

Для аналізу процесів економізму й комерціалізації в українській вищій школі проведено стандартизоване анкетне опитування студентства 6 ВНЗ державної форми власності: Національного авіаційного університету, Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Київського університету ім. Б. Грінченка, Київського національного економічного університету України ім. Вадима Гетьмана, Київського торговельно-економічного університету, Київського національного університету технологій і дизайну, та 4 вишів приватної форми власності: Київського міжнародного університету (КиМУ), Європейського університету, Міжрегіональної академії управління персоналом, Університету сучасних знань (анкети на 31 і 20 запитань) ($n = 875$: стратифікована вибірка; контрольовані ознаки: «стать», «вік»; похибка $\pm 2,1\%$, надійна ймовірність – 95,45%), а також фокус – групові дослідження студентства НАУ ($n = 40$).

Дослідження проводилось у 2 етапи. Перший етап – анкетне опитування студентства – 3 тижні. Другий етап – фокус-групове опитування студентства – 2 тижні та експертні опитування – 2 тижні.

Перший етап дослідження полягав у вивченні особливостей комерціалізації в Національному авіаційному університеті та її впливу на якість надання освітніх послуг (150 респондентів).

Другий етап полягав у вивченні форм прояву комерціалізації й економізму у вищій освіті України (загалом 725 респондентів).

Цільовою аудиторією дослідження на різних його етапах поставало студентство НАУ всіх курсів (різних інститутів): 150 респондентів студентства НАУ I–V курсів (усіх інститутів) та 725 респондентів – студентів – представників інших ВНЗ.

Університети, які перетворилися на агентів ринку освітніх послуг, створюють умови своєї співпраці з бізнесом. Це, у свою чергу, призводить до відкритої конкуренції між закладами вищої освіти як на національному, так і на глобальному рівні [6]. У подібних умовах на зміну прийнятим в академічній практиці колегіальним способам прийняття рішень, заснованих на досягненні консенсусу, приходять практика корпоративного бізнес-управління, а швидкість прийняття рішень важливіша, ніж вироблення узгодженої позиції взаємного розуміння. Тож університети все більше сприймаються як наукові підприємства, які мають власну автономію. Втім, це явище більшою мірою притаманне ВНЗ приватної форми власності, оскільки ВНЗ державної форми власності перебувають на державному забезпеченні, фінансуванні та контролі й часто позбавлені права власної автономії [2].

Визначаючи проблему комерціалізації в Україні, доречно зосередити увагу на питанні державного фінансування освітньої сфери. Більшість опитаних визнає необхідність існування безкоштовної освіти в Україні (рис. 1).

Таким чином, не заперечується факт існування такого показника: населення України сприймає вищу освіту як необхідну складову політики держави і в будь-якому разі розраховує на державну підтримку. Маючи незначну допомогу з боку держави, вищі навчальні заклади повинні бути в змозі забезпечити свої потреби. Проте в умовах недостатнього фінансування з боку уряду та держави українські університети перетворюються на центри комерціалізації, оскільки діють лише у власних інтересах.

Забезпечення державної підтримки ще не гарантує в Україні вмілого розпорядження державними коштами та, у свою чергу, створює низку перешкод. По-перше, система вищої освіти України не розрахована на диверсифікацію джерел фінансування. По-друге, в освітній системі діють застарілі принципи та традиції. По-третє, необхідні трансформаційні та модернізаційні процеси в освітній сфері, які суттєво реформують освітню систему [1].

Втім, аналізуючи процеси комерціалізації вищої освіти, не можна оминати питання якості освіти в цілому. Варто зазначити, що якісною здобуту освіту вважають 44%, хоча 38% не бачать її такою, а 18% вагаються з відповіддю (рис. 2).

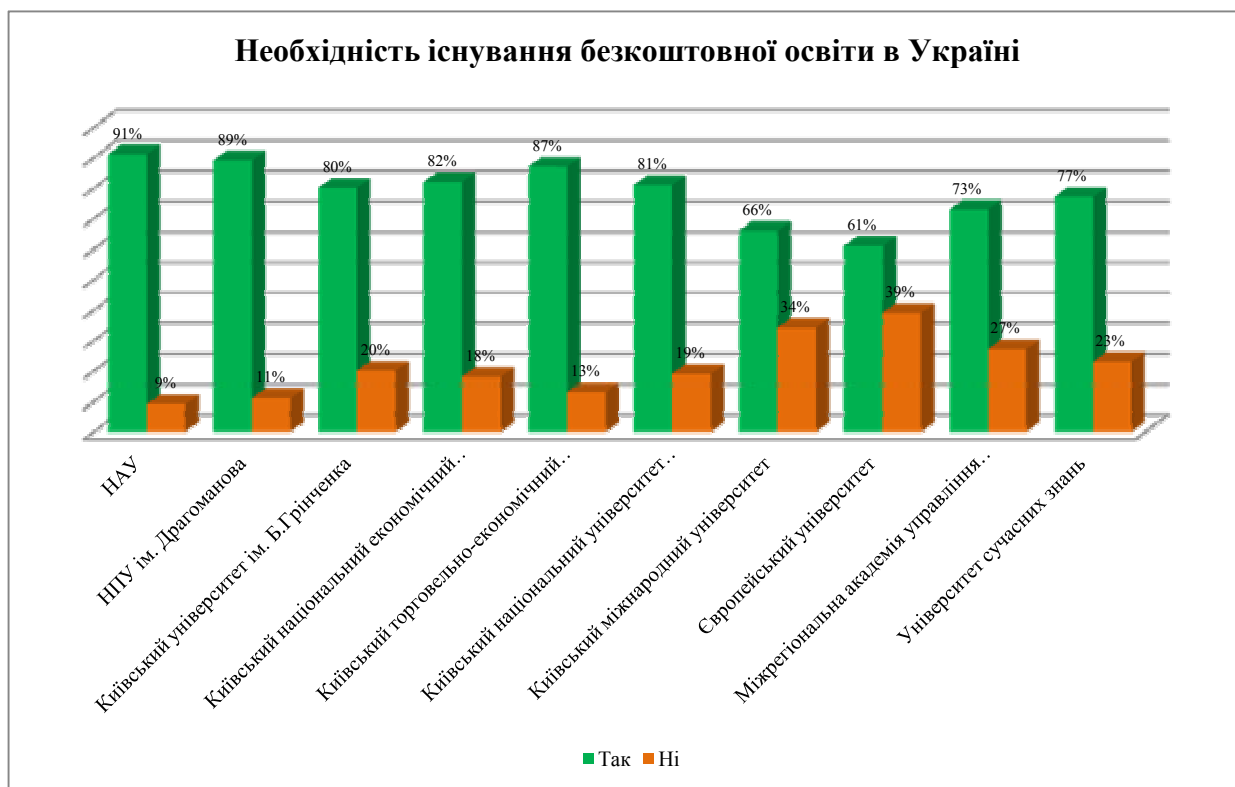

Рис. 1. Необхідність існування безкоштовної вищої освіти в Україні, %

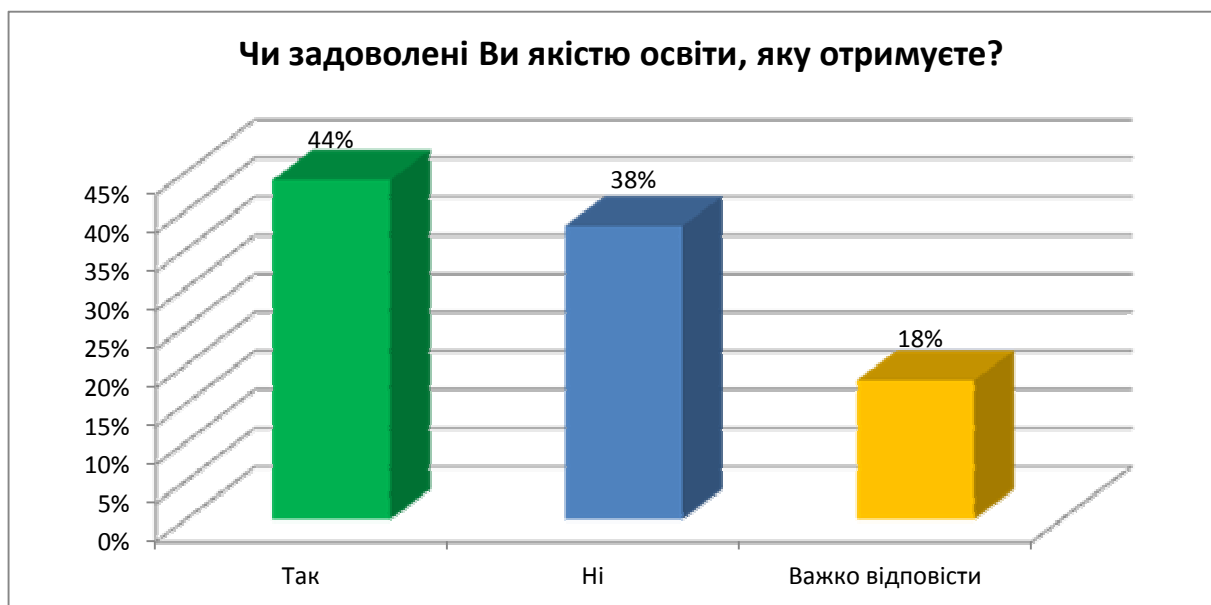

Рис. 2. Рівень задоволеності якістю освіти, %

На переконання експертів, фахівців освітньої галузі, якість вищої освіти в Україні щороку стрімко падає. Не дивно, адже забезпечення

якості потребує модернізації освітньої сфери, яка на сьогодні не забезпечена жодною сертифікованою системою.

Щодо основної мети здобуття освіти, то отримання необхідного рівня знань займає 12%, натомість отримання високооплачуваної роботи – 54%. Загалом це підтверджує тезу, що знання не відіграють головної ролі в сучасному суспільстві, а отримання прибутку має ключове значення (рис. 3).

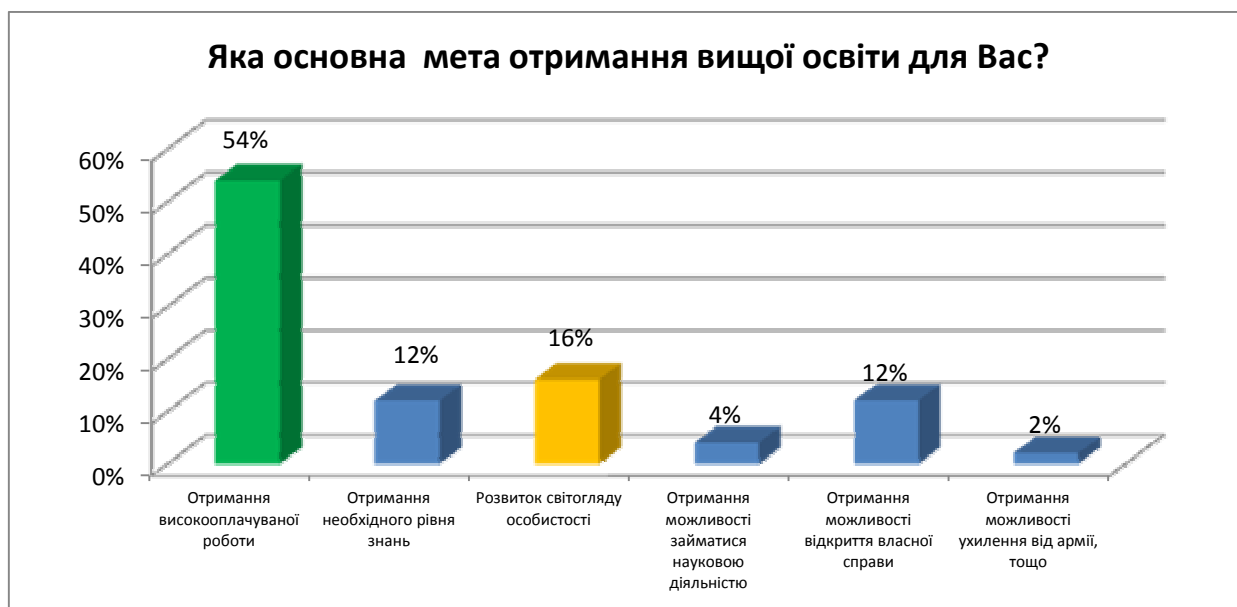

Рис. 3. Основна мета отримання вищої освіти, %

Вартість вищої освіти має відповідати її якості (64%). Це є цілком закономірним явищем. Вважаючи за необхідне, було визначено основну мету вищої освіти:

У сучасних умовах друга вища освіта та додаткова освіта постають певною мірою чинниками розвитку комерціалізації. Так, 85% опитаних респондентів зазначають необхідність її здобуття, а 66% вказують на наявність потреби у другій вищій освіті в цілому, проте неактуальність її на сьогодні. Мотивацією до здобуття додаткової та другої вищої освіти постають сприяння кар'єрному зростанню, бажання організації власної справи (18%), саморозвиток (15%). Варто звернути увагу на такі показники, як критерій вибору навчального закладу. Більшість віддає перевагу критерію відомості (94%), критерію популярності (83%), критерію економічності (83%), критерію рекомендації (82%).

Необхідно зазначити, що українське суспільство не сприймає феномена «підприємницького університету»: більшість опитаних (60%) не визнають існування принципів підприємництва у вишах і, зокрема, створення підприємницьких засад університетів (рис. 4).

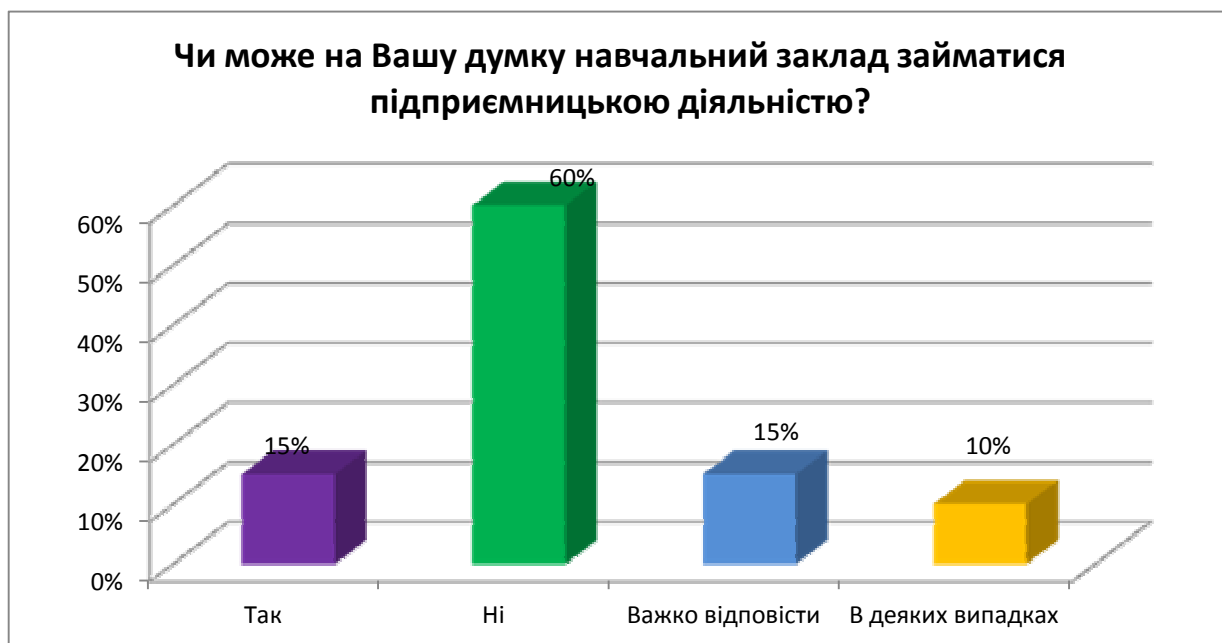

Рис. 4. Особливості підприємницької діяльності ВНЗ, %

Загалом на основі дослідження визначено, що українське суспільство не визнає економічних засад підприємництва в університетах, натомість їх існування не заперечується в наукових колах. Аналізуючи характеристики ВНЗ, визнано, що конкурентоспроможність вищої освіти перебуває на доволі низькому рівні, третина опитаних (29%) відзначає її конкурентоспроможність, тоді як 43% не вважають так, а третина (28%) вагаються з відповіддю (рис. 5). Це в цілому підтверджує цінність диплома й те, що освіту здобувають переважно для його отримання, а не заради знань, підвищення кваліфікації та місця на ринку праці.

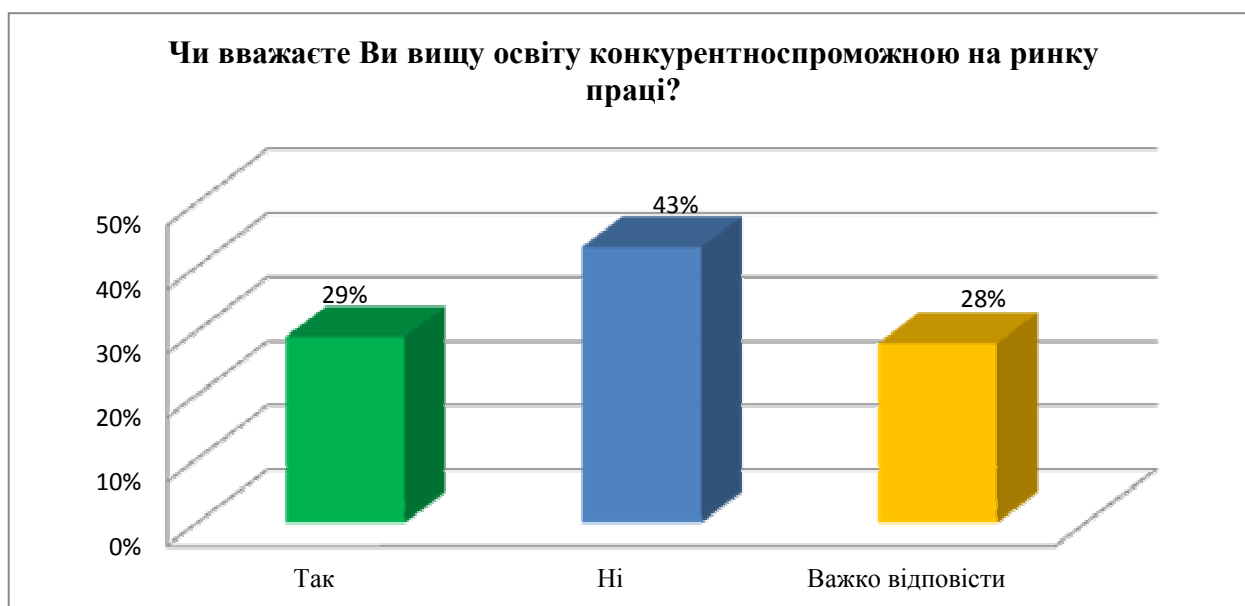

Рис. 5. Конкурентоспроможність вищої освіти, %

Визначаючи суть української форми комерціалізації, виявлено суттєву роль додаткової та другої вищої освіти (тобто наявність різноманітних освітніх форм, що дає змогу університету отримати прибуток у грошовій формі).

Втім яскравою формою прояву вищевказаної тенденції є таке: 85% опитаних респондентів думали про здобуття другої вищої освіти, тоді як 15% опитаних відкидають таку потребу. Однак, говорячи про нагальну можливість здобуття другої вищої освіти, 66% опитаних визнає думку щодо того, що така потреба існує, але поки не актуальна; 18% зазначає про її актуальність; 16% узагалі заперечують наявність потреби здобуття другої вищої освіти на сьогодні.

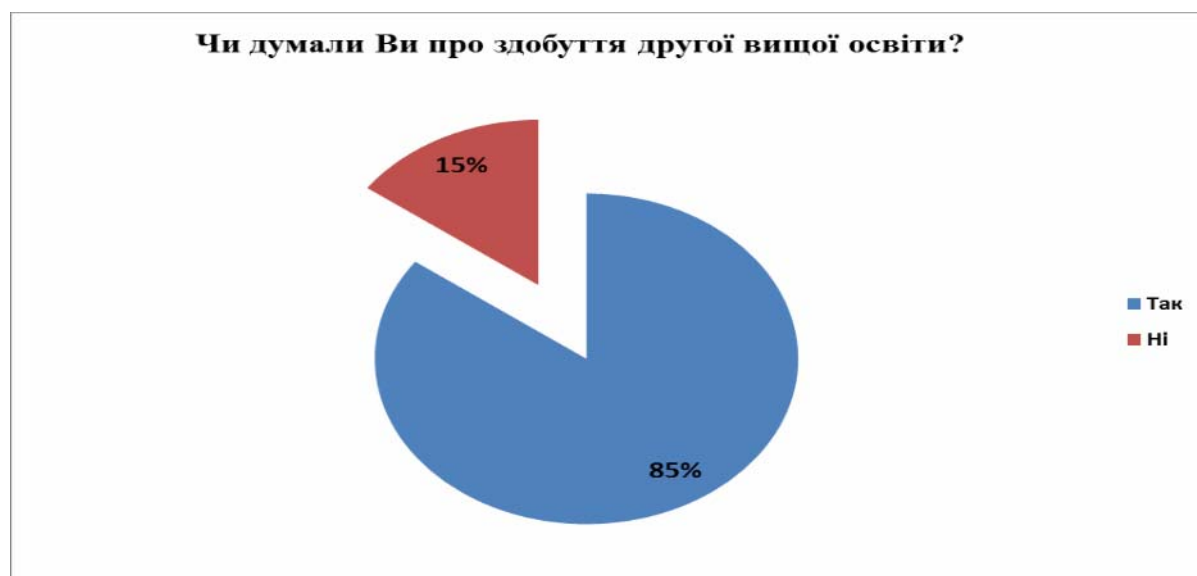

Рис. 6. Ставлення до здобуття другої вищої освіти, %

Встановлено збільшення кількості студентів контрактної форми навчання (14%) у зв'язку зі зменшенням державного фінансування вищої освіти (12%), уведення оплати за додаткові послуги (друга вища освіта, курси тощо). Відзначено погіршення матеріально-технічної бази (особливо застаріле обладнання на технічних спеціальностях). ВНЗ економічного профілю, на відміну від технічного, більше орієнтовані на інноваційну та грантову діяльність (9%), удосконалення матеріально-технічної бази (8%). Заслуговує на увагу факт покращення якості викладання (7%). Втім, аналізуючи процеси комерціалізації вищої освіти, не можна оминати питання якості освіти загалом. Якісною здобуту освіти вважають 44%, водночас 38% так не думають, а 18% вагаються з відповіддю. Більшість опитаних (60%) не визнають існування принципів підприємництва у вишах і, зокрема, створення підприємницьких засад університетів. Щодо основної мети здобуття освіти з'ясовано, що отриманням необхідного рівня знань переймаються 12%, натомість одержанням високооплачуваної роботи –

54%. Загалом це підтверджує тезу, що знання не відіграють головної ролі в сучасному суспільстві, а отримання прибутку має ключове значення.

Висновки. Дослідження економізму й комерціалізації в українській освітній системі є актуальним, оскільки порушує проблему динаміки й розвитку модернізації, трансформації сучасної вищої школи. Недофінансування освітньої сфери, доволі низький рівень державної підтримки, недостатнє реформування та модернізація спричиняють низку проблем в освітній галузі. Економічне становище країни є безпосереднім чинником впливу на економізм і комерціалізацію в українських ВНЗ. Державна підтримка вищої освіти має здійснюватися на належному рівні, оскільки недофінансування освітньої сфери спричиняє появу нових форм комерціалізації. Необхідна модернізація та реформування освітньої системи, аби сприйняти вищезазначеним процесам, і лише з плином часу можемо говорити про появу цих тенденцій в українській освіті в такій формі, у якій вони існують в американських та західноєвропейських ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Кльов М. В. Комерціалізація вищої освіти: характерні риси та тенденції розвитку / М. В. Кльов // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [Гол. ред. С. А. Квітка]. – Дніпропетровськ, 2014. – № 5 (109). – С. 85–91.
2. Кльов М. В. Ринок освітніх послуг та особливості комерціалізації освітньої системи / М. В. Кльов // Tendencje, zbiory danych, innowacje, praktyka w nauce: zbiór raportów naukowych (Lublin, 29–30.04.2014). – Warszawa : Wydawca : Sp. z o. o. «Diamond trading tour», 2014. – Część. 6. – С. 105–106.
3. Collini S. What are universities for? / S. Collini. – London : Penguin Books (Amazon Kindle version), 2012. – P. 224.
4. Ritzer G. McUniversity in the Post modern Consumer Society / G. Ritzer // Quality in Higher Education. – 1996. – Vol. 2. – № 3. – P. 185–1996.
5. Spring J. Globalisation of Education / J. Spring. – New York : Routledge, 2014. – P. 370.
6. Wittrock B. The Modern University: the three transformations – The European and American university since 1800 historical and sociological essays / B. Wittrock. – Cambridge : New York, 1993. – P. 398.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2017.

Стригуль М. В. Особенности проявления экономизма и коммерциализации в украинской образовательной системе: эмпирические обоснования

В статье осуществлен теоретико-методологический анализ экономизма и коммерциализации, проанализировано их место в образовательной системе сквозь призму социологического анализа и, вместе с тем, определены основные механизмы коммерциализации образования в контексте образовательных практик и дискурсов. Определено научное толкование содержания понятий «экономизм» и «коммерциализация» в контексте классических и современных социологических теорий, в частности, уточнено, что экономизм является социальным явлением, которое проявляется в системе образования как составляющая глобализации, что обеспечивает воплощение экономических законов функционирования рыночных отношений в образовательном пространстве, благодаря чему повышается экономическая ценность образования и знаний и реализуется экономическая миссия университетов на глобальном образовательном рынке; коммерциализация в условиях общества потребления является социальным процес-

сом превращения знаний в товар или услугу, а следовательно, обеспечивает усиление влияния рыночных отношений на цели и задачи высшего образования, способствует росту значимости знаний как ресурса экономического развития и фокусируется в концепции укоренения академического капитализма и создания университетов рыночного типа и предпринимательских университетов, которые обеспечивают динамичное развитие экономики, основанной на знаниях.

Ключевые слова: система образования, экономизм, коммерциализация, реформа высшего образования, университет.

Strigul M. V. Particular Features of Economism and Commercialization in the Ukrainian Educational System: an Empirical Foundation

The article presents theoretical-methodological analysis of economism and the commercialization and analyses their place in the educational system through the prism of sociological analysis, however, it identifies the main mechanisms of commercialization of education in the context of educational practices and discourses. It is determined by the scientific interpretation of the concepts «economism» and «commercialization» in the context of classical and modern sociological theories. It is clarified that economism is a social phenomenon, which manifests itself in the education system as a component of globalization, provides a realization of the economic laws of functioning of market relations in the educational space and improves the economic value of education and knowledge and is implemented by the economic mission of universities in the global educational market; but commercialization in the consumer society is a social process of transforming knowledge into a product or service and provides the growing influence of market relations on the goals and objectives of higher education. It promotes the growing importance of knowledge as a resource for economic development and focuses in the concept of rooting and academic capitalism and the creation of the universities market-oriented and entrepreneurial universities, which provide dynamic development of economy based on knowledge. However, the scientific problem is the lack of sociological justification of the contradictions of economism and commercialization, which are relatively new social phenomena for higher education in Ukraine. The study of economism and the commercialization in the Ukrainian educational system is characterized by considerable relevance, it deals with a problem of the dynamics and development of the modernization and transformation of the modern educational system. Therefore, on the basis of the social importance of the problem of economism and the commercialization, insufficient level of their studies in the domestic sociological science, actualized the theme of this dissertation research. So, the aim of the article is scientific substantiation of the content and features of formation and manifestation of economism and the commercialization in the higher education system of modern Ukraine. Universities, which have become agents of the education market, create the conditions of cooperation with business. This, in turn, leads to an open competition between higher education institutions, both at the national and at the global level. In such circumstances, to replace the accepted academic practice of collegial methods of decision-making based on consensus, comes the practice of corporate business control. It is noticed that a speed of decision-making is more important than development of coordinated position of mutual understanding. Therefore, universities are increasingly perceived as research enterprises that have their own autonomy. However, this phenomenon is more usual, only the universities of private ownership, since universities are state-owned are on the state providing, financing and control, and frequently deprived of the right of self-autonomy.

Key words: education system, economism, commercialization, higher education reform, university.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.612:378(477.83-25)

М. П. БЛІХАР

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті проаналізовано вплив середовища вищого навчального закладу на формування духовності студентської молоді. На основі власного дослідження зроблено висновок, що це середовище є досить сприятливим для формування та зростання рівня духовності студентів. З'ясовано, що студенти розуміють під поняттям духовність. Розкрито вплив особистості викладача та роль куратора у формуванні духовної компоненти студентів.

Ключові слова: середовище вищого навчального закладу, соціальний простір, освітнє середовище, духовність, студентська молодь.

Проблема розбудови української держави та її інтеграції в європейський освітній простір ставить на порядок денний зростання місця та ролі духовних цінностей у навчально-виховному процесі. Саме духовність є тим чинником, що здатний інтегрувати українське суспільство на принципах моральності та соціальної відповідальності кожного за долю держави. У цьому процесі зростає «питома вага» вищої освіти, яка має бути локомотивом не лише освітніх змін та трансформацій, а й нововведень, що покликані кардинально вплинути на змістовне наповнення ціннісно-світоглядних орієнтацій студентської молоді.

Важливим завданням формування духовної компоненти студентської молоді на сучасному етапі є актуальний аналіз відкритості вищих навчальних закладів до процесів, що невід'ємно пов'язані з вихованням підростаючого покоління на основі побудови національного освітньо-виховного простору. З погляду соціологічної науки, освіта, зокрема вища, – це свого роду соціальний простір (П. Бурдьє) [2; 3], у якому функціонують соціальні структури (Т. Парсонс) [13; 14], мережеві зв'язки (М. Кастельс) [8; 21], соціальні інститути й соціальні ролі (М. Грановеттер) [22].

Категорія «соціальний простір», як стверджує українська дослідниця В. Астахова, тісно пов'язана з категорією «соціальне середовище». Саме соціальне середовище заповнює соціальний простір, який спроможний набувати рис освітнього середовища. Сьогодні з'явилися також схожі поняття: «освітня сфера», «освітній простір», «соціокультурне освітнє середовище» тощо [19]. Відповідно інтерес до категорії «освітнє середовище» зумовлений тими змінами, які несе людству постіндустріальне (інформаційне) суспільство. Суспільство такого типу дедалі більше поєднує культуру з людиною, спостерігається активізація ролі освіти, зростає значення знань та інформації.

Найбільш активно поняття «освітнє середовище» використовували дослідники в контексті педагогічного знання (М. Крупеніна, С. Моложавий, Л. Новикова, С. Шацький, В. Шульга та ін.), які розуміли це поняття в широкому значенні як систему факторів, серед яких виховання, освіта, й у вузькому – як системотвірний фактор конкретної освітньої системи [17, с. 307]. Аналізуючи сучасні дослідження в цьому контексті, ми зустріли ще один термін – «культуротворче середовище вищого навчального закладу». Зокрема, Л. Ордіна стверджує, що культуротворче середовище вищого навчального закладу є умовою самореалізації особистості студента в навчальному процесі. Якщо в процесі навчання й виховання оптимально поєднуються нетрадиційні та традиційні форми навчання, різноманітні види творчих робіт, то утворюється культуротворче середовище, яке забезпечує прояв і розвиток творчого потенціалу особистості студента [11, с. 143].

Ще один термін, який привернув нашу увагу в ході вивчення даної проблеми, – «педагогічне середовище вищого навчального закладу». О. Горіна визначає його як сукупність соціальних, побутових, організаційно-педагогічних і особистісних умов освітньої діяльності суб'єктів (студентів, викладачів, освітніх установ загалом). Автор чималу увагу приділяє духовно-культурним цінностям в українському суспільстві та вважає, що процес їх відродження можливий саме в період навчання студента у вищому навчальному закладі через систему таких факторів педагогічного середовища, як:

- а) навчальний процес (гуманітарні й професійні дисципліни);
- б) позааудиторна робота (інститут кураторів, студентське самоврядування, секції, клуби, гуртки за інтересом);
- в) особистість викладача (авторитет, ерудиція, професійна майстерність, готовність до партнерства та співпраці) [6].

Т. Гущина стверджує, що освітнє середовище покликане мотивувати студентів до пізнання й творчості, слугувати засобом для розкриття та розвитку їхніх природних нахилів і здібностей. При цьому це середовище має бути варіативним, різноманітним за своїм змістом і з представленою в ньому в культурному та історичному контексті людською діяльністю. У цьому середовищі студент повинен мати можливість обирати свою діяльність і при цьому набувати особистісно та соціально значущих навичок та вмінь [7, с. 46]. Ще одна сучасна дослідниця О. Безсмертна, досліджуючи середовище класичного університету, стверджує, що це середовище формує систему цінностей, створює додаткові умови для соціалізації та самореалізації особистості, забезпечує більш повний розвиток молоді, включаючи розвиток естетичний. Сучасний класичний університет має бути не тим середовищем, що в умовах трансформаційних змін в українському суспільстві готує вузького, однобічного фахівця, а виховує духовну, вільну, творчу й соціально активну особистість компетентного фахівця зі здатністю швидко адаптуватися до умов, що постійно змінюються. Він має не тільки об'єднувати в собі самі знання та засоби їхньої передачі, але слугувати середовищем, що максимально сприяє самовиробленню та розширенню інтелектуальних і духовних можливостей суспільства [1, с. 14].

Український соціолог Є. Подольська, спираючись на положення загальної теорії систем, вважає, що соціокультурне середовище вищої освіти може бути визначене як елемент системи соціокультурного середовища суспільства, а також як елемент системи освітнього середовища. Положення про те, що теорія систем має багаторівневий характер і може однаково застосовуватися до всіх аспектів соціального світу, дає змогу розглядати соціокультурне середовище вищої освіти на різних рівнях: світовому, державному, регіональному тощо. Крім того, середовище вищого навчального закладу можна також розуміти як сукупність певних середовищ: середовище кафедри, середовище факультету, середовище наукових лабораторій, середовище курсу, середовище групи. Таким чином, середовище вищого навчального закладу являє собою самостійну систему, яка має свою структуру та елементи [5, с. 257–258].

Мета статті – розкрити роль середовища вищого навчального закладу у формуванні духовності сучасної студентської молоді на основі реалізації емпіричного дослідження вибраних навчальних закладів.

Для реалізації поставленої мети методом анкетування в травні-червні 2015 р. нами було опитано 370 студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, 334 студенти університету «Львівська політехніка» та 84 студенти Українського католицького університету. Загалом у дослідженні взяли участь 788 студентів із трьох ВНЗ м. Львова. Відбір респондентів – цілеспрямований, квотний.

Одним із дослідницьких завдань було вивчити думку респондентів з приводу того, чи впливає середовище університету на підвищення рівня духовності студентів (табл. 1).

Таблиця 1

**Чи впливає середовище вищого навчального закладу
на підвищення рівня духовності студентів, %**

Варіанти відповіді	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Так	25,7	29,6	47,6	29,7
Швидше, так	48,6	42,5	42,9	45,4
Швидше, ні	15,4	16,2	8,3	15,0
Ні	3,2	3,9	1,2	3,3
Важко відповісти	7,0	7,8	0,0	6,6

Як видно з поданих результатів, серед студентів ЛНУ ім. І. Франка та НУ «Львівська політехніка» найбільше таких студентів, які швидше відчують вплив середовища вищого навчального закладу на підвищення рівня своєї духовності (48,6% та 42,5% студентів відповідно). Найбільший вплив середовище ВНЗ здійснює на студентів УКУ (47,6%). Не здійснює ніякого впливу на розвиток духовності студентства середовище ВНЗ лише для 3,3% студентів від загальної кількості респондентів, які брали участь у цьому опитуванні.

Одним з основних завдань нашого дослідження було виявлення особливостей розуміння студентами самого терміна «духовність». Слід констатувати, що в історичному контексті поняття «духовність» розвивається

спочатку як релігійний феномен, який інтегрує в себе патріотичні національні цінності. З іншого боку, наприклад, у педагогічній науці «духовність» – це значною мірою виховна категорія, в основі якої закладена християнська мораль, що відображає морально-етичні норми виховання особистості [10]. З психологічної точки зору, духовність – специфічна людська якість, яка формується в процесі усвідомлення та сприйняття певних суспільних норм і цінностей. У сумі вони формують духовний світ людини, забезпечуючи соціально-психологічну сторону її здоров'я, культурні, естетичні й духовні потреби [20]. Е. Помиткін визначає духовність як специфічно-людську якість, що характеризується усвідомленням єдності буття й зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання істини й самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманістичної поведінки [16].

Порівняльний аналіз результатів дослідження в трьох ВНЗ м. Львова свідчить, що студенти з різних університетів практично однаково розуміють термін «духовність» і вкладають у нього такий зміст (табл. 2).

Таблиця 2

Розуміння студентами поняття «духовність», %

Варіанти відповіді	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Внутрішній світ людини, стан душі та внутрішня гармонія	52,4	50,3	65,5	52,9
Сукупність моральних та культурних поглядів	37,8	36,8	26,2	36,2
Специфічне ставлення до себе та до світу	5,7	7,2	2,4	6,0
Приналежність до якої-небудь релігії	1,9	3,9	2,4	2,8
Важко відповісти	1,1	1,5	2,4	1,4

Передусім, духовність для респондентів – це внутрішній світ людини, стан її душі та внутрішня гармонія. На друге місце студенти поставили таку альтернативу, як сукупність моральних та культурних поглядів. Найменше духовність пов'язують, як виявилось, з приналежністю до будь-якої релігії. Подібні результати були отримані також під час емпіричного дослідження В. Павловим [12]. За його результатами, 32% студентів під «духовністю» розуміють віру в Бога, 27% – гуманні відносини між людьми, 33% – знання історії та культури свого краю, 41% – внутрішній світ людини, стан душі. Схожий приклад наводить В. Петухов, за результатами дослідження якого, 41% студентів на питання щодо їх власного розуміння категорії «духовність» вказують на внутрішній світ людини [15]. Сучасні дослідники Н. Статінова та О. Кущенко, проводячи дослідження серед студентів Київського національного торговельно-економічного університету, виявили, що їхні студенти під духовністю розуміють, перш за все, сукупність моральних якостей людини (52,5%), гармонію її внутрішнього світу

(51,7%), інтелектуальне багатство людини: її розум, світогляд (34,3%), певне світобачення, прагнення до самовдосконалення (25,3%) [18].

Сьогодні багато науковців говорять про те, що навчальна діяльність у ВНЗ повинна бути спрямована не тільки на формування професійних навичок і вмінь майбутньої інтелектуальної еліти, а й на виховання та розвиток духовної сфери студентської молоді. У процесі дослідження ми хотіли з'ясувати, чи згодні наші респонденти з твердженням, що сьогодні вищий навчальний заклад повинен не лише надавати необхідні студентам знання, а й виховувати їх як усебічно розвинених особистостей з високим рівнем духовності. Як показали результати нашого дослідження, більшість студентів (80,8% із трьох університетів) цілком згодні з таким твердженням, 13,5% відзначили альтернативу «важко відповісти», і лише 5,7% респондентів не згодні із цим висловлюванням.

Головною фігурою у вищих навчальних закладах, яка активно впливає на особистість студента, безперечно, є викладач. У сучасних умовах він повинен не тільки ознайомлювати молодих людей з новими знаннями, а й прилучати їх до культури, допомагати орієнтуватися в ній [9]. Саме особистість викладача, його ставлення до своєї справи, рівень майстерності сприяють виробленню в студентів потреби в знаннях, бажанню глибоко й досконало вивчати певну дисципліну. Під час безпосереднього контакту викладач впливає на студентів не лише своїми знаннями, а й властивим йому світоглядом, життєвим досвідом, рисами характеру тощо.

У табл. 3 подано результати опитування щодо наявності у вищому навчальному закладі викладачів, які завжди готові допомогти своїм студентам у будь-якій ситуації. Як бачимо, у ВНЗ м. Львова є чимало викладачів, які готові прийти на допомогу своїм студентам. Найбільше таких викладачів виявилось в НУ «Львівська політехніка» (71,6% студентів так висловилися), в УКУ розраховувати на допомогу викладачів може 64,3% студентів, а в ЛНУ ім. І. Франка – більше ніж половина респондентів (57,3%).

Таблиця 3

Наявність викладачів, які готові завжди допомогти студенту в будь-якій ситуації, %

Варіанти відповіді	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Так	57,3	71,6	64,3	64,1
Ні	7,6	8,7	8,3	8,1
Важко відповісти	35,1	19,8	27,4	27,8

У сучасному навчальному закладі від викладача, від рівня його професійної майстерності, ерудиції, професійної й загальної культури залежить виховання та формування в студентів національної свідомості, духовної культури й професійних якостей майбутнього фахівця. Саме тому в цьому контексті нас цікавила думка студентів з приводу того, чи викладач вищого навчального закладу в змозі впливати на формування духовності.

Ми отримали такі результати. Як видно з табл. 4, постать викладача є визначальною у формуванні духовної компоненти в студентів. Зокрема, на це звернуло увагу 84,5% опитаних студентів УКУ, 74,3% – ЛНУ ім. І. Франка та 71,9% – НУ «Львівська політехніка». Не має жодного впливу викладач для 6,5% від загальної кількості опитаних.

Таблиця 4

Можливість викладача вищого навчального закладу впливати на формування духовності студентів, %

Варіанти відповіді	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Так	74,3	71,9	84,5	74,4
Ні	7,3	6,0	4,8	6,5
Важко відповісти	18,4	22,2	10,7	19,2

Яким чином викладач може впливати на формування духовності своїх студентів? Як видно з табл. 5, найбільш значущим чинником є власний приклад у відносинах з іншими (толерантність, стриманість, повага, людяність) (62,7% від числа опитаних респондентів). Наступним – працьовитість і бажання добиватися поставлених цілей (42,5%). Третім за значущістю – бажання самовдосконалюватись і розвивати свій світогляд (42,5%). Варто констатувати, що студенти трьох університетів, які були залучені до проведення дослідження, абсолютно однаково оцінили ступінь важливості вказаних факторів, пов'язаних з особистістю викладача.

Таблиця 5

Фактори, які визначають вплив викладача вищого навчального закладу на формування духовності студентів, %

Фактори впливу	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Власний приклад у відносинах з іншими (толерантність, стриманість, повага, людяність)	68,6	50,0	86,9	62,7
Патріотизм, дотримання національних традицій	23,8	30,8	27,4	27,2
Працьовитість і бажання добиватися поставлених цілей	39,2	42,5	57,1	42,5
Зацікавленість мистецтвом у різних його проявах	8,6	18,3	10,7	12,9
Бажання самовдосконалюватись і розвивати свій світогляд	38,9	36,8	52,4	39,5
Власний приклад участі в різноманітних благодійних акціях та громадських організаціях	21,6	17,7	22,6	20,1

Сьогодні викладачі для підготовки майбутніх конкурентоспроможних висококваліфікованих фахівців та всебічно розвинених особистостей повинні володіти низкою професійних, особистісних та психологічних

якостей. Як видно з табл. 6, для студентів Франкового університету найважливішою якістю, якою має володіти викладач сучасного університету, є його вміння доступно та цікаво викладати свій предмет (69,5%). Далі за значущістю йдуть такі якості, як творчий підхід до викладання своєї дисципліни (59,2%), чесність та справедливість (52,4%), комунікабельність (48,6%) і повага до студентів (45,9%). Для студентів-політехніків на першому місці виявилася чесність та справедливість викладача (54,8%), на другому – вміння доступно й цікаво викладати свій предмет (49,1%), далі – комунікабельність (45,5%), повага до студентів (42,2%), творчий підхід до викладання (41,0%). Як ми бачимо, п'ятірка лідерів серед якостей, якими повинен володіти викладач сучасного університету, у студентів двох найбільших ВНЗ м. Львова збігається. Щодо студентів УКУ, то для них п'ятірку бажаних якостей сучасного викладача замикає така якість, як почуття гумору. Отже, студенти найбільше цінують у своїх викладачах професіоналізм у своїй роботі, чесність, справедливість та толерантність у відносинах зі своїми студентами.

Таблиця 6

Якості, якими повинен володіти викладач сучасного університету, %

Якості	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Комунікабельність	48,6	45,5	50,0	47,5
Тактовність	19,2	32,3	22,6	25,1
Чесність, справедливість	52,4	54,8	77,4	56,1
Високий рівень духовного розвитку	11,4	14,7	36,9	15,5
Вимогливість до себе та до інших	15,7	38,0	16,7	25,3
Творчий підхід до викладання своєї дисципліни	59,2	41,0	53,6	50,9
Здатність до розуміння інших	31,1	31,7	34,5	31,7
Володіння новітніми інформаційними технологіями	24,6	18,9	8,3	20,4
Повага до студентів	45,9	42,2	53,6	45,2
Уміння доступно та цікаво викладати свій предмет	69,5	49,1	57,1	59,5
Зовнішній вигляд	3,0	6,3	8,3	4,9
Необхідність тримати дистанцію зі студентами	1,9	5,7	2,4	3,6
Почуття гумору	30,3	25,1	42,9	29,4
Професіоналізм	44,6	36,5	31,0	39,7
Об'єктивність в оцінюванні знань студентів	32,2	34,4	27,4	32,6

Сьогодні реалізація завдань виховання студентів у вищих навчальних закладах здійснюється через інститут кураторів. Завдання інституту кураторів та наставників, як зазначає Т. Буяльська, визначаються метою виховної роботи у вищій школі й характеризуються багатовекторністю на-

прямів, спрямованих на формування громадських, соціально-культурних та професійних якостей майбутнього фахівця, залучення студентів до наукової роботи, творчої діяльності, духовних надбань українського народу. Незаперечним є те, що робота куратора групи передбачає створення здорового морально-психологічного клімату в колективі, спонукає студентів до активної громадської позиції, творчих ініціатив, протидії антисоціальним та антикультурним явищам; підтримує саморозвиток особистості, її самостійності [4, с. 18]. Діяльність куратора спрямована на здобуття молодою людиною соціального досвіду поведінки, формування національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій та розвиток індивідуальних якостей майбутнього фахівця [9, с. 64]. Ми в ході дослідження не оминули увагою цей аспект і з'ясували, яку роль, на думку студентів, повинен відігравати куратор у навчальному процесі (табл. 7).

Таблиця 7

Роль куратора у навчальному процесі, %

Роль куратора	ЛНУ ім. І. Франка	НУ «Львівська політехніка»	УКУ	Разом
Допомога студентам у їх адаптації до умов навчання в університеті	75,9	60,2	71,4	68,8
Контроль за навчальною діяльністю студентів, відвідуванням занять, своєчасним виконанням ними поточної атестації	20,3	23,1	19,0	21,3
Організація роботи з виховання в студентів культурних навичок, засвоєння ними загальнолюдських, національних, громадянських, духовних, особистісних цінностей	25,7	33,2	41,7	30,6
Формування в групі здорового морально-психологічного клімату	37,6	36,8	44,0	37,9
Залучення студентів до участі в наукових, культурних, спортивних та громадських заходах факультету й університету	41,4	30,2	33,3	35,8
Усі перелічені вище варіанти	11,6	22,5	15,5	16,6

Як видно з поданих результатів, суттєвих відмінностей у відповідях студентів із трьох університетів не спостерігаємо. Відповідно, можемо констатувати, що студенти сьогодні від кураторів очікують таких дій, які подано в порядку їх важливості та актуальності:

- 1) допомога студентам у їх адаптації до умов навчання в університеті;
- 2) формування в студентській групі здорового морально-психологічного клімату;
- 3) залучення студентства до участі в наукових, культурних, спортивних та громадських заходах факультету й університету;

4) організація роботи з виховання в студентській молоді культурних навичок, засвоєння ними загальнолюдських, національних, громадянських, духовних, особистісних цінностей;

5) контроль за навчальною діяльністю, відвідуванням занять, своєчасним виконанням поточної атестації.

Окремо ми запитали в респондентів, чи повинен куратор пропагувати своїм студентам розвиватися духовно, пропонуючи відвідувати театри, виставки, музеї, організувати зустрічі з відомими особистостями. Однозначно погодилися з таким твердженням близько двох третин опитаних респондентів із досліджуваних ВНЗ (68,7% від загальної кількості). Так не вважає лише десята частина всіх опитаних (12,1%), а решта не визначилися однозначно з відповіддю.

Отже, за результатами проведеного нами соціологічного дослідження серед студентів трьох вищих навчальних закладів м. Львова можемо зробити такі **висновки**.

1. Формування духовної складової в сучасних умовах є процесом, що передбачає трирівневий підхід «середовище ВНЗ – викладач – студент». Кожний із цих вимірів посідає своє особливе місце в навчально-виховному процесі. За результатами емпіричного дослідження, студентська молодь визнає вагомий вплив середовища ВНЗ на формування своєї духовності (75,1% опитаних).

2. Під духовністю сучасне студентство розуміє, насамперед, внутрішній світ людини, стан її душі та внутрішню гармонію, а також сукупність моральних і культурних поглядів. Важливо підкреслити, що студенти досліджуваних ВНЗ не асоціюють з духовністю приналежність до якої-небудь релігії.

3. Констатовано вагомий вплив сучасного викладача на формування духовності студентства. Серед факторів, які визначають вплив викладача на формування духовності в студентській молоді, респонденти відзначають такі, як власний приклад у відносинах з іншими (толерантність, стриманість, повага, людяність); працьовитість і бажання добиватися поставлених цілей; бажання самовдосконалюватись і розвивати свій світогляд; патріотизм, дотримання національних традицій; власний приклад участі в різноманітних благодійних акціях та громадських організаціях; зацікавленість мистецтвом у різних його проявах.

4. Серед найвагоміших завдань куратора є допомога студентам у їхній адаптації до умов навчання в університеті; формування в студентській групі здорового морально-психологічного клімату; залучення студентства до участі в наукових, культурних, спортивних та громадських заходах факультету й університету. Констатовано, що близько двох третин опитаних студентів вважають, що куратор має сприяти їхньому духовному розвитку.

5. Отримані результати дають підстави говорити про те, що в сучасних умовах середовище вищого навчального закладу є одним з визначальних чинників у формуванні та розвитку духовної компоненти особистості

студента. Саме тому керівництву вищих навчальних закладів необхідно робити акцент на активному впровадженні програмних заходів та системних змін щодо її врахування в навчально-виховному процесі.

Список використаної літератури

1. Безсмертна О. В. Погляд на освітнє середовище класичного університету як на символ естетичного потенціалу країни / О. В. Безсмертна // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2012. – № 4 (51). – С. 11–18.
2. Бурдьє П. Соціологія соціального пространства / П'єр Бурдьє ; пер. с фр., общ. ред. Н. А. Шматко. – Санкт-Петербург : Алетейя ; Москва : Ин-т эксперим.социологии : Алетейя, 2005. – 288 с.
3. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / П'єр Бурдьє ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – Санкт-Петербург : Алетейя ; Москва : Ин-т экспериментальной социологии, 2005. – 576 с.
4. Буяльська Т. Б. Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі : [метод. посіб.] / Т. Б. Буяльська, М. Д. Прищак, Л. А. Мацко. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 154 с.
5. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве : [монография] / [авт. кол.: Е. А. Подольска и др.] ; под общ. ред. Е. А. Подольской. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 416 с.
6. Горіна О. Т. Вплив педагогічного середовища ВНЗ на формування духовно-культурних цінностей особистості студента [Електронний ресурс] / О. Т. Горіна. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/domtp/2010_3/Gorina.pdf.
7. Гущина Т. Роль образовательной среды в развитии субъективности старшеклассника в дополнительном образовании / Т. Гущина // *Педагогика*. – 2010. – № 9. – С. 45–50.
8. Кастельс М. Галактика Интернет : Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. А. Матвеева, под ред. В. Харитоновна. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
9. Костик Є. В. Проблема формування духовних цінностей у майбутнього спеціаліста [Електронний ресурс] / Є. В. Костик. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/ppmb/texts/2009_9/09kyvvs.pdf.
10. Мартіросян Л. Становлення духовно-ціннісного компонента українського виховання: історичний аспект [Електронний ресурс] / Леся Мартіросян. – Режим доступу <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5175/3/4.pdf>.
11. Ордіна Л. Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ /Л. Л. Ордіна // *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. – 2009. – Вип. 3. – С. 142–146.
12. Павлов В. И. Духовно-нравственная культура и проблема ее формирования у студентов / В. И. Павлов // *Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева*. – 2010. – № 1. – С. 117–123.
13. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – Москва : Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.
14. Парсонс Т. Социальная система /Т. Парсонс // *Парсонс Т. О социальных системах* / под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – Москва : Академический Проект, 2002.
15. Петухов В. Новые активный русские: жизненные приоритеты, социальная мобильность, понимание успеха [Электронный ресурс] / В. Петухов. – Режим доступа: <http://www.psycho.ru/library/archive/312>.
16. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / Е. О. Помиткін. – Київ : Наш час, 2007. – 280 с.

17. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: [монография] / под общ. ред. д-ра ист. наук В. И. Астаховой. - Харьков, Изд-во НУА, 2010. - 407 с.

18. Статінова Н. Пріоритети та цінності сучасної студентської молоді [Електронний ресурс] / Н. Статінова, О. Кущенко // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 3. – С. 107–117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2011_3_13.

19. Чибісова Н. Г. Культурно-освітнє середовище і його роль у формуванні сучасного спеціаліста / Н. Г. Чибісова // Грані. – 2009. – № 6 (68). – Листопад-грудень. – С. 103–105.

20. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / Ж. Юзвак // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 139–150.

21. Castells Manuel. The rise of the network society / Manuel Castells. – [2-nd ed.]. – (Information age ; V. 1), 2000. – 594 p.

22. Granovetter M. Labor Mobility, Internal Markets and Job-Matching: A Comparison of the Sociological and Economic Approaches. – Mimeographed, 1983.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2017.

Блихар М. П. Высшее учебное заведение как среда формирования духовности студенческой молодежи

В статье анализируется влияние среды высшего учебного заведения на формирование духовности студенческой молодежи. На основе собственного исследования сделан вывод о том, что данная среда является достаточно благоприятной для формирования и роста уровня духовности студентов. Выяснено, что студенты понимают под понятием духовности. На основе результатов исследования анализируется влияние личности преподавателя и роль куратора в формировании духовной компоненты студентов.

Ключевые слова: *среда высшего учебного заведения, социальное пространство, образовательная среда, духовность, студенческая молодежь.*

Blikhar M. P. Higher Educational Establishment as an Environment for the Formation of the Students' Spirituality

The article is dedicated to the analysis of the environment of the higher education establishment in the process of formation of the students' spirituality. Today one can often come across the idea that the present-day environment of the higher education establishment does not only perform its main duty, which consists in the transfer of professional knowledge and skills. It is aimed at motivating the students to learn and create, being a mean for revealing and development of their natural inclinations and inborn aptitudes, as well as bringing them up to be spiritual, free and socially active personalities able to quickly adjust to the constantly changing conditions.

In order to study the meaning and role of the environment of the higher education establishment in the system of formation of the modern students' spirituality, there has been held an opinion poll by the author of the article. 788 students from three high education establishments located in Lviv participated in the poll, among which were the students of Ivan Franko National University of Lviv, Lviv Polytechnic National University, and Ukrainian Catholic University.

According to the findings, the overwhelming majority of students affirm that the environment of the higher education establishment has a significant impact on the rise of the development level of their spirituality. Analyzing the results of the investigation, it turned out that our respondents conceive spirituality as an inner world of a person, state of mind and inner harmony. A set of moral and cultural viewpoints comes second. As it turned out, the least of all spirituality is related to the confession.

In the course of the investigation, we have found out that there are a lot of instructors who are always ready to help their students in any situation. We also learned that the instructors can influence the formation of their students' spirituality. Among the impact factors the instructors have on the formation of students' spirituality there have been distinguished the following: personal example of the instructors in their relations with other people, assiduity and desire to succeed, improve oneself and develop the world-view, love for the country, personal example of participation in different kinds of charitable actions and public organizations. In the course of investigation, we also learned about the features a present-day instructor should have. First of all, it includes the ability to teach in plain language and make the study process exciting, creative approach to teaching, honesty, justice, interpersonal skills and respect for the students.

One more important element of the environment of the higher education establishment is an advising institute. According to the results of investigation an advisor should help the students in the course of their adaptation to the study conditions at the university; form within the student group a healthy moral and psychological climate; involve the students in scientific, cultural, sport and public events of the department and university in general, organize the work on the development of cultural skills among the students, mastering universal human, national, public, spiritual, personal values; control over the educational process, attendance of classes, and well-timed performance of current attestation. As it turned out from the perspective of most of the students, the advisor should inspire the students to develop spiritually, offering to go to the theater or museum, do an exhibition, arrange the meetings with famous people.

In such a way we may affirm that the environment of the higher education establishment exerts a significant influence on the development of spiritual components of the student personality. That is why it is necessary to lay emphasis on the active introduction of spiritual component in the education and bringing-up process, on the development of the student's spirituality and realization of his/her creative potential.

Key words: *environment of higher educational establishment, social space, educational environment, spirituality, student young people.*

УДК 316.614.6

В. О. БОЛОТОВА, Н. О. ЛЯШЕНКО

АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТА ПЕРШОКУРСНИКА ДО НАВЧАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ

У статті описано основні аспекти соціальної адаптації студента-першокурсника, а саме соціально-психологічний, дидактичний і психофізіологічний. Зазначено фактори адаптації, які можуть сприяти або утруднювати її успішність. Наведено дані соціологічного дослідження, за результатами якого виявлено основні проблеми, що виникають під час первинної адаптації студентів (на прикладі НТУ «ХПІ»), здійснено вимірювання рівня їх адаптованості. Описано основних суб'єктів, від яких студенти отримували допомогу в процесі адаптації.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, первинна адаптація студента.

Студентство об'єднує молодь, яка зайнята професійним навчанням, сконцентрована у великих вузівських центрах та має специфічний спосіб життя. Незважаючи на те, що статус студента є тимчасовим, умови навчання дають певний простір для ініціативних дій та самостійних рішень. У цей період життя створюється підґрунтя для майбутньої висококваліфікованої професійної діяльності, самостійного виконання обов'язків. Після закінчення навчання колишні студенти поповнюють лави фахівців та із часом займають провідні професійні позиції в структурі суспільства.

Входження молоді людини до групи студентів передбачає процес адаптації, який відбувається на першому курсі та від якого залежить успішність усього майбутнього навчання. Першокурсникам бракує різних навичок і вмінь, які необхідні у ВНЗ для вдалого оволодіння навчальною програмою та пристосування до студентського життя. Минає чимало часу, перш ніж студенти звикнуть до значних розбіжностей у методиках та засобах стимулювання навчально-пізнавальної діяльності між школою і вищим навчальним закладом, а саме в наданні самостійності студентам порівняно зі школярами. Ускладнює процес адаптації й той факт, що досить часто вибір професії молоді визначає не самостійно, а за бажанням батьків, що, у свою чергу, підсилює почуття невдоволення обраним шляхом. У цей час студенти можуть виявляти елементи десоціалізації та ознаки негативних змін світогляду й поведінки. Неуспішне пристосування до вузівського середовища стає причиною низької навчальної діяльності в майбутньому, почуття ізольованості та є перешкодою для формування студента як професіонала в обраній спеціальності.

Тому одним із важливих завдань будь-якого ВНЗ є робота зі студентами першого курсу, спрямована на освоєння ними нової соціальної ролі, їх більш швидку й успішну адаптацію до іншої системи навчання, нової системи соціальних відносин. Дослідження проблем, що виникають під час

процесу адаптації першокурсників, є актуальним тому, що ця інформація дає змогу розробити низку управлінських процедур для їх подолання.

Адаптацію студентів до навчання всебічно розглядали в межах психології, педагогіки та соціології. Соціально-психологічні та психологічні проблеми початкового етапу навчання студента й чинники, що впливають на процес адаптації останніми роками, у своїх працях розкривають такі вітчизняні вчені, як: Ю. Бохонкова [1], О. Столярчук [7], Н. Герасімова [2]. Педагогічні аспекти адаптації студентів висвітлено в працях Т. Спіріної [6], В. Штифурак, В. Сорочинської, Г. Левківської [3] та ін. Питання адаптації студентів до навчання у ВНЗ розглядали такі російські науковці, як Н. Подсосова [4], С. Сергєєва, О. Воскрекасенко, Т. Паршина [5]. Але, незважаючи на велику кількість досліджень, регулярний моніторинг проблем соціальної адаптації першокурсника ще не став типовою практикою у вищих навчальних закладах.

Мета статті – виявлення типових складностей, що виникають під час адаптації першокурсника до навчання (на прикладі НТУ «ХП»).

У сучасній соціології поняття адаптації розглядають як процес і результат встановлення гармонійних відносин між особистістю й соціальним середовищем. Вона пов'язана з необхідністю функціонування в нових умовах. Соціальна адаптація являє собою процес інтегрування індивіда в нову соціальну групу, що передбачає засвоєння ним групових норм, цінностей, стандартів, стереотипів і вимог.

Н. Подсосова визначає адаптацію студентів до ВНЗ як двоєдиний процес взаємодії студента з освітнім середовищем ВНЗ, у якому, з одного боку, відбуваються внутрішні зміни його особистісних характеристик, уявлень про життя, засвоєння необхідних для життєдіяльності нових соціальних норм, відносин, заснованих на навчальній, трудовій, культурній, комунікативній діяльності, а з іншого – активний вплив на середовище відповідно до особистих і суспільних потреб, прийняття на себе нової соціальної ролі [4].

Розглядаючи труднощі, які виникають у процесі адаптації студентів до умов ВНЗ, дослідники виділяють первинну та вторинну стадії адаптації. Під первинною адаптацією розуміють подолання студентом тих труднощів, що постають перед ним у перші дні та місяці навчання в університеті. Вторинна пов'язана з формуванням свідомості професіонала, засвоєнням цінностей і норм подальшої професійної діяльності.

Вивчаючи проблему адаптації студентів ВНЗ, можна виділити три її аспекти, а саме: соціально-психологічний, дидактичний та психофізіологічний. Соціально-психологічна адаптація пов'язана з входженням першокурсника до нового специфічного молодіжного середовища, де ніхто нічого не знає один про одного та створюється можливість отримання нового статусу в групі. Іногородні студенти виявляються «вирваними» з колишніх

соціальних умов та пристосовуються до вибудовування відносин зі студентами, які проживають разом з ними в гуртожитку.

Психофізіологічна адаптація – це пристосування до нових умов та ритму життя, зокрема в гуртожитку, самостійне набуття життєвого досвіду вирішення побутових проблем та пристосування до міського способу життя в колишніх сільських мешканців. Дидактична адаптація пов'язана з подоланням відмінностей у системах шкільної та вузівської освіти; пристосуванням до нової системи контролю знань; організації навчального процесу, яка будується на принципах саморозвитку особистості, прищеплення навичок самостійної роботи.

Умовно можна виділити дві групи чинників за характером їх відношення до особистості студента, які впливають на процес соціальної адаптації першокурсників: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать фізіологічні особливості (перш за все, стан здоров'я) першокурсника, особливості рис його характеру, мотиви вибору професії, рівень знань та вмінь до навчання у вишу. До зовнішніх – нові умови навчання та проживання (санітарно-гігієнічні умови, рівень матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, особливості його організації тощо); існуюча система допомоги першокурсникам у процесі первинної адаптації (наявність дієвих інститутів кураторства та наставництва, моніторинг проблем навчального процесу тощо).

З метою виявлення труднощів, що виникають у процесі дидактичної, соціально-психологічної та психофізіологічної адаптації першокурсників, було проведено соціологічне дослідження 320 студентів НТУ «ХП». Вибірка квотна. Основними ознаками для виділення квот були напрям підготовки, курс навчання, його форма та стать студентів. Результати проведеного дослідження не можна розповсюдити на всі ВНЗ України або навіть м. Харкова у зв'язку зі специфічними умовами навчання в кожному конкретному ВНЗ, але вони надають можливість окреслити коло проблем, які найважче подолати студентам першого курсу, незалежно від місця навчання. Крім того, виділені показники адаптації можна застосовувати для подібних досліджень в інших вітчизняних вишах.

Щодо психофізіологічної адаптації, то нами були виділені такі її показники, як: уміння самостійно знаходити потрібний навчальний корпус та аудиторію, знання місць харчування на території ВНЗ, здатність без проблем бути активним протягом заняття та «висиджувати» 3–4 пари в день, пристосування до часу початку занять і температури в аудиторіях. Дослідження показало, що головною проблемою, з якою зіткнулися першокурсники НТУ «ХП», є некомфортна температура в навчальних аудиторіях (на це скаржаться 70% студентів). Наприкінці першого семестру тільки 66% студентів пристосувалися до «незручної» температури (це легше вдалося хлопцям (73%), ніж дівчатам (57%).

Дослідження показало, що орієнтуватися по території НТУ «ХПІ» найважче виявилось студентам гуманітарного (65%) та економічного напрямів навчання (47%), які повинні увесь час переміщуватися між корпусами НТУ «ХПІ», деякі з яких знаходяться поза територією студентського містечка. Орієнтуватися по території НТУ «ХПІ» важче було іногороднім студентам. Загалом наприкінці семестру це залишалось актуальною проблемою для кожного третього першокурсника.

Щодо пошуку їдалень та буфетів, то 62% студентів знають, де вони знаходяться, з них дві третини встигають поїсти, інші – ні, але зазначають, що така вимога у них є.

З початку майже третина студентів усіх спеціальностей мали проблеми з незручним розкладом занять та складності в пристосовуванні до нього, причому це було більш болісно для місцевих студентів (з них вказали на це 37% порівняно з 26% іногородніх). Вочевидь, вони намагалися зберегти звичні види позанавчальної діяльності, які мали до вступу в університет. Після завершення першого семестру до розкладу занять звикло 92% студентів. Щодо зміни занять (перша або друга), у яку навчаються першокурсники, то 73% з них відповіли, що пристосувалися до неї та не мають ніяких незручностей.

Аналіз показав, що півторагодинне заняття в змозі нормально витримати лише 66% першокурсників, 34% мають певні труднощі із цим (відволікаються, їм важко зосереджуватися весь час), з них 3% зазначають, що висидіти все заняття взагалі не можуть. У ході аналізу було виявлено, що півторагодинне заняття краще висиджують студенти технічного та хімічного напрямів. Серед студентів економічного, гуманітарного напрямів висиджують заняття без проблем лише половина.

Витримати весь навчальний день (3–4 пари) у змозі лише 22% студентів. Зрозуміло, що на увагу під час заняття впливає особиста зацікавленість предметами та навчанням загалом, але некомфортна температура в аудиторії, монотонний характер проведення занять викладачами, складна, незрозуміла для середнього студента форма викладення матеріалу, низький рівень застосування активних методів навчання також можуть погіршити ці показники. А університет цілком спроможний подолати ці проблеми.

У ході аналізу було виявлено, що під час дидактичної адаптації найбільші труднощі пов'язані з необхідністю засвоєння великого обсягу навчального матеріалу. Вони виникали майже в кожного другого студента (у 54% респондентів). Найбільш актуальна вказана проблема для студентів хімічного (74%) та технічного (63%) напрямів навчання. Що можна пояснити складністю точних та природничих наук. Крім того, студенти на цих факультетах навчаються переважно за бюджетною формою, тому прагнуть отримувати високі оцінки, щоб отримувати стипендію. Найменшою ця проблема була для студентів гуманітарних спеціальностей, які переважно навчаються за контрактом. На труднощі при засвоєнні великого обсягу нового навчального матеріалу вказало 39% з них. Крім того, ця проблема є

вого навчального матеріалу вказало 39% з них. Крім того, ця проблема є більш актуальною для місцевих студентів, ніж іногородніх (це вказало, відповідно, 64% та 43% респондентів вказаних груп). Скоріше за все, сумісне мешкання в гуртожитку сприяє розвитку кооперації та допомоги під час навчання. Великий обсяг домашніх робіт, які необхідно виконувати, відзначили також студенти хімічного напрямку – 44%.

Найменш значущими, на думку студентів, були проблеми, пов'язані з пошуком потрібної навчальної літератури (на їх наявність вказує кожний п'ятий респондент), найважче її шукати виявилось студентам технічного (43%) та хімічного (30%) напрямів. На складності при конспектуванні лекцій вказало 16% опитуваних.

У ході аналізу було виявлено ступінь дидактичної адаптованості студентів наприкінці першого семестру. До її основних показників було зараховано: уміння виділяти головне на лекції та конспектувати матеріал; уміння справлятися з обсягом домашніх робіт; уміння знаходити навчальну літературу; своєчасність складання зимової сесії; навчальну успішність під час першої сесії. За даними дослідження, уміють конспектувати на лекціях після першого семестру навчання 95% студентів. Виконання домашніх робіт у повному обсягу не стало проблемою для 56% студентів, з обсягом домашніх робіт краще справляються студенти хімічного (78%) та технічного (70%) напрямів, незважаючи на більшу кількість конкретних нормативних завдань та жорсткість контролю. Нагадуємо, що саме вони відзначали цю проблему як більш актуальну порівняно зі студентами інших напрямів, але, як виявилось, вони до неї більш успішно пристосувалися. Несподівано це стало більшою проблемою для студентів гуманітарного (65%) та економічного (53%) напрямів. На нашу думку, це пов'язано з недостатнім рівнем шкільної підготовки, невмінням спланувати час, відсутністю інтересу до отримання нових знань за фахом, навчанням за контрактною формою та відсутністю стипендії як матеріального стимулу до успішного навчання.

Було визначено, що лише 48% студентів уміють знаходити літературу без проблем, відповідно 52% досі не навчилися цього робити. Аналіз показав, що зимову сесію склали вчасно 73% опитаних, 25% зробили це із запізненням, а 2% не склали взагалі. Найбільше тих, хто склав зимову сесію у весняному семестрі, серед першокурсників технічного та економічного напрямів. Більшість студентів (87%) отримали під час сесії відмінні та добрі оцінки.

Таким чином, дидактична адаптація пройшла успішно лише в половині першокурсників. Це є значною проблемою, оскільки подальше навчання буде поступово ускладнюватись, і без належних навичок студентам стане ще важче оволодіти знаннями, необхідними для їх майбутньої професійної діяльності. Тому керівництву факультетів потрібно організувати додаткове ознайомлення студентів із науковою бібліотекою НТУ «ХП», її

фондами та організацією роботи; у межах інформатики як навчального предмета видається доцільним провести заняття з підвищення комп'ютерної грамотності студентів. Викладачам необхідно розробити більш детальні методичні вказівки до виконання самостійних завдань з предметів.

Показниками соціально-психологічної адаптованості першокурсників ми вважаємо їх задоволеність відносинами з одногрупниками, викладачами, куратором та деканом факультету. У ході аналізу було виявлено, що своїми стосунками з одногрупниками задоволені 87% респондентів, з викладачами 85%, а з куратором – 51% опитаних студентів.

У ході дослідження ми виявили основних суб'єктів, які допомагали першокурсниками в подоланні труднощів. Більшість першокурсників долали труднощі в навчанні самостійно (90%), зверталися по допомогу до сім'ї (27%) та одногрупників (25%). До куратора й декана першокурсники звертаються в останню чергу (8% та 6% відповідно).

Хлопці частіше, ніж дівчата, звертаються по допомогу до викладачів кафедри (відповідно 72% і 28%), до сім'ї та родичів (63% та 37%), до декана і його заступника (75% та 25%). У свою чергу, дівчата частіше зверталися по допомогу до одногрупників (68% та 32%) та до друзів (71% і 29%). Самостійно долали труднощі хлопці й дівчата майже однаковою мірою (55% та 45%).

На думку першокурсників, основними функціями, які має виконувати куратор навчальної групи, є надання допомоги студентам у вирішенні проблем з навчальними предметами (87%), здійснення контролю за відвідуванням студентами занять та дисципліною в групі (57%), сприяння у вирішенні проблем із проживанням у гуртожитку (43%).

Під час опитування студентам також пропонували оцінити, наскільки вони адаптувалися до навчання в НТУ «ХП». Так, 47% респондентів зазначають, що до навчання у НТУ «ХП» пристосувалися повністю, 43% сумніваються у своїй повній адаптованості, 10% вказують на те, що зовсім не адаптувалися.

Висновки. Результати дослідження засвідчили, що основними труднощами, з якими стикаються першокурсники в перші півроку навчання, є необхідність засвоїти великий обсяг навчального матеріалу, навчитись орієнтуватись на території НТУ «ХП», пристосуватись до розкладу занять та виконувати великий обсяг домашніх робіт. Тобто найбільш важкими для студентів виявилася дидактична та психофізіологічна адаптація.

Виявилось, що проблеми в дидактичній адаптації були найбільш актуальними для студентів технічного профілю навчання, але показники їх адаптованості за результатами першого курсу виявилися кращими. Крім того, із труднощами під час дидактичної адаптації більше стикається місцевих студентів, ніж іногородніх.

При виявленні рівня дидактичної адаптованості з'ясовано, що після першого семестру майже половина опитаних студентів до навчального процесу не адаптувалась. Вони не навчилися знаходити потрібну навчальну літературу та справлятися з обсягом домашніх робіт. Про низьку дидактичну адаптованість першокурсників також свідчить той факт, що 27% студентів не змогли вчасно скласти зимову сесію, навіть з урахуванням лояльності викладачів кафедр та деканів факультетів до першокурсників.

З іншого боку, більше ніж половина студентів вказали, що їх дидактична адаптація пройшла протягом двох місяців, а ще третина – протягом чотирьох місяців. Наведені дані не збігаються з показниками щодо рівня дидактичної адаптованості студентів, тому можна стверджувати, що студентів задовольняє їх рівень адаптованості, вони не бачать у ньому перешкод для реалізації цілей під час навчання в університеті. Той факт, що вони не виконують у повному обсязі домашні завдання, не знаходять літературу за темою та несвоєчасно складають контрольні завдання, не викликає в них особливих турбувань.

Що стосується психофізіологічної адаптованості першокурсників, то можна вважати неадаптованими третину опитаних студентів. Труднощів під час соціально-психологічної адаптації майже не виникало.

Більшість першокурсників долали труднощі в навчанні самостійно. Дівчата частіше зверталися до однокласників та друзів, а хлопці – до родичів, викладачів, керівництва факультетів.

Загалом цілком адаптувалися до студентського життя після першого семестру менше ніж половина опитаних першокурсників, за їх власними оцінками.

Якщо отримані дані щодо проблем у психофізіологічній адаптації можна частково пояснити особливістю ВНЗ (велика територія, багато старих навчальних корпусів, у яких важко підтримувати необхідну температуру), то низька дидактична адаптація відображає спільні проблеми всіх вишів. Зниження рівня навчальної успішності школярів, випадковий вибір професії, низька зацікавленість в отриманні професійних знань – усе це позначається на успішності пристосування до умов навчання у вищому навчальному закладі. Отримані в процесі дослідження дані дають змогу зробити такі рекомендації для підвищення ефективності процесу адаптації першокурсників: розробити спеціальну дисципліну, яка б допомогла студентам краще та швидше адаптуватись до навчального процесу у вищому навчальному закладі, сформувати навички конспектування лекцій, роботи з бібліотекою, пошуку необхідної інформації, оптимального розподілу часу на підготовку занять тощо; застосовувати новітні форми й методи занять, які б полегшили студентам засвоєння навчального матеріалу, підвищили інтерес до нього (ділові ігри, презентації, диспути тощо); вивчати думку студентів щодо бажаного розкладу занять (початок та кінець занять, кількість пар, тривалість перерв) та їх зміни й взяти її до уваги при оптимі-

зації організації навчального процесу; запровадити регулярні зустрічі зі студентами не тільки кураторів, а й деканів факультетів для налагодження більш довірчих стосунків та створення умов для звернень студентів до них по кваліфіковану допомогу в разі виникнення проблем.

Список використаної літератури

1. Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів : монографія / Ю. О. Бохонкова; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 199 с.

2. Герасімова Н. Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. Є. Герасімова. – Київ, 2004. – 227 с.

3. Левківська Г. П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: Навч. посібник / Г. П. Левківська, В. Є. Сорочинська, В. С. Штифурак. – Київ : Либідь, 2001. – 128 с.

4. Подсосова Н. Б. Диагностика как один из методов решения задач по адаптации студентов первого курса Вуза [Электронный ресурс] / Н. Б. Подсосова // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – № 4. – С. 409–415. – Режим доступа к журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/diagnostika-kak-odin-iz-metodov-resheniya-zadach-po-adaptatsii-studentov-pervogo-kursa-vuza>.

5. Сергеева С. В. Педагогическое сопровождение адаптации студентов первого курса к образовательному процессу технического вуза [Электронный ресурс] / С. В. Сергеева, О. А. Воскресенко, Т. Б. Паршина // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – № 9. – С. 74–84. – Режим доступа к журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-soprovozhdenie-adaptatsii-studentov-pervogo-kursa-k-obrazovatelnomu-protsessu-tehnicheskogo-vuza>.

6. Спіріна Т. П. Адаптація першокурсників до умов вищого навчального закладу як соціально-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Т. П. Спіріна. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/4195/1/T_SPIRINA_NP_1_KSP%26SR_IL.pdf.

7. Столярчук О. А. Психологічні аспекти адаптації першокурсників до умов навчання у ВНЗ / О. А. Столярчук // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – 2016. – № 25. – С. 100–105.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017.

Болотова В. А., Ляшенко Н. А. Адаптації студента первокурсника к учебе в университете

В статье описываются основные аспекты социальной адаптации студента-первокурсника, а именно социально-психологический, дидактический и психофизиологический. Указываются факторы адаптации, которые могут способствовать или затруднять ее успешность. Приводятся данные социологического исследования, по результатам которого выявляются основные проблемы, возникающие во время первичной адаптации студентов (на примере НТУ «ХПИ»), измеряется уровень их адаптированности. Описываются основные субъекты, от которых студенты получали помощь в процессе адаптации.

Ключевые слова: социализация, социальная адаптация, первичная адаптация студента.

Bolotova V. O., Liashenko N. O. Adapting of the First-Year Student to Study at University

The article describes social adaptation of the first-year student when enrolling in a university, primary and secondary stages were especially highlighted. The authors examined

the main aspects of the student's primary social adaptation, namely them as socio-psychological, didactic and psychophysiological aspects.

Socio-psychological aspect is associated with the disruption of some previous social relations and with the need of creation of new relations with other students in the study group, with the roommates and teachers.

The didactic aspect of adaptation is related to adaptation to new requirements and knowledge control forms, of the organization of the study process, which is differ from the school in providing much more autonomy. Psychophysiological aspect is associated with the adaptation to new conditions and rhythm of life, an independent solution of domestic problems. The authors name the internal and external factors of student adaptation, which contribute to its acceleration or complicate the process. The first factor reflects the state of readiness of the student to a new knowledge (the volume and the level of knowledge student received before enrolling to university, professional orientation of enrollee, interest in study activities in general and interest to their profession, state of the health, independence of the choice of profession) and psychological characteristics of the person, which help to overcome the difficulties and create new social relationships to the new environment (persistence, responsibility, independence, sociability, politeness, willpower). The second factor consists of the conditions for studying and living, and «factors of accompanying a first-year student by the university». It is stated that the factors of the second group can be quickly adjusted to facilitate and accelerate first-year student adaptation.

The materials of a specific sociological study of the National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute» revealed the main problems which arise during their primary didactic, psychophysiological and socio-psychological adaptation, determined severity and indicators of the first-year students' adaptation after the first six months of study. The authors determined the level of didactic adaptation, the indicators of which were the ability to note lectures, find the necessary educational literature, and fulfill the homework. It was proved that social and psychological adaptation was successful for majority of students, and psychophysiological and didactic ones were successful only for the half of them.

The authors carried out a comparative analysis of the level of adaptation of technical, chemical, IT, economic and humanitarian students, compared those who study on government payment and on private one. Particular attention was paid to the adaptation of out-of-town students.

It was revealed from whom the young men and women received help and whom they addressed the problems which arose during the initial adaptation. It was revealed imagination of students about the duties of the group's curator and their evaluation of curators' activities.

Key words: *socialization, social adaptation, primary student adaptation.*

УДК 316.74:796

Ю. В. МОСАЄВ

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В РОЗРІЗІ СВІТОВИХ ПЕРШОСТЕЙ З ФУТБОЛУ 1986–1990 РОКІВ

У статті досліджено соціальні аспекти формування глобальної футбольної індустрії в розрізі світових першостей з футболу 1986–1990 рр. Описано аспекти взаємного розвитку процесу глобалізації й глобальної футбольної індустрії. Проаналізовано вплив глобалізації футбольної індустрії на результати світових футбольних першостей 1986–1990 рр. Розглянуто прояви глобалізму у футбольній світовій індустрії на приклади вдалих виступів на світових першостях з футболу національних збірних країн, які до того не мали успіхів на світовій футбольній арені.

Ключові слова: глобалізація, світова футбольна індустрія, світова першість з футболу, соціальні аспекти.

Футбол, як і увесь спорт у 70-х рр. ХХ ст., почав рух у бік професіоналізації та комерціалізації. Період 70–80-х рр. ХХ ст. став початком залучення футболу до процесу глобалізації. На той час стримувальним фактором глобалізації була так звана «холодна» війна, яка спричинила «залізну завісу», і глобалізація набирала своїх обертів здебільшого на території країн, які сповідували цінності ринкової економіки. Тому цю епоху можна розглядати як другий етап створення глобальної футбольної індустрії. Ми розглядаємо першості світу з футболу 1986 та 1990 рр. як індикатори розвитку футбольної індустрії того часу та етап створення глобальної футбольної індустрії.

Ця проблема майже не висвітлена в сучасній українській соціології, хоча окремі аспекти цієї тематики досліджено в працях А. Костенко, Б. Таліновського, А. Франкова та Є. Панкратова.

Мета статті – проаналізувати соціальні аспекти формування глобальної футбольної індустрії в розрізі світових першостей з футболу 1986–1990 рр.

Спорт і футбол зокрема дуже гармонійно вписалися в загальні тенденції розвитку глобальних процесів на планеті, оскільки вони мали схожі контури поширення в різних країнах світу. Інфраструктурним фактором поширення глобальних явищ як у футболі, так і в усьому світовому суспільстві стали інформаційні та комунікаційні технології. Розвиток телебачення, можливість дивитися футбольні трансляції через кольорову картинку та поява супутникових антен, які надали можливість спостерігати за спортивними трансляціями в різних країнах світу, автоматично спонукали розвиток ринку спортивної атрибутики. Особливо цьому сприяли саме супутникові технології.

«Розвиток супутникового телебачення дав змогу кожному відчутти себе вільним у виборі каналів і передач, здатним задовольнити свої інтере-

си. Зараз скористатися найсучаснішими технологіями супутникового мовлення може кожен бажаючий» [6]. Саме це й стало частиною розвитку футбольної глобалістики. Футбольна глобалістика – це частина розвитку світової футбольної індустрії. Глобальна футбольна індустрія отримала ще одне джерело для розвитку з боку індустрії відеоігор.

«Дебютний футбольний симулятор для ігрових приставок випустила компанія Atari у 1980 р. – *Pele's Soccer*. Цей startup, що з'явився на світ раніше, ніж багато користувачів *Jambler*, був дуже далекий від того, що ми звикли називати футсимом – гра 4 на 4, графіка на рівні переміщення пікселів на екрані, прості й передбачувані руху... Але і такий недосконалий продукт з режимом гри для двох знайшов свою аудиторію, як і наступні ігри 80–90-х рр. (наприклад, *World Cup Italia'90* від SEGA)» [5]. У 90-х рр. XX ст. футбольні стимулятори перетворилися на окремих бізнес, а футбольним бюрократичним структурам вони забезпечили шалені прибутки за рахунок «роялті» (виплати за використання авторських прав). Із часом виплати «роялті» в світовому футболі постійно збільшуються. А створення нових інформаційних технологій сприяє створенню нових джерел для виплат за «роялті».

У всіх вищезазначених подіях і процесах простежуються елементи глобалізації як спорту загалом, так і футболу як індустрії сфери розваг зокрема. Значення футболу в соціокультурному дискурсі, сфері розваг та інших соціальних процесах у XX ст. суттєво збільшився й щороку зростає його актуальність у XXI ст. У період 80-х рр. XX ст. футбол став і економічним явищем тогочасного суспільства, а протистояння між футбольними командами різних країн на клубному і на рівні збірних стало мати політичний характер, що в сукупності відповідає основним умовам глобалізації.

На думку С. Хоффмана, «глобалізація виявляється в трьох формах: економічній, культурній та політичній, що характеризуються власним проблемним потенціалом, тобто сучасною особливістю світового розвитку є “зіткнення глобалізацій”» [9]. Як бачимо, описані нами явища та процеси вписуються в класичне визначення глобалізації. Тим більше, що глобалізація є явищем складним і концептуальним, немає процесу як такого, глобалізація є уособленням цілої низки процесів та явищ, які сприяють розширенню соціальних та інших практик людського буття до глобального масштабу шляхом використання комунікаційних та інших специфічних технологій, які є «агентами» глобалізації.

«Процес глобалізації характеризується певною спрямованістю, тобто вектором, а сама глобалізація – відповідними складовими (суб'єктами, об'єктами, формами, рушійними силами, факторами, наслідками тощо) [4, с. 108]. У межах цієї описової структури глобалізації своє відображення знаходять і такі структурні елементи, як футбольна індустрія. Вона є частиною спортивної індустрії, але футбол є одним з найяскравіших та питомих її елементів. Особливо це стосується країн, що розташовані в Європі та Південній Америці. Розвиток футболу в країнах цих континентів значно

вищий за результати країн інших континентів. Цей факт має вираження як у кількості футболістів у цих країнах, так і успіхах на світових футбольних першостях [3]. Ці результати свідчать, що за всю історію світових першостей з футболу не виграла жодна збірна країни, яка розташована не в Європі та Південній Америці.

Світова першість з футболу 1986 р. пройшла на території Мексики. Ця країна першою провела два рази цей футбольний турнір. Цей захід був вимушеним через відмову проведення цього світового змагання в Колумбії [7, с. 6]. У новому змаганні перемогу здобула Мексика над США та Канадою. Однією з головних причин цієї перемоги стала популярність футболу у цій країні й часовий фактор, водночас у країнах Північної Америки популярність та футбольна інфраструктура були значно гіршими за мексиканську.

Світова футбольна першість 1986 р. пройшла за новою системою, яка стала традиційною на наступні три турніри. Основна особливість цієї системи полягала в тому, що учасниками цього турніру стали 24 національні збірні своїх країн замість 16. Крім збільшення учасників, що було прямим ритуалом глобалізації, що увібрало в себе як культурні, економічні, так і політичні фактори, можна констатувати ускладнення самої формули проведення турніру. Головна складність полягала в тому, що до другого етапу виходили деякі представники груп, що зайняли на першому етапі третє місце. Цей фактор суттєво підвищував можливість організації матчів з фіксованим результатом, що підривало б етичні аспекти проведення спортивних змагань.

Проаналізувавши глобалістичні складові футбольних першостей 1986–1990 рр., ми дійшли таких висновків. З боку культурної складової можна відзначити розмаїття різних культур, які стали частиною змагання внаслідок збільшення кількості його учасників. Особливо це стосувалося країн африканського та азійського континентів, які до цього досить скромно виступали на світових першостях, і їх культурний простір майже не перетинався з футболем. З економічної сторони ФІФА (світова футбольна конфедерація) виграла завдяки збільшенню спонсорських контрактів від телетрансляцій та квитків. Водночас збільшення кількості збірних коштів збільшило і туристичні потоки до Мексики. Політична складова цього процесу полягала в тому, що світовій футбольній бюрократії вдалося збільшити лояльність до себе на континентах, які раніше були обділені увагою. У кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. цей фактор став головним у межах реформування світового футболу, де головними факторами підтримки реформ є представники азійського, африканського, північноамериканського континентів і країн Океанії.

Переможцем світової першості 1986 р. в Мексиці стала збірна Аргентини. Вона здобула драматичну перемогу 3:2 над збірною ФРН [2]. Це була друга після 1978 р. перемога на світовій першості збірної Аргентини. З класичної точки зору можна було б припустити, що відбувся триумф аргентинських футболістів, які грали саме в аргентинських футбольних клу-

бах. Насправді картина цієї перемоги виглядає значно складніше. П'ять найголовніших футболістів країни, що виграла національну першість грали за кордоном. Із цих п'яти футболістів по два грали в мексиканських та іспанських футбольних клубах, а головна зірка збірної Аргентини Д. Марadona представляв італійський футбольний клуб «Наполі» з Неаполі [2]. Цей факт свідчить про те, що кращі футболісти світу почали концентруватися в Європі. Водночас у футболі почали створювати «зірок» шоу-бізнесу. Першою такою «зіркою» став уже згаданий Д. Марadona [1]. Його культ розвивався за всіма законами «шоу-бізнесу». Спочатку була створена соціальна легенда про те, що Д. Марadona не просто звичайний аргентинський футболіст, а хлопчик-попелюшка, що вийшов з аргентинських «трусобів». Потім ця історія була вкинута в європейський медіапростір і на тлі вдалих виступів в італійській першості з футболу у складі неаполітанського клубу «Наполі». Це було підкріплено кількома рекламними контрактами транснаціональних компаній. Після цього сам персонаж створив головний міф своєї кар'єри – це міфологічний концепт «рука Бога».

«Рука Бога» – це ситуація коли у чвертьфіналі чемпіонату світу 1986 р. (Аргентина – Англія) Д. Марadona забив вирішальний гол рукою і після матчу назвав його «рукою Бога» [3, с. 13]. Ця ситуація мала й політичне забарвлення, оскільки ще не були загоєні рани англо-аргентинської війни. І тому після цього випадку постать футболіста породила цілу низку міфів. В одних з них Д. Марadona став героєм нації та живим втіленням соціальної справедливості. Подальша спортивна та медіакар'єра Д. Марадони розвивалася як у повноцінної рок-зірки. Тут і звинувачення у зловживанні наркотиками, хуліганство, спілкування з кубинським «команданте» Ф. Кастро. Загалом він став «чорним янголом» світового футболу. Саме цей персонаж і залучив до аудиторії світових футбольних першостей, аспортивних вболівальників, здебільшого жіночої статі. Цей факт повинен стати одним з основних фактів формування першого глобалізаційного кола. Тобто він ствердив існування футболу як елемента глобалізаційних процесів, які відбувалися в світі. Особливої пікантності цьому процесу додає розквіт американських комп'ютерних гігантів, які починали свій бізнес у цей час у Європі. Прихід свій на ринок Європи відбувався, у тому числі за допомоги футболу.

Ще одним з елементів глобалізації стала «серіальність» певних футбольних подій. Використовуючи світові першості з футболу 1986–1990 рр. як маркер соціальних особливостей футбольної індустрії ми розглядаємо футбольні дербі тільки в розрізі ігор між національними збірними. Тому й значущість їх різна, адже більшість протистоянь між національними збірними здебільшого мають товариський характер тому й можливість для створення «футбольних дербі». Одним з таких стало протистояння Аргентини та Німеччини. Його серійність можна проілюструвати такими серіями: фінали чемпіонатів світу 1986, 1990 та 2014 рр.. Це протистояння відбувається з перемінним успіхом, але в кінці 80-років воно було одним з

трендів світових першостей і було одним з головних трендів маркетингових компаній цих першостей.

Значну роль на першості 1986 р. відіграли й збірні Франції з Бельгією, що стали призерами цього турніру. Кожна з них зіграла свою роль. З одного боку, обидві збірні представляли типові європейські збірні із Західної Європи. Представники Франції «піарили» своє покоління гравців, яке потім емігрувало до більш заможних європейських першостей. Бельгія стала країною, яка перемогла в додатковий час збірну СРСР на самому початку другого етапу турніру, але саме ця подія спричинила один із чергових суддівських скандалів політичного змісту. Так, у межах цього матчу були забиті два голи, які потім футбольна громадськість визнала нелегітимними, оскільки були забиті з порушенням правил. Представники СРСР та інших соціалістичних країн досі вважають, що арбітр діяв навмисно проти країни, де панує соціалістична ідеологія. З іншого боку, виступ збірної Бельгії вписувався у формат концепції вирощування гравців на продаж, який сформувався у Франції і також є продуктом глобалізації. Єдиним фактором, що в ті часи заважав іншим країнам стати частиною згаданого бізнесу, це ліміт на легіонерів.

Не вдалося подолати чвертьфінал першості 1986 р. командам: Англії, Бразилії, Іспанії та Мексики. Усі ці країни є представниками так званого істеблшменту світового футболу. Поразка кожної із зазначених збірних команд – це поразка певної епохи. Загалом їх об'єднує те, що вони не змогли організувати систему футбольного господарства саме на початку епохи глобалізації. Так, в Англії була створена система футбольного господарства, дуже видовищна та консервативна, що призвело до дискваліфікації футбольних клубів країни через поведінку вболівальників. Бразилія не змогла створити балансу між гравцями, що грали в Європі та Бразилії. Футболісти, які пограли в Європі, втратили місцевий менталітет, у критичних ситуаціях це грає проти збірної. Іспанія та Мексика не віднайшли кваліфікованих тренерів і не реалізували свій потенціал. Глобалізація проявилася і в участі в турнірі країн дебютантів: Ірак, Канада та Алжир. Ці країни виступили прогнотовано невдало, але забезпечили екзотичну складову турніру.

Світова першість 1990 р. відбулася в Італії. Фінал цього футбольного форуму відбувся знову у форматі Аргентина – ФРН, а переможцями цього турніру стали саме гравці збірної ФРН, ствердивши нову тенденцію на оборонний футбол і зменшення видовищності футболу як елементу глобальної індустрії розваг. Інші два комплекти медалей завоювали Італія та Англія [8]. Як бачимо, до четвірки провідних збірних команд за результатами першості потрапили представники так званої «великої європейської п'ятірки», тобто країн з найбільш розвиненою футбольною індустрією, які за рахунок фінансових впливань почали скуповувати найкращих гравців з чемпіонатів інших країн європейського та інших континентів. Винятком стала Аргентина, яка в межах світової футбольної індустрії вибрала для

себе роль донора футбольних талантів та на світанку створення повноцінної футбольної індустрії вдало й результативно скористалася із цього.

Головним проривом світової першості 1990 р. можна назвати виступи збірних Ірландії та Камеруну. Кожна із зазначених команд дійшла до чвертьфіналу турніру, але не була активною частиною світової футбольної індустрії. З іншого боку, саме ці результати сприяли відтоку вболівальників регбі та ірландського (гельського) футболу до сокеру. Збірна Камеруну привернула увагу до футболу вболівальників усіх країн африканського континенту. Цей факт можна прирівняти до факту повноцінного входження до світової футбольної індустрії країн африканського континенту.

Висновки. Світова футбольна індустрія у 80–90-х рр. ХХ ст. розвивалася в темпі й за канонами глобалізації. Світові футбольні першості 1986–1990 рр. стали маркером другого етапу розвитку світової футбольної індустрії. Світова футбольна індустрія в цей період пройшла перший етап свого становлення й головним фактором цього етапу є формування соціальних міфів навколо футбольних міфів і їх ретрансляція шляхом засобів масової інформації і створення механізмів їх монетизації. Головним персонажем глобальної футбольної індустрії досліджуваного нами періоду став Д. Марadona, який став першим футбольним шоуменом глобального масштабу. Головними переможцями світових першостей з футболу 1986–1990 рр. ХХ ст. були представники Італії, Німеччини та Англії, які стали взірцем створення внутрішньої футбольної індустрії та Аргентина, що вписалася в світову футбольну індустрію на правах донора, який поставив на потік виховання футболістів для європейських чемпіонатів.

Список використаної літератури

1. 10 обличий Диего Марадони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soccer.ru/articles/668699.shtml>.
2. Все чемпионы мира по футболу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://torcida.com.ru/history/allchamp/>
3. Костенко А. А. 1986. Последний чемпионат мира романтического футбола. Часть 9. «Божья рука» Марадоны / А. А. Костенко // Советский спорт. – 2014. – 13 июня. – С. 13.
4. Куприна Н. Сущность процесса глобализации и его составляющих / Н. Куприна // Економічні інновації. – 2011. – № 42. – С. 102–111.
5. Путь игры FIFA: от стартапа к лучшему футбольному симулятору всех времен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.jambler.com/history-of-fifa-startup/>.
6. Спутниковое телевидение – история развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dorado.dn.ua/stati-o-sputnikovom-televidenii/istoriya-sputnikovogo-televideniya.html>.
7. Талиновский Б. Х. Все чемпионаты мира по футболу. Т. 5 / Б. Х. Талиновский, А. В. Франков, Е. П. Панкратов. – Киев : ООО «Издательский Дом Украинский медиахолдинг», 2010. – 224 с.
8. Талиновский Б. Х. Все чемпионаты мира по футболу Т. 6. / Б. Х. Талиновский, А. В. Франков, Е. П. Панкратов. – Киев : ООО «Издательский Дом Украинский медиахолдинг», 2010. – 224 с.
9. Hoffman S. The Clash of Globalizations? / S. Hoffman // Foreign Affairs. – 2002. – July/August. – P. 104–115.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2017.

Мосаев Ю. В. Социальные аспекты формирования глобальной футбольной индустрии в разрезе мировых первенств по футболу 1986–1990 годов

В статье исследуются социальные аспекты формирования глобальной футбольной индустрии в разрезе мировых первенств по футболу 1986–1990 гг. Описываются аспекты взаимного развития процесса глобализации и глобальной футбольной индустрии. Анализируется влияние глобализации футбольной индустрии на результаты мировых футбольных первенств 1986–1990 гг. Рассматриваются проявления глобализма в мировой футбольной индустрии на примере удачных выступлений на мировых первенствах по футболу национальных сборных стран, которые до того не имели успехов на мировой футбольной арене.

Ключевые слова: глобализация, мировая футбольная индустрия, мировое первенство по футболу, социальные аспекты.

Mosaev Yu. V. Social Aspects of the Global Football Industry in the Context of the World Championships on Football 1986–1990

The article examines the social aspects of the formation of the global football industry in the context of the world Championships on football 86–90 twentieth century. Describes the aspects of the mutual development of the process of globalization and the global football industry. Analyses the impact of globalization of the football industry on the results of the world football championship 86–90 twentieth century.

Football like all sport in the 70-ies of XX century began the movement towards the professionalization and commercialization. The period of 70–80 years of the twentieth century was the beginning of the football being drawn into the globalization process. At that time the limiting factor of globalization was the so-called «cold» war, which gave rise to the «iron curtain» and therefore globalization gained its momentum mainly on the territory of the countries that professed the values of the market economy. Therefore, this age can be considered as the second stage of creating a global football industry. The world Cup 1986 and 1990 are considered by us as indicators of the development of the football industry at the time and stage of development of the global football industry. The purpose of the article. Analyze social aspects of the global football industry in the context of the world Championships on football from 1986 to 1990 of the XX century.

Major breakthrough in the world championship 1990, you can call the national team Ireland and Cameroon. Each of these teams reached the quarterfinals of the tournament, but was not an active part of the global football industry. On the other hand these results has contributed to an Exodus of Rugby fans and Irish (Gaelic) football to soccer. Cameroon has attracted the attention of football fans of all countries on the African continent. This fact can be equated to the fact full-fledged entry into the global football industry of the African continent.

The global football industry in the 80–90 – years of the twentieth century has evolved at a pace and according to the canons of globalization. The football world Cup 1986–1990 became the marker of the second phase of development of the global football industry. The global football industry during this period was the first stage of its development and the main factor of this stage is the formation of social myths around football myths and relayed by the media and the establishment of mechanisms to monetize them. The main character of the global football industry studied period was D. Maradona, who became the first football entertainer on a global scale. The biggest winners of the world Championships on football 1986–1990 twentieth century were the representatives of Italy, Germany and England, which became the domestic football industry and Argentina that blended in with the global football industry on the rights of the donor who put on stream developing players for the European Championships.

Key words: globalization, the world football industry, the world championship on football, the social aspects.

УДК 316.74:2

М. В. ТУЛЕНКОВ, С. С. ЯРЕМЧУК

ФЕНОМЕН СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті в межах соціологічного підходу розглянуто феномен секуляризації, зокрема: на основі критичного аналізу. Досліджено роль і місце цього феномена в суспільствах кінця XX – початку XXI ст., а також пізнавальні можливості ключових теорій секуляризації стосовно пояснення складних соціально-конфесійних процесів, етнічно-релігійних конфліктів і експансії новітніх релігійних практик в умовах глобальних соціальних змін і суспільних трансформацій.

Ключові слова: релігія, релігійні практики, феномен секуляризації, можливості теорій секуляризації, модернізація, плюралізм.

Люди використовували феномен секуляризації протягом тривалого історичного часу для пояснення неоднозначних процесів обмеження ролі релігії в суспільному житті. Натомість, досі існують різні точки зору щодо його змістовного наповнення. Унаслідок цього термін «секуляризація» має відношення до різних, інколи зовсім несхожих ситуацій і контекстів, що так чи інакше відображають різноманітні аспекти соціальної дійсності, наприклад, такі як десакралізація, приватизація, десекуляризація, плюралізація, лаїцизм тощо.

Водночас критики секуляризаційних процесів вказують на декілька ключових індикаторів щодо розвитку релігії в сучасному світі, від популярності релігії в багатьох країнах світу, що зростає, до виникнення нових позарелігійних форм і практик духовності. Поряд із цим, спостерігається тенденція до зростання фундаменталістських рухів, євангелічного пробудження в країнах «третього світу», а також до загострення етнорелігійних конфліктів. Отже, критичний аналіз попередніх теорій секуляризації істотно актуалізував необхідність вироблення нових теоретичних підходів до розуміння сучасних трансформаційних процесів, які відбуваються нині в релігійній сфері. Це зумовлює не тільки проведення нових наукових розвідок процесів секуляризації в сучасному світі, а й здійснення концептуальної реконструкції змістовного наповнення цього феномена в межах сучасного соціологічного дискурсу.

Необхідно зазначити, що аналізу місця й ролі феномена секуляризації в житті суспільства присвячено низку наукових праць відомих зарубіжних соціологів, зокрема В. Бейнбріджа, Д. Белла, П. Бергера, С. Брюса, Б. Вілсона, Р. Воллеса, П. Глазнера, Ф. Горскі, К. Доббелара, К. Крістіано, Д. Мартіна, В. Сватоса, Р. Старка, О. Тшанена, Дж. Хеддена ті ін., які розглядають цю проблему з різних позицій.

Досить ґрунтовно проблематика теоретичного осмислення процесів секуляризації представлена в працях відомих радянських і російських авторів: О. Богданова, Л. Воронкова, В. Гараджи, В. Гура, І. Каргіна, Н. Капустіна, Ю. Левади, М. Мчедлова, К. Ніконова, І. Новоженова, Ю. Сінеліна, Е. Соловійова, З. Тажурізіна, А. Токарева, Д. Угриновича, Т. Щипкової, І. Яблокова. Аналогічні питання почали більш активно висвітлювати у непоодиноких публікаціях вітчизняних соціологів. Серед них особливої уваги заслуговують праці таких дослідників, як: О. Богдан, О. Грабовець, Н. Зайцева-Чіпак, О. Козловський, Д. Миронович, О. Панков, М. Паращевін, Н. Пивоварова (Дудар), Л. Рязанова, Т. Серга, В. Смакота, Ф. Шандор, Ю. Яковенко, С. Яремчук тощо. Водночас ця проблематика потребує подальшої концептуальної реконструкції, пов'язаної з неоднозначним трактуванням процесів соціально-культурної глобалізації та релігійної трансформації, що відбуваються в сучасному світі.

Метою статті є здійснення концептуальної реконструкції феномена секуляризації в сучасному соціологічному дискурсі в аспекті виявлення місця й ролі цього феномена в сучасному соціумі, а також визначення пізнавальних можливостей ключових концепцій секуляризації в поясненні складних соціально-релігійних явищ і процесів в умовах глобальних соціальних змін і суспільних трансформацій.

Передусім зазначимо, що поняття *секуляризації* використовують у соціальних науках останнім часом у кількох, інколи протилежних, значеннях. Поряд з традиційним трактуванням цього феномена, – як процесу зменшення ролі релігії в житті суспільства, тобто переходу останнього від врегулювання соціального буття на основі релігійних норм до світської моделі суспільного устрою шляхом упровадження раціональних норм, – існують й інші визначення поняття секуляризації. Зокрема, під цим поняттям часто розуміють ступінь зниження релігійності населення, яке позначається на зменшенні кількості відвідувань релігійних зібрань або на дистанціюванні індивідів від виконань релігійних обрядів. Деякі дослідники вважають, що зростання індивідуальної релігійності не суперечить секуляризації доти, доки релігія залишається вільним вибором з боку індивіда, а державні структури при цьому ухвалюють свої рішення без урахування релігійних норм.

Як бачимо, на поверхні існує декілька концептуальних підходів до пояснення суті процесу секуляризації: одні соціологи вважають його незворотним процесом, який невпинно призводить до скорочення сфери дії релігії в суспільстві, а в перспективі – до її зникнення. З погляду інших, секуляризація означає лише видозмінення способів відображення релігії, коли на зміну віджитим релігійним формам і практикам приходять нові, завдяки яким релігія продовжує своє існування. Секуляризація в цій перспективі є цілком нормальним процесом, наслідком якого може бути навіть значне посилення впливу релігії на суспільство в її оновлених зразках. Не-

однозначно оцінюють соціологи й соціальні наслідки процесу секуляризації, а відтак і соціальну роль та місце релігії в життєдіяльності сучасного соціуму.

У цьому контексті цілком слушним постає питання про здійснення концептуальної реконструкції феномена секуляризації в межах сучасного соціологічного дискурсу крізь призму трьох ключових її концепцій: 1) секуляризація як витіснення релігії наукою, раціональним мисленням або світською етикою; 2) секуляризація як втрата «священного або сакрального»; 3) секуляризація як еволюція релігії та видозмінення її форм і практик у процесі глобальних соціально-культурних змін та суспільних трансформацій. Тож зупинимося на розгляді цього феномена у визначеному напрямі докладніше.

Звернімося із цього приводу, насамперед, до позиції відомого британського соціолога релігії С. Брюса, який не тільки демонструє сталість поглядів на процеси секуляризації, а й розвиває думку про те, що сучасний світ – це секулярний світ. Причому майже всі сучасні феномени оцінюються вченим крізь призму цього теоретичного імперативу, що іноді приводить до явних суперечностей. Більше того, навіть сама теорія секуляризації тут нерідко штучно «натягується» на будь-який соціальний контекст, що їй суперечить, але, попри все, цей дослідник залишається чи не єдиним західним соціологом, який не припускає жодних компромісів стосовно теорії секуляризації. Водночас низка його ідей істотно розширює сучасні уявлення про складні соціально-релігійні процеси і явища. За словами британської дослідниці Г. Дейві, «не всі згодні з тим, що говорить Брюс, але щодо його наукової позиції ні в кого не виникає сумнівів, оскільки його праці вирізняє прямота, ясність і сила» [5, с. 56].

Згідно з позицією С. Брюса стосовно секуляризаційного світу, існує безпосередній зв'язок між модернізацією та занепадом традиційних форм релігійного життя. Ключовим моментом тут, насамперед, виступає епоха Реформації, що прискорила процес формування індивідуалізму й раціоналізму, які фундаментальним чином змінили соціальну суть релігії та її місце в сучасному світі. Учений при цьому справедливо констатує, що «індивідуалізм загрожував общинній основі релігійної віри та поведінки, тоді як раціоналізм фактично зняв багато цільових функцій з релігії й перетворив чимало релігійних вірувань на такі, що не викликають більше довіри» [4, с. 230]. Ці два чинники, як свідчить аналіз, продовжують суттєво впливати на сутність сучасних процесів модернізації суспільного та релігійного життя.

На переконання С. Брюса, модернізаційний процес є складним і тривалим. Становлення базової суспільної моделі зайняло чотири століття. У більшості країн Європи релігійні суперечності відігравали головну роль у політичному, військовому та культурному житті. Поступово сформувалася певна модель суспільного співіснування, для якої толерантність стала нор-

мою як усередині країн Європи, так і між ними. Але толерантність сама по собі, стверджує С. Брюс, це «палиця з двома кінцями», де, з одного боку, вона має на увазі «нестачу переконань», здатність жити самому й давати цю можливість іншим. А з іншого боку, вона запустила наступне епістемологічне зрушення, завдяки якому в пізній період модерну сам концепт Бога став усе більш суб'єктивним і розмитим. Індивіди просто обирають і комбінують з тієї багатоманітності, яка існує як пропозиція. Релігія, як і багато інших сфер духовного буття, увійшла в епоху модерну, в якому соціальний світ пропонує вибір, різні варіанти та стилі життя. Для більшості людей серйозні переконання не лише зазнали суттєвих відхилень, а й стали в цілому важкими для сприйняття. Це також вплинуло й на релігійні інститути: церква та віросповідання поступилися місцем конфесіям і культу, тобто тим формам релігійної організації, що відображають зростання індивідуалізму у сфері релігійного життя» [4, с. 231–232].

Звідси С. Брюс робить цілком важливий акцент на тому, що поширення зазначених процесів відбувається паралельно зі становленням ліберальної демократії. У праці «Бог мертвий: секуляризація на Заході» [3] він розкриває вплив протестантської Реформації на Західну Європу і поступове формування ліберальної демократії, яка є ворожою до релігії. Це зумовлене тим, що вона тісно пов'язана з модернізацією і має на увазі релігійне різноманіття, яке неминуче підриває довіру до релігії і сприяє її індивідуалізації. Згідно з С. Брюсом, процес секуляризації полягає в індивідуалізмі, різноманітності та егалітаризмі в умовах ліберальної демократії, що підривають авторитет релігійних вірувань і соціальну значущість релігії в суспільстві.

Варто також підкреслити, що реакція С. Брюса на появу «нової», тобто ринкової, парадигми є значно критичнішою. Передусім, він переконаний, що нині не можна говорити про те, що ті порожнечі, які утворюються внаслідок занепаду традиційних форм релігії, заміщаються альтернативами інноваційного характеру. Іншими словами, свідчень занепаду релігійного життя у Великій Британії достатньо, і будь-які варіанти «перегляду» цієї даності приречені на провал. Він також відкидає концепцію, згідно з якою державна підтримка певної церкви/релігії припускає її монопольне становище з усіма похідними наслідками для релігійного ринку та релігійної участі. При цьому С. Брюс підкріплює свої аргументи прикладами Англії й Шотландії часів Реформації та сучасної Польщі. У цьому контексті вчений нагадує про фундаментальну важливість для Церкви її ідентифікації з національними чи культурними ідентичностями, як наприклад, у Сербії, Росії, Ірландії та Польщі, що пояснює, на його думку, високі рівні релігійної ідентичності в цих країнах. Водночас С. Брюс не може не визнати різноманіття форм релігії, що зростає, а також істотного посилення конкуренції між релігійними організаціями. Причому він підкреслює, що роль змагання у сфері релігійного життя стає все більш різноманітнішою й контекстно-залежною [2, с. 115–116].

У цій роботі С. Брюс також розглядає й американський контекст, у додатку до якого валідність теорії раціонального вибору видається йому цілковито передбачуваною. Розкриваючи нюанси релігійного життя Америки, він стверджує, що такі чинники, як ринок і змагання, означають швидке збільшення етнічно гомогенних релігійно-культурних ніш, в яких насправді конкуренція є дуже незначною. Зрештою, американський ринок, через розмір країни й патерни розселення мігрантів, виглядає більш сегментованим порівняно з іншими країнами [2, с. 120].

Інша тема соціологічного аналізу С. Брюса стосується релігійної мотивації крізь призму ідеї раціонального вибору й тих компенсаторів, в яких він вбачає глибокі фундаментальні вади. Вони полягають, насамперед, у неможливості застосувати раціональний вибір до релігійної сфери, позаяк люди вірять у Бога не тому, що вони «отримають гарні дивіденди». На переконання С. Брюса, люди вірять у Бога, по-перше, тому, що вони є «соціалізованими в культуру віри» [2, с. 157]. Релігійні актори при цьому мають кожний свою історію, свою ідентичність, які впливають на релігійний вибір. Окрім того, вони живуть у контекстах певної культурно-релігійної традиції та існування різних релігійних організацій, що впливає на їх релігійний світогляд та ідентичність. Ані попит, ані пропозиція, вважає С. Брюс, не підкоряються правилам ринку – вони зазнають різноманітних культурних впливів. Водночас С. Брюс визнає, що більшість сучасних релігійних ландшафтів не сприяють вибору релігії, оскільки «нині в більшості суспільств релігія відіграє настільки значну роль, що вона припиняє бути просто об'єктом вибору, виходячи з особистих переваг» [2, с. 129].

Дійсно, у сучасному суспільстві людям не лише «дозволяється» робити самостійний вибір в умовах вільного ринку, але вони часто змушені його робити під впливом тиску, спрямованого з боку мас-індустрії та всього соціального контексту. Отже, «вибір» у звичній конотації цього терміна часто припиняє існувати. Така парадоксальна тотальна несвобода в суспільстві загальної свободи. Релігійний вибір у певному сенсі є вимушеним вибором із цілого спектра можливостей, оскільки з релігією сучасна людина безпосередньо пов'язує питання про своє здоров'я (як фізичне, так і духовне), безпеку та успішність, особливо в сучасних умовах, коли зростає нездатність держави вирішувати проблеми, що виникають навіть у межах своїх кордонів, так само як і встановлювати норми захищеності, колективні гарантії, етичні принципи та моделі справедливості, які змогли б послабити відчуття ненадійності й невизначеності, що підривають упевненість людини в собі – необхідну умову в суспільному житті [10, с. 118]. З огляду на цей контекст С. Брюс стверджує, що наявність вибору неминуче пов'язана з підривом життєздатності релігії, тому що суспільство, в якому можливий релігійний вибір, неминуче стане секулярним. Водночас він визнає, що процес секуляризації має свої винятки, що пов'язані з тими випа-

дками, коли наявні структурні причини протистояти (такі, наприклад, як захист культури) або зменшувати вплив домінантного тренду.

Поряд із цим варто зазначити, що відомий американський соціолог П. Бергер був тим дослідником, який суттєво змінив свої погляди на феномен секуляризації. У багатьох аспектах він здійснив крутий поворот – від підтримки секуляризації як головної характерної риси сучасних суспільств до різкої критики цієї позиції. Це сталося внаслідок величезного масиву даних, які надходили з усього світу. Такі фактори, як релігійна активність у США, зростання релігії в країнах «третього світу» й дедалі більша присутність релігійного чинника в публічній сфері, завдають істотних ударів по теорії секуляризації. У зв'язку із цим П. Бергер відкрито визнав: «Припущення, що ми живемо в секулярному світі, є хибним. Світ нині, з деякими винятками..., є настільки ж несамовито релігійним, яким ніколи не був, а в деяких місцях навіть більше, ніж коли б то не було. Це означає, що весь обсяг літератури, написаної істориками та соціальними вченими під назвою “теорія секуляризації”, по суті є помилкою. Своїми ранніми працями я також зробив внесок у цю літературу. Я перебував у гарній компанії – більшість соціологів релігії мали подібні погляди, і в нас при цьому були на то причини» [1, с. 2].

Натомість, процитовані слова зовсім не означають, що П. Бергер повністю переглянув свої погляди й відмовився від секулярного ефекту модернізації. Відкинувши ряд положень теорії секуляризації, він зауважує, що «деякі праці, видані нами, так само є актуальні, як на рівні суспільства, так і на рівні індивідуальної свідомості». Учений також наголошував, що «модернізація створила гетерогенні суспільства і якісний стрибок у міжкультурних комунікаціях – два фактори, що сприяли релігійному плюралізму і не сприяли створенню релігійних монополій». Водночас П. Бергер застеріг дослідників релігії від спокуси сліпо слідувати одній парадигмі, оскільки «теоретичне моделювання залишається лише теорією, якщо не знаходить свого підтвердження в реальному житті людей». При цьому П. Бергер вказав на найбільш суттєві помилки теорії секуляризації, які можна подати таким чином: 1) ідея, згідно з якою «модернізація обов'язково супроводжується падінням релігії як на соціальному, так і на індивідуальному рівнях, виявилася хибною; насправді, модернізація здійснює певні секуляризаційні ефекти, більші в одних місцях, ніж в інших, але взаємозв'язок між релігією й модернізацією є досить складний; 2) секуляризація на соціальному рівні не обов'язково відповідає секуляризації на рівнях індивідуальної свідомості та соціальних релігійних форм; «певні релігійні інститути втратили силу й вплив у багатьох країнах, але як старі, так і нові вірування та практики, тим не менше, продовжують жити, а деколи набувають нових інституційних форм та відіграють лідерську роль у вибуху релігійних почуттів»; 3) релігійні інститути можуть відігравати соціальну або політичну роль навіть тоді, коли лише незначна кількість людей є віруючими або ма-

ють будь-яку релігійну практику, яка відповідає певним релігійним традиціям» [1, с. 2–7].

Як бачимо, одна з головних ідей П. Бергера полягає в тому, що, коли йдеться про вплив модернізації на релігію, то треба враховувати багато нюансів, які по-різному виявляють себе в різних соціокультурних контекстах, причому центральною фігурою, яка задає формат різноманіття, є насамперед індивід з його персональним набором релігійних переваг, який різною мірою використовує релігійні традиції в повсякденному житті. Учений застерігає своїх сучасних колег від намагання давати «очевидні» і «всеохоплюючі» пояснення досить складним речам, позаяк «стратегії, засновані на хибних припущеннях, призводять до хибних результатів» і кризи теорії, що власне й сталося з базовими імперативами теорії секуляризації [1, с. 3]. Вчений також вважає, що досить вразливою виявилася стратегія адаптації, яка поширювалася на релігійні інститути. «Якщо ми дійсно живемо у високосекулярному світі, то релігійні інститути мали б адаптувати свої служіння до цього рівня. У цьому й полягає емпіричне припущення стратегії адаптації. Насправді, – стверджує П. Бергер, – релігійні співтовариства в цілому здійснювали служіння й навіть розвивалися, не намагаючись адаптувати свою практику до передбачуваних вимог секулярного світу. Простіше кажучи, теоретичні експерименти з нібито секуляризованою релігією в цілому є безплідні, а релігійні рухи і практики широко поширені та успішні» [1, с. 5–6].

Виходячи із цього, П. Бергер наводить аргументи стосовно *двох винятків* до тези десекуляризації, які мають бути враховані сучасними соціологами під час дослідження проблеми релігії. Перший виняток – це країни Європи, які знаходяться, за його словами, «західніше від “залізної завіси”». У цих країнах «модернізаційні процеси призводять до зростання ключових індикаторів секуляризації на двох рівнях – рівні публічно демонстрованої релігійної віри та на рівні релігійної поведінки, безпосередньо пов’язаної з належністю до певної церкви: відвідуванням богослужінь; наслідуванням норм поведінки, продиктованою церковною традицією – особливо щодо сексуальної та репродуктивної поведінки і взяття шлюбу» [1, с. 9]. Зокрема, у низці європейських країн на тлі помітної присутності в них релігійного компонента спостерігається досить поширене відчуження від інституціональних форм релігійного життя, як наприклад, у Франції, Великій Британії та Скандинавських країнах. Сутність виключення європейського випадку П. Бергер вбачає в зростанні інституціональної локалізації релігії, а не в її секуляризації. Іншими словами, інституціональні форми релігійності в країнах Західної Європи мають тенденцію до все більшої локалізації в певних районах, на відміну від позаінституціональних форм, які мають тенденцію до все більшого поширення. Цей висновок П. Бергера підтримує ті ідеї, які доводять, що позаінституціональні форми релігійності, обсяг яких превалює над інституціональними формами в багатьох країнах з пе-

реважно християнською релігією, аж ніяк не свідчить про секуляризацію, а ілюструє масштаби плюралізації релігійних ідентичностей в умовах модернізації та служить відповідним предиктором не лише релігійних, а й соціальних та політичних змін [10, с. 106].

Що стосується *другого винятку* до тези десекуляризації, то він є доволі спірним. Із цього приводу П. Бергер стверджує, що в сучасному світі «утворилася міжнародна субкультура, яка складається з людей із західним типом освіти, передусім, гуманітарного або соціального профілю, яка, за своєю сутністю, секулярна. Ця субкультура є носієм і транслятором цінностей прогресу, демократії та просвітництва. І хоча представники цієї субкультури становлять досить вузький прошарок, вони є дуже впливові, оскільки досягають високих позицій у сфері управління та контролюють ті інститути, які поширюють «офіційні» визначення реальності, особливо в системах освіти і масових комунікацій. Вони дивним чином багато в чому схожі в різних частинах сучасного світу (винятки тут становлять лише ісламські країни)» [1, с. 11]. Водночас учений наполягає, що в цьому випадку ми маємо справу з глобалізованою елітарною культурою, яка секулярна за своєю природою. У певному смислі можна погодитися з цією тезою, але вона певною мірою не узгоджується з раніше заявленим П. Бергером принципом варіативності в побудові наукової теорії. Крім цього, цей «виняток» не узгоджується також із низкою спеціальних досліджень зв'язку рівня освіти й релігійності, а також цілого ряду європейських досліджень, проведених останнім часом такими соціологами, як наприклад, С. Хубер, К. Кітола, Р. Траунмуллер [10, с. 107].

У межах здійснюваного концептуального аналізу вкрай важливо, на наш погляд, розглянути низку тих ідей П. Бергера, що зокрема, характеризують його позицію останніми роками. *По-перше*, П. Бергер переконаний, що необхідно позбавлятися двох загальних і помилкових ідей, перша з яких – це ідея американської винятковості. Оскільки більша частина світу є надзвичайно релігійна, у тому числі США, то «винятком є не Сполучені Штати, а радше Європа». При цьому П. Бергер уточнює, що «коли я кажу Європа, то маю на увазі Західну і Центральну Європу, оскільки ми стикаємося з різними ситуаціями в православних районах Європи. Європа – це виняток, а виняток завжди більш цікавий, ніж правило. Розмірковуючи з погляду компаративної крос-національної соціології релігії, Західна і Центральна Європа – це найцікавіші області в світі» [9].

По друге, П. Бергер наголошує, що «сучасність не обов'язково призводить до зниження релігії. Те, до чого вона дійсно призводить, причому обов'язково – і доказів навколо нас достатньо, – так це до плюралізму»: «співіснування в межах одного суспільства різних релігійних груп (так само, як і расових чи етнічних груп)». При цьому, вважає вчений, наявність факту плюралізму усуває відмінності між Європою та Америкою. Плюралізм також означає, стверджує дослідник, що «всі релігійні асоціації мо-

жуть стати, і дійсно стають, добровільними асоціаціями. Церкви більше не можуть покладатися на поліцію, щоб заповнювати церковні лави – факт, в якого є величезне значення». Це те, що довгий час існувало в Сполучених Штатах, і тепер набуває реальних обрисів у Західній і Центральній Європі. Нарешті, плюралізм означає, що в «людей є вибір, навіть у тих, хто все ще хоче залишатись традиційним католиком та лютеранином». Як наслідок, у людей формуються різні відносини з церквами, але важливим є те, що «це – добровільні відносини». У таких умовах «парафіяни стають дуже важливими для церкви, тому що є ринок, і є споживачі» [9].

По-третє, П. Бергер робить акцент на тому, що плюралізація інституціональної поведінки, а також її якісні ознаки безпосередньо позначаються на релігійній ситуації. Він вбачає в таких несхожих релігійних ситуаціях у Європі та США неабиякий вплив суттєвих відмінностей в «інституціональній поведінці». «Для найбільших церков у Західній і Центральній Європі, як протестантських, так і католицьких, на відміну від США, – зазначає П. Бергер, – велику проблему становить будь-який з індикаторів цієї поведінки – відвідування релігійних служб, лояльність до інституту церкви, пожертви, вплив на публічну сферу» [9].

По-четверте, П. Бергер також підкреслює, що є велика відмінність між Європою і США в контексті відносин релігії та індивідів. «В Америці – підкреслює вчений, – є чудова фраза «релігійна перевага», термін, який прийшов з ринкової економіки. Я прибув до Америки з Європи як молода людина, і коли вступав до коледжу, мене запитали, яка твоя релігійна перевага? Я не розумів цей термін. Що означає перевага? Німецьке слово, з яким я був знайомий, було конфесія, яке означало причетність до певної віри чи мучеництво; перевагу, як я гадав, пропонує супермаркет. Надзвичайно важливо. Дійсно, в умовах пропозицій супермаркету створені умови для задоволення всіляких переваг, унаслідок чого релігійний феномен «бриколажу» (Д. Ерв'є-Леже) або «клаптикової релігії» (Р. Вутноу, Х. Казанова) має місце по обидва боки Атлантики. Але, якщо американці, створюючи свій індивідуальний «печворк», зазвичай залишаються в церкві або створюють нову, то європейці залишаються поза релігійними інститутами. Вони роблять це в своєму підвалі, якщо можна так висловитись, або у вітальні, що набагато важче зайняття, в результаті для набуття релігійного досвіду і знань» [9]. З приводу останньої тези інший американський соціолог релігії Р. Фенн зазначає, що саме «одомашнення харизми» є однією з головних ознак сучасної секуляризації [10, с. 110].

Натомість, у нашому концептуальному аналізі варто розглянути позицію ще одного відомого британського соціолога релігії Д. Мартіна, який є одним із найбільш послідовних критиків теорії секуляризації. Наприклад, ще в 60-х рр. минулого століття він виражав серйозне занепокоєння стосовно самої секуляризаційної концепції, яке він висловив у своїй статті під провокаційною назвою «Вперед, до знищення концепту секуляризації» [8].

І навіть у своєму класичному виданні «Загальна теорія секуляризації» [6] він, не дотримуючись прийнятих у той час жорстких стандартів щодо оцінювання феномена секуляризації, пропонує свій методологічний ключ до розуміння цієї проблеми, суть якого полягає в тому, що процес секуляризації є неоднорідний і розвивається за різними траєкторіями в різних частинах світу. Причому вчений, вказуючи на основні причини цих відмінностей, формулює чотири основні моделі перебігу секуляризації: 1) англосаксонську; 2) американську; 3) французьку (або латинську); 4) російську. Інші моделі процесу секуляризації, вважає дослідник, є лише різними варіаціями цих чотирьох. У кожній із цих моделей секуляризація набуває характерних і специфічних обрисів, зумовлених особливостями конкретних суспільних систем.

На основі запропонованої класифікації моделей секуляризації Д. Мартін не лише розкриває відмінності між США та Європою, а й при цьому вказує на існування різних моделей секуляризації в різних країнах Європи. Згідно з описами Д. Мартіна, у Європі релігійна різноманітність виражена навіть більш яскраво, ніж у США, – між протестантською Північчю і країнами, де має місце розмаїття релігій, таких як Нідерланди та Західна Німеччина, і, нарешті, католицькими країнами Півдня, де католицизм зберігає домінування й відносну монополію на релігійні традиції. Учений пояснює та описує ці відмінності шляхом установаження цілого ряду алгоритмів і взаємозв'язків, які більшою мірою мають цілковито прогностичний характер. Однак реальна ситуація не завжди вписується в межі вибудованих ним схем. Однак загалом аналіз конкретних релігійних ситуацій, запропонований Д. Мартіном, став згодом класичним у наукових дослідженнях соціальних проблем релігії [10, с. 98].

Необхідно при цьому підкреслити, що вирішальне значення для розуміння релігійних відмінностей між країнами, на думку Д. Мартіна, мають різні способи проникнення релігії в суспільство. Наприклад, у Європі проникнення релігії в суспільство відбувається по вертикалі, тобто в такий спосіб, який відображав модель влади, що існувала в Західній Європі протягом століть. Натомість, у США, навпаки, проникнення релігії в суспільство відбувалося переважно по горизонталі. У міру того, як кожна нова група переселенців привносила із собою нову версію християнства, поселенська спільнота формувала власну ідентичність, а також відмінні самобутні риси, що глибоко проростали в американську дійсність. При цьому запропонований Д. Мартіном підхід до аналізу процесу секуляризації демонструє більше від інших дослідників такі переваги: по-перше, більшу значущість історичної перспективи й соціального контексту, а по-друге, більш тісний зв'язок між релігією та політичним процесом. На переконання вченого, якщо хоча б один із цих чинників не буде врахований, то ймовірним буде виникнення хибних уявлень про роль і місце релігії в суспіль-

стві. Це підтверджує той факт, що вивчення релігії потребує, насамперед, міждисциплінарного підходу.

У контексті зазначеного варто звернутися до фундаментальної статті Д. Мартіна, опублікованої ним у 90-х рр. ХХ ст. під назвою «Секуляризація: перспективи і ретроспективи», що мала ключове значення для соціології релігії. Учений у ній підкреслює, що теорії секуляризації мали, головним чином, односпрямований характер, оскільки фактично містили «приховані філософські положення, селективний епіфеноменалізм, концептуальну непослідовність та індиферентність щодо складності історичного контексту» [7, с. 466]. У цій праці була сформульована вже відома на сьогодні теза про те, що жорсткі версії секуляризації мали стосунок лише до європейського контексту. При цьому вчений робить тут акцент на головній ідеї, згідно з якою потрібно визнати, що в Західній Європі існують особливі обставини та особливі умови, що є причиною відносно високих показників секуляризації, яка спостерігається саме в цій частині світу, причому навіть усередині самої Європи ці показники є різними в різних країнах європейського континенту.

Аналіз сучасного стану європейської релігійної ситуації все більше зміцнює переконаність Д. Мартіна в тому, що Європа, з одного боку, залишається в певному сенсі зразком у демонстрації секуляризаційних ефектів, а з іншого – під впливом глобальних процесів вона поступово набуває універсальних ознак сучасної релігійності, позбавляючись тим самим своєї винятковості. Натомість, спостереження Д. Мартіна показують, що значення релігії як незалежної (емансипованої) сили в сучасному суспільстві неминуче знижується. Варто також додати, що сучасні наукові розвідки Д. Мартіна фокусуються в основному на двох основних напрямках: по-перше, це моніторинг релігійної ситуації в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, а по-друге, це дослідження стрімкого зростання чисельності п'ятидесятництва в південній півкулі планети.

Варто відзначити й на той факт, що Д. Мартін є одним із перших західних соціологів, хто звернув увагу на те, що за межами Європи, і навіть у тих її країнах, де протягом десятиліть домінував атеїстичний світогляд, склалась абсолютно протилежна європейському зразку релігійна ситуація. Її ключові елементи вибудовувалися в абсолютно іншій, порівняно з Європою, конфігурації, що призвело до формування унікальних сценаріїв релігійного майбутнього. Окрім цього, потужний зсув християнства в бік глобального Півдня, а також стрімкий розвиток ісламу як головного чинника сучасного світового порядку – це лише деякі з тих складних соціально-релігійних процесів, які формують майбутній релігійний порядок денний не тільки для науковців, релігійних діячів і політиків. Усі ці явища неможливо пояснити з погляду теорій, що виникли на ґрунті європейського контексту. Більше того, на переконання Д. Мартіна, питання про перегляд наукових підходів до вивчення глобальних релігійних проблем має невідкла-

дний характер: «Стає абсолютно очевидним те, що нам потрібні інші, нові парадигми в соціології релігії, якщо ми хочемо дійсно зрозуміти природу релігії в сучасному світі» [7, с. 473].

Висновки

1. Проведений аналіз свідчить, що все менше науковців поділяють упевненість у тому, що зв'язок між модернізацією та секуляризацією продовжує мати місце в більшості країн Заходу, не кажучи вже про цілу низку країн, що розвиваються. Причому майже жоден із сучасних соціологів релігії не вважає, що секуляризація достеменно закінчиться неминучим зникненням релігії. Серед дослідників дедалі впевненіше домінує думка про те, що секуляризація не є незворотним процесом зменшення ролі релігії та Церкви в сучасному соціумі, а це лише видозміна форм релігії, коли на зміну одним (застарілим) формам релігії приходять інші, але сама релігія продовжує свій еволюційний розвиток, а її роль у сучасному суспільстві суттєво не зменшується.

2. Натомість, релігія, як одна з форм суспільної свідомості, на думку багатьох соціологів релігії, безумовно, збережеться, але буде істотним чином видозмінена внаслідок модернізаційних процесів. При цьому феномен секуляризації не вважається сьогодні великим суспільним благом, а сприймається, скоріше, як певний соціальний факт, що засвідчує втрату релігією своєї соціальної значущості, на відміну від секуляризму, як відповідної ідеології, що сприяє реалізації цього процесу. Існує низка думок стосовно майбутнього секуляризації, які зводяться до того, що існують «універсальні процеси», які торкаються релігії в тих суспільствах, що стали на шлях модернізації. Теза про те, що релігія в сучасних суспільствах, порівняно із Середньовіччям, відіграє значно меншу роль, не підлягає запереченню. Але на характер перебігу процесу секуляризації, як вважають науковці, будуть суттєво впливати конкретна соціокультурна та релігійна конфігурація, що склалася в певному суспільстві.

3. Найбільш характерними рисами сучасного етапу соціологічного дискурсу стосовно феномена секуляризації є, насамперед, такі: 1) сучасні дослідники стали більш поміркованими в своїх прогнозах з приводу перспектив секуляризації в сучасних суспільствах, оскільки більшість із них вже не вважає цей процес незворотним; поряд із цим у соціології релігії з'явилася низка нових понять, наприклад, таких як «постсекуляризація» і «десекуляризація», до використання яких усе частіше вдаються дослідники в своїх наукових розвідках сучасних релігійних реалій; 2) дослідники релігійних явищ більшою мірою почали враховувати світовий досвід секуляризації, тобто особливості перебігу цього процесу в межах різних суспільств і конфесій, а не тільки його прояви в Західній Європі; 3) секуляризаційне (тобто світське) розглядається на сучасному етапі розвитку соціології релігії як змістовне начало, тобто воно розуміється не просто як те, що залишається після усунення релігії, а як альтернативне релігії соціальне явище,

що несе відповідні смисли й цінності суспільству; 4) основна увага науковців у сфері соціології релігії зосереджується все більше на вивченні не абстрактних соціально-релігійних процесів, а на діяльності конкретних соціальних груп, як зацікавлених у секуляризаційних процесах, так і тим, що протидіють їм, тобто центр дослідницької уваги концентрується головним чином на дослідженні мезосоціального рівня цієї проблеми.

Список використаної літератури

1. Berger P. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / P. Berger (ed.). – Grand Rapids, Mich.: Ethics and Policy Center and Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1999.
2. Bruce S. Choice and Religion: A Critique of Rational Choice Theory / S. Bruce. – Oxford : Oxford University Press, 1999.
3. Bruce S. God is Dead: Secularization in the West / S. Bruce. – Oxford : Blackwell, 2002.
4. Bruce S. Religion in Modern World: From Cathedrals to Cults / S. Bruce. – Oxford : Oxford University Press, 1996.
5. Davie G. The Sociology of Religion: A Critical Agenda / G. Davie. – London : SAGE Publication Ltd., 2013.
6. Martin D. General Theory of Secularization / D. Martin. – Oxford : Blackwell, 1978.
7. Martin D. The Secularization Issue: Prospect and Retrospect / D. Martin // British Journal of Sociology. – 1991. – № 42.
8. Martin D. Towards Eliminating the Concept of Secularization / D. Martin // Penguin Survey of the Social Sciences. J. Gould (ed.). – Harmondsworth : Penguin, 1965.
9. Secular Europe and Religious America: Implications for Transatlantic Relations. April 21, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pewforum.org/2005/04/21/secular-europe-and-religious-america-implications-for-transatlantic-relations>.
10. Каргина И. Г. Социологические рефлексии современного религиозного плюрализма : монография / И. Г. Каргина ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. социологии. – Москва : МГИМО-Университет, 2014. – 278 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017.

Тулєнков Н. В., Яремчук С. С. Феномен секуляризації в сучасному соціологічному дискурсі

В статті в рамках соціологічного походу розглядається феномен секуляризації, а іменно: на основі критичного аналізу досліджується місце і роль даного феномена в суспільствах кінця ХХ – початку ХХІ в., а також пізнавальні можливості ключових теорій секуляризації в поясненні складних соціально-конфесійних процесів, етнічно-релігійних конфліктів і експансії нових релігійних практик в умовах глобальних соціальних змін і суспільних трансформацій.

Ключові слова: *релігія, релігійні практики, феномен секуляризації, можливості теорій секуляризації, модернізація, плюралізм.*

Tulenkov M., Yaremchuk S. Phenomena of Secularization in Contemporary Discourse

This article describes phenomena of secularization in terms of sociological approach: the place and role of the given phenomena in the societies of the end of XX – XXI centuries are examined on the basis of critical analysis as well as cognitive abilities of the key theories

of secularization are explained in difficult socio-confessional processes, ethnical-religious conflicts and expansion of new religious practices in times of global social changes and social transformations.

The analysis shows that fewer researchers share the belief that the relationship between modernization and secularization continues to take place in most Western countries, not to mention a number of developing countries. And almost none of contemporary sociologists of religion does not believe that secularization will end exactly imminent disappearance of religion. Researchers are increasingly beginning to dominate the idea that secularization is not an irreversible process of reducing the role of religion and the Church in modern society, and that only modification forms of religion, when replaced by one (old) form of religion come others, but the religion continues its evolution and its role in modern society essentially not significantly reduced.

The most characteristic features of the present stage of sociological discourse concerning the phenomenon of secularization is primarily the following: 1) modern scholars have become more cautious in their forecasts about the prospects of secularization in modern societies, since the vast majority of them do not believe this process is irreversible; 2) religious phenomena, researchers began to consider more international experience of secularization, ie peculiarities of this process within different societies and religions, not just its manifestations in Western Europe; 3) secular is considered at the present stage of development sociology of religion as a meaningful beginning, it is understood not simply as what remains after the removal of religion, and religion as an alternative social phenomenon that is appropriate meanings and values of society; 4) the main focus of scientists in the field of sociology of religion focuses more on learning than abstract social and religious processes, and the activity of specific social groups as interested in sekular process and opposing them.

Key words: *religion, religious practices, phenomena of secularization, abilities of the theories of secularization, modernization, pluralism.*

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.74:378.018.43:[004+621.397.122]

А. О. ЖОВНІР

УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАОСВІТИ ТА ФОРМУВАННЯ МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯНИНА ТА ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто такі поняття, як «медіаграмотність», «медіакомпетентність», «медіаосвіта», актуалізовано необхідність розуміння медіакомпетентності як ключової й первинної індивідуальної компетентності. Розкрито теоретико-методологічні підходи та теорії медіаосвіти, уточнено структуру й ключові елементи медіакомпетентності, напрями розвитку та завдання медіаосвіти, ступінь і умови впровадження та поширення медіаосвіти в Україні, роль медіаосвіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: медіакомпетентність, медіаграмотність, медіаосвіта, інформаційна безпека, медіакультура, інформаційна компетентність, професійно-орієнтована медіаосвіта, медіаінформаційна грамотність.

Сучасні медіатехнології генерують неконтрольовані й нелінійні потоки інформації, в яких доводиться існувати індивідам та соціальним спільнотам. Також у наш час інтенсифікуються спрямовані медіавпливи: інформаційний тероризм, атаки, маніпуляції, спецоперації, війни. Медіа стають і інструментом впливу, і «четвертою владою», і первинним агентом соціалізації, який конструює та формує ціннісні орієнтації, патерни поведінки, соціальні установки, ідентифікацію та суб'єктність, категорії сприйняття навколишнього світу тощо. У зв'язку із цим актуалізується тема інформаційної безпеки. Також у відповідь на інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій з'являються концепції суспільства знань, суспільства мудрості, суспільства ризиків. Це свідчить про усвідомлення необхідності формування нових умінь, навичок, компетенцій, які сприяли б розвитку критичного й аналітичного мислення, рефлексії, скептицизму, вибірковості, медіаімунітету, медіаторчості та медіакультури. У зв'язку із цим сьогодні набули поширення ідеї впровадження медіаосвіти та підвищення медіаграмотності особистості.

Очевидно, що ефективна медіаосвіта має спрямовуватися не тільки на формування необхідних знань і навичок окремої особистості, а й бути надзвичайно важливим державним ресурсом при зіткненні з різними інформаційними інтервенціями. Тобто мова має йти не тільки про необхідний

компонент загальноосвітньої підготовки нових поколінь, а й про невід'ємну частину формування громадянського суспільства. Ідеї впровадження медіаосвіти виходять за межі освітньої системи, сьогодні постає необхідність єдиної національної медіаосвітньої політики. Однак в Україні медіаосвіта характеризується своєю фрагментарністю і стихійністю, саме тому ідеї формування ефективного медіаосвітнього простору набувають все більшої значущості в контексті сьогодення.

Питання медіаосвіти та медіаграмотності розглянуто в працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Наприклад, канадський дослідник і прихильник медіа педагогіки К. Ворсноп вважає за необхідне вивчення медіа та його продуктів і говорить про те, що медіаграмотність є тією необхідною компетенцією, яку ми купуємо в результаті медіаосвіти [49]. Американський учений Р. К'юбі зазначає, що медіаграмотність виявляється в здатності людини аналізувати, інтерпретувати й висувати оціночні судження щодо тих чи інших медіатекстів [41]. Дж. Браун стверджує, що поняття медіаграмотності набуває різноманітних значень, вживаючи цей термін для представників різних професій [36]. Канадський дослідник Дж. Пандженте запропонував перелік постулатів, які необхідні для аналізу й розуміння медіапродукції [45]. Дж. Поттер виділяє основні рівні медіаграмотності з погляду ступеня освоєння певних навичок і компетенцій [46]. Л. Мастерман у своїх працях аналізує основні сфери медіаосвіти [44], а шведська дослідниця С. фон Файлітзен акцентує увагу на засвоєнні учнями практичних навичок у процесі медіаосвіти, а саме підкреслює важливість створення власних медіапродуктів [39]. К. Тайнер говорить про необхідність упровадження в освітню систему аудіовізуальних засобів комунікації, а також методики аналізу медіатекстів [48]. Британські дослідники К. Безелгет і Е. Харт спробували виділити структуру медіаосвіти та ключові об'єкти аналізу [37]. Основні моделі медіаосвіти виділяли О. Федоров, І. Челишева, Ю. Усов та ін. [30; 34]. У свою чергу, питання медіаосвіти та медіаграмотності висвітлено в працях В. Бакірова, Г. Онкович, І. Чемерис, Б. Потятиника, В. Іванова, В. Різуна, О. Янишина та ін. В Україні у 2010 р. президією Національної академії педагогічних наук була затверджена Концепція впровадження медіаосвіти в Україні [13].

Спираючись на існування безліч підходів до вивчення цієї проблематики, все ж таки потребують уточнення такі питання, як: 1) визначення основних концептуальних підходів до вивчення медіаосвіти та медіаграмотності в межах соціологічної науки; 2) інтерпретація понять «медіаосвіта», «медіаграмотність», «медіакомпетентність»; 3) висвітлення основних теорій медіаосвіти; 4) з'ясування структури та основних компонентів медіакомпетентності; 5) розкриття основних напрямів розвитку і завдань медіаосвіти; 6) вивчення особливостей й умов розвитку медіаосвіти в Україні; 7) окреслення перспектив та потенціалу медіаосвіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави.

Метою статті є визначення ролі й значущості медіаосвіти, її ресурсного потенціалу в контексті сучасних тенденцій медіатизації та інформатизації соціальної реальності, а також у зв'язку з необхідністю забезпечення інформаційної безпеки особистості й держави.

Проблематика медіаосвіти, маючи статус міждисциплінарної, перебуває в дослідницькому полі багатьох наук, головним чином психології, педагогіки та соціології. У межах соціологічного знання питання медіаосвіти та медіаграмотності перебувають на межі соціології освіти й соціології масових комунікацій. Загалом концептуальні засади соціологічного вивчення медіаосвіти та медіаграмотності знаходяться в ряді соціологічних парадигм, теорій масових комунікацій та інформаційного суспільства, а також концепцій постмодерністів. Зокрема, представники символічного інтеракціонізму говорили про те, що наша соціальна реальність переповнена символами й знаками, за допомогою яких відбуваються соціальна взаємодія та соціалізація особистості. Адже на сьогодні ми стикаємось з новим символічним світом, в якому набуває значення циркуляція знаків і смислів, які потребують інтерпретації, а також розвитку символічного мислення. У контексті цих міркувань простежуються певні «натяки» щодо існування так званого медіапосередника між соціальною реальністю й індивідом, що генерує символічні потоки, тим самим формуючи поле взаємодії з ними. Саме тому індивід потребує нових компетенцій, які б допомагали йому існувати в сучасному символічному просторі [42].

На значущості й провідній ролі знаків та образів у нашій соціальній реальності акцентував увагу Ж. Бодрійяр. За Ж. Бодрійяром, у наш соціум вторглися величезні обсяги інформації, що дає змогу говорити про настання століття гіперреальності, епохи симулякрів і симуляцій, про формування умов, у яких нам усе складніше стає відрізнити реальність від знака і копії, саме тому нам так необхідні механізми розрізнення й диференціації фантомних символічних систем. На сьогодні багато дослідників стверджують, що медіа є лише ілюзією дійсності й виступають виробниками викривлених фактів, у зв'язку із чим усе більше актуалізується потреба в соціальному інституті, який сприяв би координації та орієнтації взаємодії індивіда й знакових систем [1].

Варто сказати, що позитивістська логіка «раціоналістів» (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, Е. Толмен, С. Прессі), яка безпосередньо пов'язана з ідеями представників біхевіоризму й конструктивізму, виходить з того, що в епоху розвитку інформаційно-комунікативних технологій провідного значення набувають ті компетенції, які необхідно конструювати й розвивати в процесі навчання. На етапі формування та становлення цифрового суспільства, насамперед, ідеться про такі компетенції, як освоєння інформаційно-комп'ютерних технологій і розвиток комунікативних навичок, які виступають певним фундаментом, що визначає подальше особистісне та професійне становлення індивіда [47].

З погляду феноменологічної парадигми, є необхідність упровадження нових освітніх технологій і методик в освітній процес. У контексті цих міркувань актуалізуються питання модернізації й трансформації ролей і функцій учасників освітнього процесу, навчального контенту, норм і цілей освітньої діяльності. Сьогодні популяризуються концепції студентоцентрованого навчання, ідеї розвитку творчого потенціалу особистості, її критичного й аналітичного мислення, активного залучення й включення учнів та студентів у навчальний процес, відсутності авторитарного контролю та оцінювання, а також стандартизації методів освітньої діяльності [15, с. 101–104]. У свою чергу, теоретичною передумовою розвитку медіаосвіти виступають концепції соціал-реконструктивізму (Дж. Каунтс, Х. Рагг, Т. Брамелд, Л. Хаймовітц, У. Офалс), оскільки саме вони є носіями установлених переконань щодо того, що інститут освіти є інструментом трансформації соціальної реальності, звертаючи увагу на такі цивілізаційні проблеми, як толерантність і мультикультуралізм, свобода слова, інформаційна безпека, загроза маніпуляції й технологічного прогресу [38]. Спираючись на це розуміння та уявлення, медіаосвіта стає комплексною, синтезуючою освітньою парадигмою, орієнтованою на модернізацію освітніх технологій та впровадження ефективних освітніх стратегій, які були б спрямовані на вирішення та привертання уваги до суспільно значущих проблем і питань. Медіаосвіта, з одного боку, може бути певним когнітивним фільтром, який буде виконувати селективні функції, з іншого – вона відіграє роль агента соціалізації та конструювання соціальних установок, схем сприйняття й оцінювання.

В епоху інформаційного суспільства, в якому інформація стає стратегічним ресурсом, а соціальні комунікації починають відігравати провідну роль, сучасному індивіду необхідні засоби, за допомогою яких він зможе обробляти та засвоювати величезні інформаційні потоки. Інформація стає засобом маніпуляції масовою свідомістю та поведінкою, що лише актуалізує потребу в створенні певних механізмів протидії сучасним інформаційним нападам. Доцільними залишаються ідеї представників постструктуралізму, зокрема Р. Барт був прихильником того, що будь-які комунікації є дискурсом, який несе в собі міфічний зміст. Носії міфів, з якими ми стикаємося (кінопродукція, реклама, будь-який текст тощо), мають латентні смисли, які вимагають розпізнання й декодування [2, с. 72–130]. Інший представник цього напрямку М. Фуко стверджував про існування дискурсивної влади, яка не локалізується в певному місці та не належить конкретному суб'єкту, а пронизує весь соціальний простір, здійснюючи репресивну функцію [27]. На думку Ю. Хабермаса, дискурс є комунікативним процесом, що впливає на освіту та соціалізацію особистості. Саме в процесі соціальних комунікацій, критичних дискусій і дискурсивних міркувань відбувається процес конструювання соціальних норм, установок і цінностей [32]. Резюмуючи всі ці ідеї, ми доходимо висновку, що медіаосвіта

може виступати джерелом надання необхідних інструментів інтерпретації, декодування й деконструювання міфічних повідомлень, знакових систем та ідеологічних інтенцій.

Розвиток інституту медіаосвіти актуалізується в контексті теорій інформаційного суспільства. Усі ці теорії наголошували на становленні нової інформаційної культури, на значущості знань та інформаційних технологій у сучасному світі. Якщо згадати теорію інформаційного суспільства Д. Белла, при її розумінні ми усвідомлюємо, що індивіду для існування та функціонування в сучасному суспільстві необхідні компетенції обробки, аналізу та інтерпретації інформації [3, с. 330–342], у період «мережевого суспільства» М. Кастельса – навички систематизації та упорядкування хаотичних і неструктурованих інформаційних потоків [12], а в контексті становлення нової кліп-культури Е. Тоффлера, домінуючу роль у якій відіграють так звані «кліпи» (рекламні оголошення, новинні повідомлення тощо), – засоби стандартизації та підвищення ефективності комунікативних процесів [26].

На сьогодні ми вступили в епоху радикальної модернізації, для якої характерні ускладнення організації соціального устрою, що, у свою чергу, вимагає підвищення рівня рефлексії, тобто здійснення системного моніторингу ситуації за допомогою накопичення й відбору знань, а також аналізу неструктурованої інформації та оцінювання всіх ризиків і можливостей [35]. Так, наприклад, Ф. Джеймсон вказує на існування віртуального інформаційного гіперпростору, що перешкоджає орієнтації, самоідентифікації й координації особистості [10]. Виходячи із зазначеного, ми доходимо висновку щодо існування гострої необхідності медіаосвіти та потреби в нових медіакомпетентностях, які змогли б відповісти на всі інформаційні виклики сучасності й надати всі необхідні інструменти та методи орієнтації в умовах медіатизації й інформатизації соціальної реальності.

У зв'язку з окресленими тенденціями з'являються концепції інформатизації освіти, метою яких є конструювання й формування інформаційної культури особистості та її медіаграмотності, її умінь задоволення інформаційних потреб з урахуванням навичок використання інформаційно-комунікативних технологій.

Роль і значущість медіаосвіти зростає в контексті теорій масових комунікацій, які говорять про те, що на сучасному етапі медіа досягли такого рівня розвитку, що стають провідним соціальним інститутом та «четвертою владою», яка не тільки впливає на нашу повсякденну реальність, а й конструє наші уявлення про неї. Теорія соціального навчання, витоки якої йдуть від біхевіористської психології, одним з представників якої є А. Бандура, говорить нам, що індивіди засвоюють трансльовані засобами масової комунікації патерни поведінки, згодом наслідуючи ці моделі і відтворюючи їх у реальності [5]. Схожі думки простежуються в теорії культивування, внесок у розвиток якої зробив Дж. Гербнер, яка зводиться до того,

що засоби масової комунікації формують наші уявлення про соціальну реальність, соціальні установки й цінності, унифікуючи та стандартизуючи їх [40]. Варто сказати, що існують також різні теорії соціалізації, які постулюють про те, що засоби масової комунікації з урахуванням їхнього тотального впливу на індивіда в сучасному світі стають одними з основних джерел його знань про навколишню дійсність, а процес соціалізації підлітків відбувається інтенсивніше відповідно до широкого спектра технологій, що активно використовують засоби масової комунікації (ЗМК). Зосереджуючись на владних можливостях медіа, теорія встановлення порядку денного, представниками якої були дослідники М. Маккомбс і Д. Шоу, говорить, що саме ЗМК формують певний список тем, проблем, питань, подій, акцентуючи увагу на них, тим самим формуючи у свідомості аудиторії уявлення про їхню значущість та актуальність [43]. Таким чином, ці концепції обумовлюють не тільки глибинне теоретичне вивчення інституту медіа, а й розуміння функціонування цього інституту зсередини, його технологій та ефектів, які він використовує й спричиняє.

Необхідно зазначити, що в сучасному світі на перше місце виходить людський капітал, і саме знання стають джерелом багатства й інструментом формування рефлексивного суспільства, суспільства підозри та мудрості. Якщо згадати ідеї П. Бурдьє щодо існування різних форм капіталу, то саме культурний капітал (тобто наші знання, досвід, навички та інформація, які ми одержимо) на сьогодні набуває провідної значущості. У зв'язку із цим медіаосвіта може стати невичерпним і надійним постачальником та джерелом тих навичок, умінь і методів, які виступатимуть найважливішими та найкориснішими інструментальними компетенціями особистості і громадянина інформаційного суспільства.

Що стосується власне визначення понять «медіаосвіта», «медіаграмотність» та «медіакомпетентність», то нині існують різні підходи до їхньої інтерпретації, які фокусуються на функціональному та інструментальному призначеннях цих явищ. Питання медіаосвіти протягом багатьох десятиліть є предметом дискусій, конференцій і семінарів ЮНЕСКО. Цією міжнародною організацією проголошено, що медіаосвіта сприяє набуттю різних теоретичних та практичних знань і вмінь з метою вивчення сучасних медіа. Увагу акцентовано на тому, що медіаосвіта має стати правом кожної особистості та автономною галуззю знань, яка виходить за межі технологічного розуміння медіа як інноваційних методів навчання, які використовуються в різних наукових сферах. Л. Мастерман підкреслює, що медіаосвіта спрямована на формування критичного мислення, крізь призму якого учні набувають необхідних практичних навичок вивчення й використання медіа [17, с. 14]. С. фон Файлітзен вважає, що медіаосвіта – це активне залучення учнів до «медіакухні», яке полягає не тільки у вивченні вже існуючих медіаджерел, медіатекстів, але й у створенні свого медіапродукту, що дасть їм змогу сформулювати власну думку щодо медіаіндустрії в

цілому [17, с. 15]. К. Тайнер інтегрувала медіаосвіту з концепцією студентоцентрованої освіти, стверджуючи, що аналіз медіа та виробництво медіа-продуктів повинні здійснюватися спільно викладачем і учнем, залучаючи аудиторію в освітній процес [17, с. 16]. Таким чином, ми розуміємо, що медіаосвіта – це не лише розвиток та формування певних практичних навичок взаємодії з медіа, а й цілий інноваційний освітній напрям, орієнтований на трансформацію ролей і функцій суб'єктів навчального процесу, перетворюючи учня з пасивного слухача на активного та креативного виробника й добувача власних знань. Щодо призначення медіаосвіти треба зазначити, що думки багатьох учених розійшлися. Наприклад, К. Безелгет і Е. Харт стверджують, що медіаосвіта має на меті вивчення медіаджерел, медіатекстів, медіатехнологій, семантичну медіасистему, медіаспоживачів та медіаформ [17, с. 15], а О. Федоров наполягає на тому, що медіаосвіта є всебічним процесом удосконалення особистості за допомогою медіа, спрямованим на набуття нею творчого, аналітичного та критичного мислень, навичок роботи з медіапродукцією, основних засобів самоконструювання й самопрезентації за допомогою медіатехнологій [17, с. 17]. Відповідно до Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, медіаосвіта орієнтована на формування медіакультурної особистості, на безпечну взаємодію особистості із засобами масової комунікації з урахуванням їхньої стрімкої модернізації та розвитку [13]. Набирає популярності таке поняття, як професійно-орієнтована медіаосвіта. На думку Г. Онкович, грамотний фахівець і професіонал априорі повинен бути медіакомпетентним [22]. Тобто передбачається, що медіаосвіта націлена на формування медіакомпетентності й медіаграмотності. Відповідно до Р. Кьюбі, медіакомпетентність є можливістю інтерпретувати, аналізувати та оцінювати медіатексти [41]. О. Федоров запропонував більш широке визначення та наполягав на тому, що медіакомпетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, мотивів, установок індивіда, які сприяють відбору, інтерпретації, оцінюванню, критичному аналізу, виробництву та розповсюдженню медіапродукції в різноманітних формах, а також виявленню особливостей функціонування медіа в сучасному суспільстві [31, с. 25]. Поряд із цим поняттям використовують термін «медіаграмотність». Практично всі дослідники стверджують, що медіаграмотність – це ті знання, уміння, навички, яких набуває індивід у процесі інтерпретації, оцінювання, аналізу медіа. Деякі вчені розуміють медіаграмотність як один із засобів протидії маніпулятивним технікам та практикам, які використовують ЗМК, тим самим наголошуючи на її протекціоністському призначенні. Цієї думки дотримується О. Федоров, який говорить про те, що медіаграмотність – це та мета, «апогей», до якого ми прагнемо у процесі медіаосвіти; це – здатність усвідомленого й критичного декодування, оцінювання та аналізу інформації, вміння «прочитання» й розпізнання маніпуляцій. Дж. Поттер критикує вузьке розуміння цього поняття та стверджує, що медіаграмотність – певний континуум і система пе-

вних знань, яка має різні рівні та етапи: знання категоріального апарату, мови, усвідомлення контенту, розвиток скептицизму, вибірковості, емпіричне вивчення, критичний аналіз і соціальна відповідальність [17, с. 13]. З Концепції впровадження медіаосвіти в Україні випливає, що медіаграмотність – це ті знання, які допомагають працювати з медіатехнікою, комунікувати й самовиражатися за допомогою медіазасобів, свідомо сприймати та інтерпретувати медіатексти, уміти відрізнити реальність від симулякра [13].

За результатами Міжнародного форуму з медійної та інформаційної грамотності, який відбувся у 2011 р. в Марокко, була підписана «Феська Декларація щодо медійної та інформаційної грамотності», яка проголосила, що медіаінформаційна грамотність сприяє розвитку громадянського суспільства та свідомості, дотриманню етичних і правових норм, демократизації та міжкультурної комунікації [11].

Вітчизняна система професійної освіти перебуває на етапі впровадження компетентнісного підходу, який передбачає трансформацію освітнього процесу таким чином, щоб досягти кінцевої мети – якісної професійної підготовки, яка вимірюється в певних компетенціях. Компетентність визначається обсягом і якістю знань, досвідом і навичками в певній сфері діяльності. Компетентнісний підхід орієнтований на підготовку конкурентоспроможного професіонала, який володіє необхідними знаннями не тільки в межах своєї професії, а й у суміжних сферах, а також націлений на безперервний саморозвиток, професійне зростання і професійну мобільність. У межах цього підходу дослідники говорять про базові або ключові компетентності, до яких зараховують медіаінформаційну як складову професійної. Ці ідеї набули популярності й поширення у зв'язку зі зростанням значущості інформації, а також з активним розвитком і впровадженням у всі сфери суспільного життя інформаційно-комп'ютерних технологій. Практично всі наукові сфери «заговорили» про інформаційну культуру, інформаційну компетентність, упровадження інформаційних освітніх технологій, формування єдиного інформаційного простору, необхідності електронного навчання тощо. Величезні потоки неструктурованої інформації, які проникли в усі професійні сфери, підвищення ролі медіа в сучасному світі стали одними з основних чинників, що зумовлюють популяризацію концепції нової «грамотності», універсальної компетентності – медіаінформаційної.

Незважаючи на те, що медіаосвіта починала розвиватися у відповідь на стурбованість стрімким розвитком медіа та проявами негативних ефектів і впливу, виконуючи протекціоністську функцію, на цей період часу існує величезна кількість теорій і підходів до медіаосвіти. Треба сказати, що теорії медіаосвіти є синтезом загальнопедагогічних теорій і теорій масових комунікацій (медіатеорій). Однією з найбільш популярних залишається «захисна» теорія, основна ідея якої зводиться до вивчення різних засобів

впливу медіа на аудиторію (як правило, негативних). У межах цієї теорії розглянуто техніки й прийоми маніпулятивного впливу і їхнього розпізнання, підкреслено значущу відмінність між реальністю й медіатекстами. Також існує етична теорія медіаосвіти, яка стверджує, що медіа закладають основи для формування морально-етичних установок і принципів, ціннісних орієнтацій. Методологія освітнього процесу зводиться до вивчення й аналізу морально-етичної сфери медіаджерел і медіапродукції. Теорія медіаосвіти як розвитку критичного мислення схожа із «захисною», тому в її межах лідирує переконання в тому, що медіа формують наш «порядок денний», транслуючи соціальні цінності, норми, установки, моделі поведінки. У цьому випадку роль медіаосвіти зводиться до розвитку навичок аналізу, інтерпретації та обробки медіатекстів, виявлення негативних ефектів крізь призму критичного мислення. Ідеологічна теорія медіаосвіти стверджує, що медіа виконують функцію стратегічного маніпулювання громадською думкою в інтересах певних зацікавлених осіб або груп. У цьому випадку в межах медіаосвіти акцентується увага на ретельному вивченні геополітичного, економічного, соціокультурного контекстів медіа. Теорія медіа як джерела задоволення потреб наполягає на тому, що аудиторія здатна оцінювати й розшифровувати медіаповідомлення, виходячи зі своїх власних потреб. Саме тому медіаосвіта орієнтована на те, щоб допомогти знайти правильні способи вилучення користі, спираючись на власні потреби й переваги. Культурологічна теорія медіаосвіти виходить з того, що медіа пропонують різні способи та технології декодування медіатекстів. У цей час адресат здійснює комунікацію з медіаконтентом і аналізує його крізь призму власної свідомості. Основна мета медіаосвіти зводиться до того, щоб продемонструвати учням, яким чином можна примножити свої знання і розширити можливості сприйняття. Нарешті, семіотична теорія медіаосвіти спирається на ідею, що медіатексти являють собою певний дискурс і знакову систему, при роботі з якою необхідно володіти навичками семіотичного аналізу (кодування/декодування) [17, с. 26–36].

Варто зазначити, що такі поняття, як медіаграмотність і медіакомпетентність, мають свою внутрішню структуру, елементи якої відображають ті чи інші знання й навички. Дослідники виділяють чотири основних структурних компоненти медіаграмотності: мотиваційний, ціннісно-смісловий, когнітивний, поведінковий. Мотиваційний компонент являє собою внутрішню готовність і систему спонукальних до взаємодії з медіаджерелами й медіапродукцією факторів. Мотиваційний компонент формується на підставі усвідомлення значущості медіа в сучасному світі, а також своїх актуалізованих потреб. Когнітивний компонент включає в себе систему наших знань історії, ролі, функцій, контенту, технологій медіа. Поведінковий компонент складається з наших практичних навичок і умінь: пошуку, обробки, інтерпретації, аналізу, оцінювання медіаінформації. Ціннісно-смісловий компонент являє собою певну сукупність установок, правил,

переконань, цінностей, норм, які лежать в основі формування медіакомпетентності особистості та які ми засвоюємо в процесі медіаосвіти. Також треба сказати, що існують більш розширені концепції, які виділяють не компоненти, а певні показники медіаграмотності: мотиваційний, інформаційний (знання теоретичних положень і дискурсивних практик), оцінювальний, контактний (частота комунікації з медіаджерелами і медіапродукцією), перцептивний (особливості сприйняття медіаконтенту), діяльнісний, творчий [28].

Говорячи про медіаосвіту, ми не раз акцентували на тому, що вона повинна вийти за межі професійної освіти, розширюючи свої можливості й перспективи. На сьогодні йдеться про такі напрями медіаосвіти: дошкільна медіаосвіта, функції якої виконує інститут сім'ї та дошкільної підготовки (в першу чергу, забезпечити захист від негативного медіавпливу і ефектів); шкільна медіаосвіта, що представлена у формі окремих дисциплін, гуртків, факультативних занять, які сприятимуть формуванню критико-аналітичного мислення; медіаосвіта у вищій школі (підготовка медіаспеціалістів і медіапедагогів, а також формування медіакомпетентності серед представників інших спеціальностей); безперервна медіаосвіта, медіаосвіта за допомогою медіа (неструктурована освіта представників усіх вікових категорій за допомогою медіаконтенту). До завдань медіаосвіти зазвичай відносять такі:

- формування медіаімунітету, який дасть змогу захистити себе в медіапросторі за допомогою набутих знань і навичок;
- розвиток аналітичного, критичного й системного мислення, яке сприятиме рефлексивному споживанню та виробництву медіаконтенту;
- організація медіаторчості, яка буде направлена на самопрезентацію й задоволення власних потреб та інтересів;
- формування медіакультури в усіх її аспектах;
- упровадження, трансляція й використання медіаосвітніх технологій як у межах професійної підготовки, так і поза нею;
- розвиток публічної медіаосвіти;
- організація ефективної комунікації медіа та аудиторії, яка буде сприяти виробленню взаємної соціальної відповідальності;
- забезпечення інформаційної безпеки особистості, окремих соціальних груп, національної держави [17, с. 20].

В Україні питання медіаграмотності і медіаосвіти не тільки актуалізувалися, а й набули різних форм вирішення та розвитку. У 2010 р. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України розробив Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні, яка відображала основні цілі й завдання медіаосвіти, напрями її розвитку і засоби впровадження. Медіаосвіта в Україні розпочиналася з організації кіногуртків, фестивалів і факультативів. Пізніше з'являлися різні медіаосвітні теорії і коло фахівців в цій області (Б. В. Потятиник, Л. А. Найдьонова, Г. В. Онкович,

І. М. Чемерис та ін.). У 1999 р. у Львівському національному університеті імені І. Франка було створено Інститут екології масової інформації, який дав новий виток розвитку медіапедагогіки і медіаосвіти. Медіаосвіта почала розвиватися як спеціальна галузь знань для підготовки медіаспеціалістів і журналістів. В цей же час з'являються монографії і різні публікації, присвячені вивченню медіа та проблемам медіаосвіти, що, в свою чергу, інтенсифікувало розвиток публічної медіаосвіти, зробивши її доступною для фахівців різних напрямків. У 2005 р. в Києві була створена лабораторія психології масової комунікації та медіаосвіти при Київському інституті соціальної і політичної психології, яка активно займалася дослідженням медіакультури та медіакомпетентності, а також розробкою і впровадженням медіаосвітніх програм в систему середньої освіти. У 2009 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна була відкрита кафедра медіакомунікацій, яка займалася підготовкою магістрів за експериментальною програмою. У свою чергу, відділ теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України займається вивченням проблем медіаосвіти в системі вищої освіти, що сприяло появі величезної кількості публікацій і дисертацій (Г. Онкович, І. Чемерис та ін.). Протягом останніх п'яти років було організовано і проведено величезну кількість конференцій, круглий стіл, дискусій, присвячених проблемам медіаграмотності і медіаосвіти (Інститут журналістики КНУ ім. Т. Г. Шевченка, Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Інститут вищої освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки тощо) [21].

У 2011–2012 рр. створені спеціалізовані тренінги з медіаосвіти для викладачів педагогічних ВНЗ, а також проведена перша літня школа з медіаосвіти, організацією якої займався фонд «Академія української преси». Варто сказати про те, що Україна активно бере участь у міжнародних проєктах, присвячених вивченню проблем медіаосвіти. У 2011 р. представники медіаосвітнього руху в Україні (освітні установи) відвідали країни Північної Європи з метою вивчення міжнародного досвіду в дослідженні медіа. Треба сказати, що в 2013 р. був організований семінар НАПН України «Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив», в рамках якого розглядалися питання становлення та розвитку медіаосвіти в Україні. В межах семінару одним з ключових питань було питання про необхідність впровадження медіаосвітніх дисциплін в програми підготовки студентів різних напрямків і профілів. У 2012 р. була представлена програма «Медіаосвіта» в межах засідання Вченої ради Інституту інноваційних технологій, яка орієнтована на формування медіакомпетентного суспільства. У тому ж році Академією української преси був випущений підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів і слухачів Інститутів підвищення кваліфікації вчителів «Медіаосвіта та медіаграмотність» [17]. З 2013–2014 рр. МОН України запропонувало впровадження

дисципліни «Основи медіаграмотності» у загальноосвітніх установах, організаціях післядипломної педагогічної освіти [4]. На сьогодні у вищих навчальних та загальноосвітніх закладах розпочався Всеукраїнський експеримент з упровадження медіаосвіти. На першому етапі в експерименті взяло участь 82 навчальних заклади різних областей України (Полтавської, Київської, Львівської, Запорізької тощо). Варто відзначити, що останнім часом популяризувалися медіаосвітні моделі й теорії (Н. А. Шубенко, А. Д. Онкович та ін). Українськими медіапедагогами був створений цілий комплекс навчальних програм, курсів і практикумів (І. А. Сахневич, Г. Г. Почепцов, Г. В. Онкович та інші) [29, с. 120–137]. Існують також і медіаосвітні web-ресурси: сайт «Медіапросвіта» [6], сайти таких проектів, як «У-медіа» [7], «Медіаосвіта» [8], на яких доступна інформація про різні медіадослідження, правові і етичні проблеми медіаосвіти, методологічні напрацювання у вивченні медіаграмотності і медіакомпетентності.

Упровадження медіаосвіти супроводжується двома взаємоспрямованими процесами: з одного боку, актуалізація потреби особистості в придбанні медіакомпетентності (мікрорівень); а з іншого – цілеспрямована державна політика та модернізація освітньої системи. На сьогодні багато дослідників відзначають, що розвиток медіаосвіти в Україні має фрагментарний і несистематичний характер, пов'язуючи цю ситуацію з нестачею необхідних для інтенсифікації розвитку умов. На думку ряду дослідників і відповідно до прийнятої Концепції, впровадження медіаосвіти в Україні, основними умовами розвитку медіаосвіти є: наявність ефективного нормативно-правового простору, що регулює взаємодію медіа та інститутів освіти, цілеспрямована діяльність держави щодо включення медіаосвіти в систему ключових напрямків формування та розвитку громадянського суспільства; наявність кваліфікованих фахівців у цій сфері і їх готовність до модернізації освітнього процесу (трансформації курсів і програм, методів і форм роботи з урахуванням основних медіаосвітніх інновацій); матеріально-технічне та інформаційне забезпечення (наявність серверів зберігання інформації і баз даних, інформаційно-комп'ютерні технології, сучасні навчальні посібники, освітні сайти і тощо); підтримання міжнародного співробітництва в питаннях медіаосвіти (організація круглих столів, конференцій, семінарів, дискусій) [13].

У контексті цих міркувань актуалізується питання формування якісно нового соціального інституту, основним призначенням якого має бути створення єдиного медіаосвітнього простору й навчання суспільства основних методів і прийомів, за допомогою яких воно зможе орієнтуватися в системі координат, яка іменується медіареальністю. Створення та організація ефективного функціонування інституту медіаосвіти може стати одним з перспективних напрямків національної політики держави та забезпечення не тільки національної безпеки, а й плідного міжнародного співробітництва, тому що медіаосвіта орієнтована не тільки на формування медіаг-

рамотного та медіакомпетентного громадянського суспільства (формування громадянської ідентичності, суб'єктності, морально-ціннісного і правового медіаполя), а й на створення сприятливих умов для міжкультурного діалогу та розвитку, а також глобального співробітництва [11].

Висновки. Медіаосвіта стає необхідним фактором та умовою розвитку сучасного інформаційного суспільства, вона спричинила появу якісно нових ризиків і загроз. Проблема інформаційної безпеки стає проблемою не тільки національної держави, а й кожного громадянина. Громадянське суспільство потребує розвитку власного критичного та аналітичного мислень, рефлексії й формування когнітивних фільтрів, які дадуть змогу вибірково та усвідомлено обробляти та сприймати інформаційні потоки. Упровадження та становлення медіаосвіти в Україні має стихійний та фрагментований характер, що залежить від ініціативи й можливостей окремого вищого навчального закладу. Однак самостійних ініціатив вищих навчальних закладів недостатньо для формування захищеності від деструктивних інформаційних впливів. Тому актуалізується необхідність інституційного впровадження медіаосвіти, що дозволить сформувати медіакомпетентне та медіаграмотне громадянське суспільство, яке буде відповідати на інформаційні виклики сучасності.

Перспектива подальших досліджень цієї проблематики полягає у вивченні наслідків, особливостей, а також перешкод, що стають на шляху впровадження медіаосвіти у різних типах навчальних закладів України.

Список використаної літератури

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр ; пер. О. А. Печенкина. – Тула : Тульский полиграфист, 2013. – 204 с.
2. Барт Р. Миф сегодня / Барт Р. // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – Москва : Прогресс ; Универс, 1994. – С. 72–130.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
4. Беляк О. Особливості розвитку медіаосвіти в Україні / О. Беляк // Івано-Франківськ : Гірська школа Українських Карпат., – 2013. – № 8–9. – С. 31–33.
5. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – Санкт-Петербург : Евразия, 2000. – 320 с.
6. Веб-ресурс «Медіаграмотність» [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/>
7. Веб-ресурс «У-медіа» [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://umedia.kiev.ua/>
8. Веб-ресурс «Медіаосвіта» [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://mediaosvita.com.ua/>
9. Горун Ю. Н. К определению понятий «медиаобразование», «медиакомпетентность», «медиаграмотность» / Ю. Н. Горун // Медиафера и медиаобразование: специфика взаимодействия в современном социокультурном пространстве: сборник статей. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2015. – С. 103–113.
10. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления / Ф. Джеймисон // Логос. – 2000. – № 4. – С. 63–77.
11. Жилавская И. В. Медиаинформационная грамотность как новая грамотность информационного общества / И. В. Жилавская // Журналист. Социальные коммуникации. – 2011. – № 4.

12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – Москва : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
13. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/.
14. Косолапова Е. В. Медиаграмотность как актуальная составляющая информационной культуры детей младшего школьного возраста / Е. В. Косолапова // Научный диалог. – 2012. – № 1. Педагогика. Психология. – Екатеринбург : Издательский дом «Ажур». – С. 170–181.
15. Космачева Л. М. Студентоцентрированное образование как условие реализации основных образовательных программ ВПО / Л. М. Космачева, Е. А. Коровушкина // Вестник РМАТ, 2011. – № 2 (2). – С. 101–104.
16. Лупак Н. М. Медіакультура як фактор розвитку особистості в умовах глобалізації інформаційного простору / Н. М. Лупак // Наук. пр. Донец. нац. техн. ун-ту. Сер. Педагогіка, психологія і соціол. – 2010. – Вип. 7. – С. 19–24.
17. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. ред. В. В. Різуна. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
18. Медиа- и информационная грамотность в обществах знания / сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова. – Москва. : МЦБС, 2013. – 384 с.
19. Мокрогуз А. П. К вопросу готовности введения медиаобразования в украинской школе / А. П. Мокрогуз // Медиаобразование. – 2014. – № 4. – С. 82–91.
20. Онкович Г. В. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / Г. В. Онкович, Н. О. Спринчук. – Київ : Педагогічна преса, 2001. – С. 184–189.
21. Онкович Г. В. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / Г. В. Онкович // Нові технології навчання: матеріали другого міжнародного семінару. – Київ ; Вінниця, 2010. – № 62. – С. 89–92.
22. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі / Г. Онкович // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 80–87.
23. Сейдаметова З. Н. Структура информационной компетентности будущих инженеров-педагогов швейного профиля / Сейдаметова З. Н. // Информационные технологии. – 2012. – № 12. – С. 184–189.
24. Слабошевська Т. М. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / Т. М. Слабошевська, І. М. Смекалін // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9–10 лютого 2013 року / укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Ємельянова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 12–14.
25. Сулім А. А. Медіакомпетентність як результат упровадження медіаосвіти / А. А. Сулім // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – сер.: Соціальні комунікації. – 2011. – № 968. – Вип. 3. – С. 26–29.
26. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2010. – 784 с.
27. Фуко М. Власть и знание / М. Фуко // Интеллектуалы и власть: Избр. полит. статьи, выступления и интервью. – Москва : Праксис, 2002. – 381 с.
28. Федоров А. В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического ВУЗа / А. В. Федоров. – Москва : Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – 616 с.
29. Федоров А. В. Медиаобразование в странах Восточной Европы / А. В. Федоров, А. А. Левицкая, И. В. Чельшева, Е. В. Мурюкина, Д. Е. Григорова. – Москва : МОО «Информация для всех», 2014. – 140 с.

30. Федоров А. В. Медиаобразование: история и теория / А. В. Федоров. – Москва : МОО «Информация для всех», 2015. – 450 с.
31. Федоров А. В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности / А. В. Федоров. – М. : МОО «Информация для всех», 2014. – 64 с.
32. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 380 с.
33. Чичерина Н. В. Медиаграмотность как ключевая компетенция современного специалиста: структура и содержание / Н. В. Чичерина // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2012. – № 1. – С. 152–158.
34. Чельшев К. Синтез медиакритики и медиаобразования в процессе обучения школьников и студентов Украины / К. Чельшев, И. Чельшева // Медиаобразование. – 2015. – Т. 1. – С. 77–89.
35. Beck U. Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order / Beck U., Giddens A., Lash S. – Cambridge : Polity Press, 1994. – 228 p.
36. Brown J. Media Literacy Perspectives / J. Brown // Journal of Communication. – Vol. 48. – Issue 1. – 1998.
37. Bazalgette C., Bevort E., Savino J. (Eds.) Media Education Worldwide / C. Bazalgette, E. Bevort, J. Savino // UNESCO, 1992. – 256 p.
38. Counts G. Dare the schools build a new social order? / G. Counts // Carbondale : Southern Illinois University Press, 1972. – 453 p.
39. Feilitzen C. von. Media Education, Children's Participation and Democracy // Feilitzen C. von. and Carlsson U. (Eds.) Children and Media: Image, Education, Participation. – Goteborg : UNESCO & NORDICOM, 1999. – P. 24–26.
40. Gerbner G. Media Competency As A Challenge to Schools and Education. A German-North American Dialogue / G. Gerbner // Guttersloh : Bertelsman Foundation Publishers, 1993.
41. Kubey R., Baker F. Has Media Literacy Found a Curricular Foothold? / R. Kubey, F. Baker // Telemedium. The Journal of Media Literacy, 2000. – Vol. 46. – № 1, 8–9, 30.
42. Mead G. H. Mind, Self & Society / G. H. Mead // Chicago : The University of Chicago Press, 1934. – 400 p.
43. McCombs M. E., Shaw D. L. The Evolution of Agenda-Setting Research: Twenty-Five Years in the Marketplace of Ideas / M. E. McCombs, D. L. Shaw // Journal of Communication, 1993. – Vol. 43. – № 2. – P. 58–67.
44. Masterman L. A Rationale for Media Education // Kubey R. (Ed.) Media Literacy in the Information Age. – New Brunswick & London : Transaction Publishers, 1997. – P. 15–68.
45. Pungente J. From Barry Duncan et al. Media Literacy Resource Guide / J. Pungente // Ontario Ministry of Education. – Toronto, ON. Canada, 1989.
46. Potter W. J. Theory of Media Literacy: A Cognitive Approach / W. J. Potter // Thousand Oaks, CA : Sage Publications, 2004.
47. Skinner B. F. Science and Human Behavior / B. F. Skinner. – New York : Macmillan, The Free Press, 1953. – 461 p.
48. Tyner K. (Ed.) Media Literacy: New Agendas in Communication / K. K. Tyner // The University of Texas, Routledge, 2010.
49. Worsnop C. Screening Images: Ideas for Media Education / C. Worsnop // Mississauga : Wright Communication, 1999. – 180 p.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017.

Жовнир А. О. Внедрение медиаобразования и формирование медиакомпетентности как ключевые факторы в обеспечении информационной безопасности гражданина и государства

В статье рассматриваются такие понятия, как «медиаграмотность», «медиакомпетентность», «медиаобразование», актуализируется необходимость понимания медиакомпетентности как ключевой и первичной индивидуальной компетентности. Автор раскрывает теоретико-методологические подходы и теории медиаобразования, структура и ключевые элементы медиакомпетентности, направления развития и задачи медиаобразования, степень и условия внедрения и распространения медиаобразования в Украине, роль медиаобразования в обеспечении информационной безопасности государства.

Ключевые слова: медиакомпетентность, медиаграмотность, медиаобразование, информационная безопасность, медиакультура, информационная компетентность, профессионально-ориентированное медиаобразование, медиаинформационная грамотность.

Zhovnir A. The Introduction of Media Education and Formation Media Competence as Key Factors of Information Security of the Citizen and the State

This article analyzes the theoretical, conceptual and institutional foundation for the introduction and development of the media education. This article discusses the key concepts such as «media literacy», «media competence», «media education». An attempt is carried out to justify the relevance of media education as a significant factor in provision of an information security and media competence as a key and the primary individual competence of a personality. The article expounds theoretical approaches to the study of the problems of media education: the theories of the information society, postmodern theories, the theories of mass communications etc.

The article contains a description of the main theories of media education, the main ones are: protecting, ethical, ideological, cultural and others. A structure and key components of media literacy have been considered: motivational, behavioral, cognitive, value-semantic as well as its main indicators: an evaluative, contact, activity, informative, creative and others.

Had been emphasized the main trends of development of media education: pre-school and school media education, media education in high school, continuous media education as well as its main objectives: the formation media immunity, development of a critical thinking, the formation of media culture, organization media creation etc. In the article the history of development and conceptual bases of institutional formation of media education in Ukraine have been enounced. The main phases and initiatives of media education movement, contributing to the promotion and intensification of development and introduction of media education in higher educational institutions of Ukraine have been considered.

The article also focuses on the conditions and the main barriers of the spread and introduction of media education in Ukraine. The attention is focused on the need to form a media educational area as well as on the mission and role of media education in providing information security of the state and the personality.

Key words: media competence, media literacy, media education, information security, media culture, information competence, professionally-oriented media education, media information literacy.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абдуллаєва Шафаят Юсиф кізі – кандидат психологічних наук, доцент, Академія державного управління при Президенті Азербайджанської Республіки.

Болотова Вікторія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківській політехнічний інститут»

Бліхар Мирослава Петрівна – старший лаборант, Центр моніторингу Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Жовнір Аліна Олегівна – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Зоська Яна Володимирівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Іваць Оксана Михайлівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри менеджменту та інноваційного розвитку освіти, Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти.

Львова Яна Яківна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, ОКВНЗ ІП «Стратегія».

Ляшенко Наталія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківській політехнічний інститут».

Мельничук Василь Михайлович – аспірант кафедри соціології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили.

Мещан Ігор Вікторович – кандидат соціологічних наук, директор департаменту соціального захисту населення, Запорізька обласна державна адміністрація.

Мосаєв Юрій Вікторович – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Муц Луай Файсал – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і лінгвістичних комунікацій, Запорізька державна інженерна академія.

Орлова Ольга Ігорівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії і соціальних наук, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Пилипенко Яна Сергіївна – аспірантка кафедри соціології, Запорізький національний університет.

Полторак Володимир Абрамович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Склярєнко Катерина Олександрівна – викладач кафедри соціології, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара.

Стриж Анастасія Євгеніївна – викладач кафедри соціології, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара.

Стригуль Марина Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Навчально-науковий Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету.

Сурміна Ганна Юріївна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Туленков Микола Васильович – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Щербина Віктор Миколайович – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Яремчук Сергій Степанович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 73

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Н. А. Ананьїна
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 01.04.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 13,83. Обл.-вид. арк. 13,83. Тираж 300 прим. Зам № 18-17Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; zoskayana@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.